

Det här verket har digitaliserats vid Göteborgs universitetsbibliotek och är fritt att använda. Alla tryckta texter är OCR-tolkade till maskinläsbar text. Det betyder att du kan söka och kopiera texten från dokumentet. Vissa äldre dokument med dåligt tryck kan vara svåra att OCR-tolka korrekt vilket medför att den OCR-tolkade texten kan innehålla fel och därför bör man visuellt jämföra med verkets bilder för att avgöra vad som är riktigt.

This work has been digitized at Gothenburg University Library and is free to use. All printed texts have been OCR-processed and converted to machine readable text. This means that you can search and copy text from the document. Some early printed books are hard to OCR-process correctly and the text may contain errors, so one should always visually compare it with the images to determine what is correct.

Rapport

R56:1979

A 844

**Forskningsläget inom
arkitekturpsykologin
1977**

**Rapport från forskar-
seminarium den 18 mars 1977
sammanställd av
Ramon Wählin**

Byggforskningen

TEKNISKA HOGSKOLAN I LUND
SEKTIONEN FOR VAG- OCH VATTEN
BIBLIOTEKET

R56:1979

FORSKNINGSLÄGET INOM ARKITEKTURPSYKOLOGIN 1977

Rapport från forskarseminarium den 18 mars 1977
sammanställd av Ramon Wåhlin

Denna rapport hänför sig till forskningsanslag 770479-9
från Statens råd för byggnadsforskning till Avd. för
formlära, KTH, Stockholm.

I Byggforskningsrådets rapportserie redovisar forskaren sitt anslagsprojekt. Publiceringen innebär inte att rådet tagit ställning till åsikter, slutsatser och resultat.

R56:1979

ISBN 91-540-3036-6
Statens råd för byggnadsforskning, Stockholm

LiberTryck Stockholm 1979 953729

INNEHÅLL

FÖRORD	5
REFERAT AV DISKUSSION	7
Inledning	7
MILJÖPSYKOLOGI	9
APPROPRIATIONSBEGREPPET	13
FORSKNINGSMETODER	17
FORSKARENS ROLL OCH ARBETSUPPGIFTER	21
SAMMANFATTNING	25
BILAGA 1 Deltagarförteckning	Sid 1
BILAGA 2 Ryd, Harriet: "Socio-psykologisk forskning om byggd miljö i USA och Kanada. Reserapport från konferens inom Environmental Design Research Association den 25-28 maj 1976, Vancouver, Kanada"	Sid 1-37
BILAGA 3 Sandström, Sven: "Appropriering av rummet. Rapport från tredje internationella konferensen för arkitekturpsykologi, Strasbourg 1976"	Sid 1-28
BILAGA 4 Edblad, Bo: "Strasbourgkonferensen 1976"	Sid 1-20
UTBLICK FRAMÅT	Sid 1
Nordström, Maria: "Synpunkter på arkitekturpsykologisk forskning"	Sid 1-7
Ryd, Harriet: "Forskning om miljöupplevelse - utvecklingsmöjligheter ur ett serviceperspektiv"	Sid 1-15
Sandström, Sven	Sid 1-10
Sivik, Lars: "Åsikter om och värderingar av byggd miljö - några kommentarer till attitydmätning i allmänhet och i synnerhet	Sid 1-20
Schönbeck, Boris: "Karakterisering som ett medel att förstå och gestalta miljöer"	Sid 1-23
SAMMANFATTNING	Sid 1-4

FÖRORD

Statens råd för byggnadsforskning anordnade den 18 mars 1977 ett seminarium om forskningsläget inom arkitekturpsykologin. Seminariets syfte var att ge information om aktuell internationell forskning rörande samspelet människa-miljö och ge impulser till nya synsätt på problemlokalisering och metodval inom denna forskning. Grundmaterialet för diskussionen kom från två aktuella konferenser där miljöpsykologisk forskning behandlats ur olika forskningsperspektiv. Vid EDRA-konferensen i Vancouver 1976 redovisades forskning anknuten till den anglosachsiska traditionen, som utvecklats ur experimentalpsykologi och ur sociologisk surveyteknik. Vid den tredje internationella konferensen för arkitekturpsykologi i Strasbourg 1976 redovisades forskning anknuten till den franska traditionen med starka inslag från hermeneutik och psykoanalys.

Seminariet vände sig till aktiva forskare som studerar sambandet människa-miljö med psykologiska metoder. Deltagarförteckning framgår av Bilaga 1.

För att underlätta diskussionen kring behovet av nya angreppssätt på samspelet människa-miljö tillställde BFR forskarna före seminariet tre frågor som skulle klarlägga existerande forskarparadigm:

- o Till vilken människobild relaterar din forskning?
- o Vilken vikt har de faktorer din forskning handlar om i jämförelse med andra faktorer i människans vardagsituation?
- o På vad sätt kan din kunskap bli praktiskt tillämpbar? Kan den utan stöd av andra kunskaper nå fram till praktiskt tillämpbara resultat? Om inte, vilka slag av kunskaper måste kompletteras?

Denna rapport består av ett temamässigt redigerat referat av de diskussioner som fördes på seminariet. I bilagor finns dessutom de reserapporter som låg som bakgrund till diskussionen nämligen:

- Bilaga 2: Harriet Ryd, "Socio-psykologisk forskning om byggd miljö i USA och Kanada"
- Bilaga 3: Sven Sandström, "Appropriering av rummet"
- Bilaga 4: Bo Edblad, "Strasbourgkonferensen 1976".

REFERAT AV DISKUSSION

INLEDNING

(Texten speglar debatten under seminariet. Referatet är inte kronologiskt utan tematiskt.

Ur det som sades under seminariet har dragits det sakinnehåll som varit av intresse ur de olika tematas synpunkter. Utelämnat är alltså den språkvolymer som väver in sakinnehållet och som kan betraktas som överflödigt (redundant information). Det sätt på vilket detta är genomfört bär spår av refererarens paradig. Vid framställningen av den slutliga versionen av referatet har hänsyn tagits till de kommentarer rörande referatet som Harriet Ryd och Sven Sandström lämnat.

Textmaterial till referatets olika temata har hämtats från olika delar/skeden av seminariet och ställts samman så att en helhet har uppnåtts med relativt logisk innehållsföljd.)

Avsikten med seminariet var att få aktuella internationella och svenska tendenser inom omgivningspsykologin (miljöpsykologin) belysta, samt att genom diskussioner söka vägar för hur man går vidare i det här svåra forskningsfältet.

Det är ett viktigt forskningsområde inom byggforskningsrådets ansvarsområde.

Den bild av människan som tonade fram ur seminariet ligger väldigt långt ifrån den människouppfattning som idag kommer till konkret uttryck i den utformning som planerings- och byggprocessen har fått. Det är ännu en lång väg att gå innan man kommer fram till praktisk tillämpning av de teorier som presenterades i seminariet.

Oavsett om den vägen är lång eller inte så är det mycket viktigt att man bedriver forskning om de människor för vilka man planerar och bygger.

När vårt nuvarande sätt att planera och bygga utbildades under efterkrigstiden och verkligen stramades till och fick sin nuvarande utformning i processen under 60-talet, så medverkade den forskning som vi då hade omkring samspelet mellan människa och miljö, väldigt aktivt i utformningen av byggprocessen.

Den process vi har idag kan karakteriseras av föreställningen att, om man bara forskade tillräckligt mycket om sambandet mellan människan och den byggda miljön, så skulle man få svar på alla viktiga frågor.

Eftersom det här bara var en fråga om tid och att utbilda några forskare och ta fram lite byggforskningsmedel, så kunde man i lugn och ro sätta igång och organisera om hela planerings- och byggnadsverksamheten i mera affärsmässiga former under intryck av varvsindustri och löpande band. I stort sett efter en modell som sade att man kan betrakta det här som vilken industriell tillverkning som helst utav varor. I ena änden av apparaten stoppar man in dels pengar och arbetskraft och dels krav, här-

rörande då från forskning, och sedan "snurrar det inne i maskinen" och så faller det ut en byggd miljö i andra änden utav apparaten som precis motsvarar människornas behov. Gör det inte det, beror det "bara" på att vi inte har hunnit forska tillräckligt länge ännu och att vi alltså inte kan sätta rätt värde som svar på varje fråga som man måste ha besvarade inuti den här apparaten för att kunna göra rätt produkt till slut.

Om det är på det sättet att man bland de som forskar om människa-miljö-problemet har kommit fram till en annan insikt än de som forskade om detta på 50- och 60-talen och om denna nya insikt säger att "man kommer aldrig någonsin att kunna leverera svar på alla de här frågorna i sådana termer att man kan stoppa in dem i en apparat som sedan med hjälp av välutbildade experter enkelt presterar precis det som människor vill ha och sedan blir alla lyckliga", då är denna i sig en väldigt viktig upplysning, som har oerhört stor betydelse. Detta därför att den då upphäver den legitimering av det här sättet att utforma byggprocessen, såsom den tidigare byggnadsfunktionella forskningen gav. Och det är någonting som, om det görs med tillräckligt god underbyggnad och tillräcklig styrka, kan starta en ny riktning i utvecklingsprocessen. Men vi kommer aldrig att kunna bryta upp detta oerhört starkt institutionaliserade mönster, i vilket byggandet idag sker, om man tillåter dem som förvaltar det systemet att leva vidare i illusionen att "det är bara att vänta lite till, så kommer vi att ha svar på alla frågor och sedan fungerar allting precis bra".

Detta är en viktig sida av diskussionen om forskningen kring människa-miljökomplexet och vilket resultat som måste komma fram.

MILJÖPSYKOLOGI

Se Bilaga 1 av Harriet Ryd

Något tillspetsat kan det sägas att forskningen helst vill se en människobild där människan är hanterbar och enkel och mätbar och att mycket av den forskning som har gjorts hittills har haft forskningsentreen i detta synsätt och valt att hantera människan på ett bekvämt sätt med snygga metoder, men undvikit problemet att se människan med all hennes komplexitet och få enormt komplicerade metoder att studera samspelet med.

Det utkristalliseras två synsätt på människan. I det ena synsättet ser man människan som objekt och i det andra ser man människan som medverkande i miljön, alltså som ett handlande subjekt.

Aningslösa skulle man kunna benämna de forskare som anammar det första synsättet. De går aningslöst på i sina modeller och trampar och får massor med resultat, väl statistiskt belagda och med de elegantaste statistiska metoder, som är oanvändbara genom att de inte går att lägga in i andra kontexter än den studerade.

Aningslösheten ligger i att man inte anar komplikationerna. Man är otillräckligt orienterad om de svårigheter man kan stöta på.

Besinningsfulla skulle de kunna kallas som anammar det andra synsättet. De har inte några snygga rapporter att redovisa, utan de presenterar mera frågor och undrar "vad är det vi håller på med nu över huvud taget?" De betonar att det är viktigt att sätta in den studie man gör i en beteendefattning, en beteenderam. Det gäller alltså att visa hur den fysiska och sociokulturella miljön runt individen i varje situation, för varje aktivitet, kräver en alldeles unik beteenderam, inom vilken det går att agera.

Enkla stimulus-responsmodeller (SR-modeller) använder människan som mätinstrument. Man studerar laboratoriemässigt vilka reaktioner människan som individ uppvisar för olika bestämda stimuli.

En SR-modell har sina definitiva begränsningar. Människan är inte ett enkelt mätinstrument och inte heller ett enkelt mätobjekt. Hon är komplex och sitter invävd i en sociokulturell bubbla. Beroende på vilken bubbla hon befinner sig i uppfattar hon saker och ting på olika sätt. Exempelvis vad gäller perceptionen utgår människan från sig själv och hon väljer beroende på situation (aktivitet som hon är involverad i) att ta fram det som känns, medvetet eller omedvetet, aktuellt för henne.

Miljöbeskrivning är ett komplicerat forskningsfält och man måste göra klart för sig vad det är man vill använda människan till och vad det är för verklighet man vill kartlägga.

Då det gäller miljövärderingar används stimulus-organism-responsmodeller (SOR-modeller), som tillåter olikheter mellan olika individer/organismer och som resulterar i något mer komplexa samband mellan stimulus och respons än vad SR-modellerna ger.

Det är viktigt att diskutera att man utesluter människan som värderare i de mekaniska SR- och SOR-modellerna. Man utesluter människans emotionella bedömningar.

Det är omöjligt att få någon slags stabilitet i resultaten från undersökningar med SR- och SOR-modeller utan att veta någonting om människans eget värderingssystem och hennes vetskap om de handlingsalternativ som finns. En komplicerande faktor utgör förhållandet att forskaren själv är involverad i en sociokulturell bubbla och att forskaren kan styra de handlingsalternativ som "brukaren" eller "försökspersonen" har att hantera.

Inom aktuell miljöpsykologiforskning är man numera medveten om att metoderna med SR- och SOR-modellen inte löser aktuella miljöproblem, klyftan mellan forskning och tillämpning är fortfarande vid och oöverkomlig, och det går inte längre att ha en positivistisk syn.

En annan linje som kompletterar den positivistiska och utvecklar miljöpsykologin är den hermeneutiska. Det gäller alltså att anlägga ett mer hermeneutiskt synsätt och se hur den process som gungar fram och tillbaka mellan å ena sidan det beteendemönster som människan utbildat och den beteenderam hon fungerar inom. I och med att människan utvecklar ett beteendemönster, så påverkar hon beteenderamen. Beteenderamen slår tillbaka och påverkar i sin tur hennes beteendemönster.

Det är inte längre så enkelt att beteendemönstret är detsamma som stimulus och beteenderamen detsamma som respons, utan det är ett väldigt komplicerat samspel.

Dels är det en process.

Dels har miljön en dualistisk funktion, nämligen dels som någonting som finns omkring oss, men också något som vi har approprierat. Miljön är samtidigt en egenskap inne i människan och en förekomst utanför människan.

Och dels existerar en tidsvariation. Det utvecklas ett tidsmönster i dialektiken. Intressanta frågor blir i detta sammanhang: "Vilka processer är snabba och vilka är långsamma?", "I vilka processer är tidskonstanten väl sammanbunden med byggandets egen tidskonstans?"

En viktig fråga är: "På vilket medvetenhetsdjup agerar miljön?" Mycket av den totala miljöns inverkan ligger på en låg intensitetsnivå, som är delvis undermedveten. Vilka medvetenhetsdjup är nu intressanta att studera? I vilka situationer och för vilka aktiviteter?

Beteendemönstret och beteenderamen är på var sitt håll själva ett uttryck för ett spel. Beteendemönstret är uttryck för ett spel mellan människans önskan och möjlighet, mellan vad hon vill och vad hon kan. Hela hennes beteende är ju grundat på om hon kan det hon vill eller om hon ser var det finns spelrum för hennes möjligheter. Beteenderamen, å sin sida, är ett spelrum mellan miljöns utbud och miljöns restriktioner. Det utbud som man tar rätt på beror på vilket ens eget intresse och ens egen möjlighet är att få tag i utbudet.

Beteendemönstret står i ett processförhållande till beteenderamen.

En beteenderam är, å ena sidan, en konstellation utav fysiska föremål i en fysisk miljö, och å andra sidan en serie normer, som reglerar på vilket sätt man får handla i den här miljön.

Vad ska miljöpsykologer syssla med? Det är en fråga som ständigt måste återkomma i utvecklingsarbetet gällande miljöpsykologin.

Människan, liksom övriga delar av naturen, bör studeras, bör observeras. Hon är väl värd att studera. I själva verket måste hon studeras på olika sätt, därför att först då människan förstår mer av sig själv och sin plats i sammanhanget, kan hon hoppas på en förnuftig tillvaro.

Man måste uppnå ett underlag för vettiga ställningstaganden och vettig bedömning av verkligheten genom ett utredande arbete, som innebär att man med tillgängliga medel kritiskt betraktar företeelserna och försöker fastställa vad de har för karaktär. Det är väsentligt att det finns en kritisk tradition, som tar hand om kunskapsmaterialet.

Vi kommer väl aldrig att vara i den situationen att vi kan ha vetenskapligt underbyggda svar på alla frågor som kan ställas om hur miljöer överallt och i alla lägen ska vara utformade.

En byggnadsprocess, som är en del av en miljöns omvandlingsprocess, får inte förutsätta att man har alla de svaren, utan den bör förutsätta att sådant som går att besvara med vetenskapliga metoder, det försöker man att besvara med sådana metoder. Men det som inte går att hantera på det sättet måste tillåtas få svar på annat sätt.

APPROPRIATIONSBEGREPPET

Se Bilaga 3 av Sven Sandström och Bilaga 4 av Bo Edblad

Att "appropriera" är ungefär detsamma som att "ta i besittning", men också "att låta sig tas i besittning" av någonting, exempelvis sin miljö, i approprieringen skapas ett band mellan människan och det approprierade.

Människan är inte enbart en perceptionsapparat, utan hon är en varelse som kan göra och gör värderingar och handlingar.

För att förstå hur människor upplever och brukar miljön, räcker det inte med en perceptuell analys, utan det krävs en massa annat också. Det krävs hela den psykologiska och sociokulturella analysen som ligger utanför den direkta perceptionspsykologin.

Det är väsentligt att vi lär känna gränserna för människans förmåga. Det är väsentligt att vi vet hur människan perceptuellt fungerar i olika sammanhang. Här är det fruktbart att se människan som en fysiologisk mätapparat. Men detta beskriver inte människans hela komplexitet.

När man ska titta på hela det komplexa sammanhanget mellan människa och miljö, måste man se henne som en sociokulturell varelse med historisk bakgrund, som anlagrar i sig själv den fysiska och sociokulturella miljön i vilken hon lever.

Vilken grad av personlig involvering kan höra med i perceptionsbegreppet och hur måste man tänka sig att individens fortsatta bearbetning av intrycken ingår i en efterperceptiv fas?

Approprieringen av den miljö som man regelbundet kommer att använda på ett eller annat sätt i sin tillvaro, innebär en investering av jaget i det perciperade. Perceptionen får uppfattas som en process genom vilken man över huvud taget når kognition beträffande det som man riktar sin uppmärksamhet mot. Approprieringen innebär att man är involverad. Den innebär dessutom dels ett moment av integration i miljön och dels ett moment av kontroll av miljön.

Approprieringen innefattar väsentliga moment som är fristående från en vanlig behovstillfredsställelse, sådan den uppfattas i dagens byggnadsplaneringar; den är omedveten i väsentliga delar och därför är individen försvarslös mot sådana alternativ, som till exempel förenar dåliga approprieringsmöjligheter med goda praktiska fördelar.

Vad händer när människan tar sitt rum i besittning? I vilken grad tar hon det i besittning? På vad sätt tar hon det i besittning?

Själva problemet ställer från början frågor beträffande hur den sociala miljön integrerar i vår upplevelse av rummet och vårt förhållningssätt till det.

Bruket av tingen, bruket av omgivningen, framför allt en människas emotionella bruk av omgivningen, regleras i mycket

hög grad av symbolkaraktärerna i företeelserna. Det emotionella rum som, oavsett de arkitektoniska rummen, omger individen gör att individen aldrig befinner sig i en faktisk situation utan att också vara omgiven av sin egen symbolsfär. Individen är inte bara konstituerad av sina begrepp och sin förmåga att manipulera verkligheten, utan också av sin benägenhet att manipuleras av verkligheten via symbolerna.

Alla de symboler och värden som människan för med sig är betingade antingen av individuella upplevelser tidigare i livet eller av historiskt uppladdade innebörder.

Individens kunskapsinnehåll och hennes symbolsfär uttrycker hennes föreställning om verkligheten inkluderande hennes värdering av verkligheten, hennes föreställning om sin egen roll och sina ideal, i viss mån hennes pretentioner och så vidare.

Perceptionen av det fysiska har en psykisk uppföljning.

Approprieringsprocessen är egentligen en omedelbar följd av en kognition (OBS! Approprieringen är sällan en ögonblicklig akt, utan en process av ibland lång varaktighet och mer eller mindre fullständig. Kan ofta utebli!), eftersom vi aldrig fungerar neutralt i förhållande till den kunskap vi får. Vi tillägnar oss kunskapen och bearbetar den. Vi börjar omedelbart förse den med en laddning av värde, positivt eller negativt, och också en sidamordning med andra begrepp och föreställningar.

Appropriering är inte bara någonting som gäller ting. Begreppet omfattar också den sociala verkligheten. Det finns en kontinuitet mellan den materiella verkligheten och den sociala miljön. Det föremålsliga och det sociala hänger samman i en kulturell enhet.

Människans grundresurser bestämmer i vad mån hon har möjligheter att investera sin egen person i en ny miljö, antingen det är enbart en social miljö eller också en fysisk miljö.

Det behövs antagligen en sorts bastrygghet i världen för att man ska kunna fungera utåtriktat och engagera sig i sådant som ligger utanför det som man har som bas. Slår man sönder basen, så får man ökat elände. Men basen får inte ta den formen att den sluter in sig, så att man bara intresserar sig för den. Exempel på sådana baser kan vara: "det egna hemmet", "ett fast arbete", "ett speciellt yrke", "en speciell social grupp", etc.

Man kan troligen bl a se approprieringen som ett uttryck för den sociala integrationen.

Approprieringsprocessen är ett begrepp, som på intet sätt isolerar den fysiska miljön som den enda komponenten i människans omgivning, utan verkligheten måste ses som beroende av samspelet mellan den fysiska och den sociokulturella miljön. I den sociokulturella delen ligger den ideologiskt politiska aspekten.

På olika sätt sker det ingrepp i människans miljö, människans omgivning. De är i någon mening artificiella. Inte för att de sker med artificiella medel utan därför att det blir en skillnad mot hur det var tidigare. Dessa ingrepp ställer krav på individen.

Denna kravriktning måste uppmärksammas och ställas i relation till den andra riktningen att individen ställer krav på miljön.

Det blir då angeläget att ta reda på vem eller vad som orsakar de artificiella ingreppen, och vilka krav individerna kan ställa. Vilka är de givna begränsningarna för människans agerande?

Approprieringsbegreppet ger utomordentligt goda möjligheter för en rikare och mer nyanserad analys av människan i miljön.

Man måste se efter var det i samhället finns goda möjligheter för en appropriation och var det finns dåliga möjligheter. Man måste ställa frågorna: "När är appropriation bra?", "När är appropriation dålig?", "Kan den användas i negativa syften?" och "Vad är då negativt respektive positivt?"

Någon sorts kartläggningar skulle kunna göras utifrån frågeställningarna: "Var är möjligheterna för appropriation något så när tillgodosedda?", "Var finns hyfsade chanser för appropriation?" och "Var är processen sådan att det nästan inte finns någon möjlighet alls för appropriation?"

Bostadsmiljöerna erbjuder oftast relativt stora appropriationsmöjligheter. Arbetsmiljöerna är däremot ofta hårt låsta och försvårar därmed appropriation.

Verkligheten kan delas in i ett antal miljötyper. Exempelvis bostadsmiljö, arbetsmiljö, trafikmiljö, turistmiljö, sakral miljö, etc. Utifrån så stora områden skulle man kunna genomföra grundläggande approprieringsstudier. Säkerligen krävs för vissa områden speciella och djupare approprieringsundersökningar. Dessa kan dock inordnas i de mer övergripande forskningarna.

FORSKNINGSMETODER

En för miljöpsykologer intressant dualism är den mellan den fysiska verkligheten och den upplevda verkligheten. Denna uppdelning är en intellektuell produkt, ett slags modell över en viss del av verkligheten. Den fysiska verkligheten och den psykiska verkligheten är två aspekter på en process. Den fysiska verkligheten kartläggs med en fysikalisk beskrivningsmodell och den psykiska verkligheten kartläggs med en psykologisk beskrivningsmodell. För olika aspekter används olika beskrivningsmodeller. Verkligheten är en och odelbar och man applicerar olika modeller på verkligheten för att intellektuellt kunna behandla den.

När man har en problemställning eller när man nalkas någonting man känner är ett problem, då gäller det att välja en modell som kan tänkas fungera.

Vissa forskare ser det som en långsiktig forskningsuppgift att försöka koppla små delmodeller till större och bättre modeller.

Utifrån en positivistisk vetenskapsuppfattning är det lätt att få en föreställning om att det finns någon modell som är den riktiga, som man försöker förbättra och förbättra för att göra den perfekt så småningom. Med denna syn är det lätt att man förväxlar denna "slutliga" modell med verkligheten.

Hårddatamodeller är helt användbara i vissa sammanhang och ger där kunskap som är helt nödvändig.

Hårddatamodeller och mjukdatamodeller kompletterar varandra. Vi måste söka få vetskap om när vi kan använda den ena typen och när vi kan använda den andra.

Verkligheten är en process och vi kan bara göra modeller av den processen för olika avsnitt. Delmodellerna kan bli mer eller mindre bra. Som en följd av kritisk granskning föreslås förbättringar. Vissa modeller förklaras ogiltiga medan andra förädlas.

Man kan göra vilken modell som helst som tjänar den problemställning man arbetar med. Man kan använda en psykoanalytisk modell. Man kan använda en biologisk modell, etc. Man har en frihet, så länge man har klart för sig att dessa modeller inte är "tegelstenar på tegelstenar", utan är intellektuella instrument för att komma åt vissa problem, som implicerar vissa samband och metoder. Man kan mycket väl använda en väldigt snäv modell i vissa sammanhang och en ofantligt bred modell i andra sammanhang. Det gäller att i varje fall veta och klart ange hur modellen är och det avsedda problemet är.

Modellerna måste stå i relation till problemet.

Isolerade laboratoriestudier måste sitta väl förankrade i en teoriram, som visar att de är meningsfulla i en dynamisk process mellan människa och miljö.

När det gäller val av problemområden, skulle man försöka hitta några kritiska punkter, där åtgärder vore möjliga och dessutom

kunde förväntas få stora effekter. På just dessa punkter skulle man då sätta in forskning. För att finna dessa kritiska punkter krävs diskussioner om olika strategier för problemlokalisering.

Dessa diskussioner måste också resultera i hypoteser om hur dessa problem, kritiska punkter i problemområden, ska studeras.

Man måste försöka komma åt meningsfulla samband.

Vad är det för frågeställningar som är väsentliga?

Vad är det man egentligen skulle vilja veta? Vilka frågor är relevanta i varje speciell situation?

Först måste man ta ställning till i vad mån man behöver en övergripande uppfattning om den verklighet man studerar. Genom en gemensam konvention bör man klargöra i vilka avseenden man begränsar den verklighetsbild, som man diskuterar. Det praktiska syftet är ju till exempel: urvalet av vad som är intressant och vad som är ointressant i en total verklighetsbild.

Kan man, över huvud taget, bedriva någon forskning utan att försöka etablera en aldrig så enkel helhetsmodell, som inte bara innefattar till exempel dynamiken, apparatens funktion och så vidare, utan även det verklighetsflöde, som hela tiden är den konkreta tillvaron och som man antingen måste sila bort för att kunna mäta det man vill undersöka i den mänskliga apparaten och så vidare, eller ta hänsyn till och på ett eller annat sätt närmare studera de mänskliga reaktionerna i den vardagliga kontexten?

Man har ett behov av att tala väldigt enkelt om vad som är ovedersäglig kunskap över hela fältet. Utifrån den interaktionsmodellen försöker man att precisera vad var och en gör och var det har sin plats i en tänkbar helhetsbild. Kanske är en sådan helhetsbild aldrig uppnåbar. Men det måste ändå vara en relativt kvalificerad uppgift för människor, som sysslar med vetenskap, att försöka få fram en sådan.

Man kan skilja mellan humanistiska vetenskaper och icke-humanistiska vetenskaper. Till den senare kategorin hör främst de teknologiska och naturvetenskapliga vetenskaperna. Som ett mellanting kan man uppfatta beteendevetenskaperna. Det är i grunden olika vetenskapliga förfaringssätt som tillämpas i de olika disciplintyperna.

Det finns ett brett fält av humaniora, där man egentligen aldrig når fram till några hårddata. Detta kan ju lätt uppfattas som någonting artfrämmande ifrån exakt forskning.

Man måste sätta detta i relation till det material som man studerar och den grad och art av kunskap som är uppnåelig. Framför allt får man se det i någon funktionsaspekt.

Vad vi kan komma att veta om människan i hennes sätt att fungera i sitt sammanhang, i sin kontext, i den historiska situationen, i den aktuella sociala miljön, blir aldrig i en mening exakt och det kan aldrig "överföras på en räknesticka".

Vi måste acceptera förekomsten av en kritiskt granskande humanistisk vetenskap, även om den är metodiskt annorlunda jämfört med naturvetenskaperna. Även om man inte kan fastställa vad som är rätt, så är det förvånansvärt ofta man kan fastställa vad som är fel. Det måste också accepteras att man inte uppnå mätbar, exakt och omedelbart tillämplig kunskap på ett område, så måste man uppnå och visa insikter som andra människor, som är praktiskt verksamma, måste kunna lita på att detta är i alla fall så bra som möjligt.

Den kritiska jämförelsen av kunskapserbjudande, kunskapsalternativ och så vidare, där man ständigt har hela kontexten framför sig, eller åtminstone en bra bit av den, och måste ta ställning till ifall den är rimlig eller ej, är den naturliga metod som människokunskaperna sysslar med.

Beteendevetenskapliga och naturvetenskapliga discipliner borde ha intresse av att pröva en mera totalkritisk, kontextkritisk metod, åtminstone när det gäller överblickande verksamheter.

Humaniora har mycket att lära av de naturvetenskapliga disciplinerna med deras krav på absolut stringens och relevans.

FORSKARENS ROLL OCH ARBETSUPPGIFTER

Diskussioner om forskarnas roller blir politiska och ideologiska.

Forskningspolitiska frågor:

1. Vem ska lokalisera problemen?
2. Vem ska formulera problemen?
3. I vilken utsträckning ska medelgivande institutioner (exempelvis BFR) styra forskningen genom att lokalisera centralproblemen?

Det svåraste inom ett visst forskningsfält, eller inom ett visst forskningsprojekt, är just att formulera problemet. När man väl har formulerat problemet på ett fruktbart och meningsfullt sätt, är det redan ofta bara ett rutinarbete som återstår. Den egentliga forskningsuppgiften är att ta reda på vad som är ett problem, att se ett nytt problem, att se saker på ett nytt sätt.

Dualismen mellan generell och speciell kunskap uppvisar både många problem och möjligheter.

Man har frågat: "Vad ska forskningen satsa på?" Sedan har man gått in i den generella kunskapsbiten och sagt att: "Vi måste naturligtvis göra forskning som är vetenskapligt möjlig." Det är liksom grundkriteriet på att göra generell kunskap.

Nu gäller det att fråga: "Vad i verkligheten är forskningsbart?" och "Vad är forskningsbart i den meningen att det är meningsfullt?" Kan man hitta olika hypoteser för problemlokalisering? Kommer det genom det här vida synsättet på processen människamiljö, den dynamiska samverkan och människans utveckling i den, fram några intressanta bitar att ta tag i?

Vad av detta meningsfulla är forskningsbart?

Man borde satsa på diskussionen om hur man ser de metoder som finns från olika discipliner och pröva dem mot någon slags "gemensam" människobild. Utifrån sammanfattande lägesbeskrivningar har man möjlighet att se vad som är angeläget och därav kan prioriteringar göras.

Vad forskare kan göra är att öka människans subjektiva förmåga genom att visa på vad hon har för möjligheter, att gå in i aktionsforskning. Forskaren skulle alltså hjälpa till att frigöra kreativa krafter.

Det är önskvärt att forskare kunde få vara med i planeringsprocessen som mer aktiva än vad som är vanligt idag. Forskare sitter inne med en stor mängd kunskap som är svår att snabbt få nödvändig spridning på. De som ska rita hus har inte tid att läsa forskningsrapporter.

Från praktiska planerarens sida är det väldigt klart uttryckt att det som forskare presenterar, det har de ingen användning av. Forskningsresultaten ges i en sådan subordinerad form, att praktikerna inte ser dem meningsfulla.

Genom ett större samarbete mellan forskare och praktiker skulle kommunikationen mellan parterna i processen kunna öppnas. Språkfrågan skulle kunna lösas så att forskningsrapporter blev mer lättlästa och tillgängliga. Vad som är väsentligt för planerare respektive forskare måste komma till uttryck i ett ökat och öppnare samarbete.

Ett allvarligt missgrepp, som man ofta gör i den psykologiska eller den arkitekturpsykologiska forskningen, är att man oftast utgår från individen. Man har alltså studerat individens reaktioner och sedan generaliserar man det till att även gälla individer i grupp. Men gruppens sätt att reagera överensstämmer inte alls med individens sätt att reagera i många fall. Där ligger nyckeln till bland annat kopplingen till politiska förhållanden.

Det måste finnas en koexistens mellan olika forskningsattityder och forskningsområden.

Man har behov av en människobild, som man ständigt arbetar på, som man kommer ihop om från olika vetenskapsområden och diskuterar och som är tillräckligt bred, komplett och komplex för att det ska vara möjligt att pröva de forskningsmål och forskningsresultat, som kommer upp i sammanhanget.

Det gäller att åstadkomma en sorts lägesangivelse för de forskningsuppgifter och forskningsresultat som görs inom miljöpsykologins område.

Några väsentliga processer för omgivningspsykologin att studera: (Exemplen kom fram under seminariet och uppräknningen är ingalunda komplett)

1. Hur barn utvecklas.
 - o Hur deltar den fysiska miljön i barns utveckling?
 - o Hur ska man göra den fysiska miljön så att den deltar på ett positivt sätt?
2. Approprieringsprocessen.
3. Socialiseringsprocessen.
4. Kreativitetsprocessen.
 - o Hur finns ett skapande moment med i upplevelseprocessen?
5. Segregationsprocessen.

Några ytterligare frågor att söka svar på:

1. Hur är planeringsprocessen beskaffad och hur går den till ur psykologins perspektiv?
2. Hur spelar stress in i samspelet/processen mellan människa och miljö?
3. Hur fungerar samspelet mellan kognitiva sammanhang och emotionella laddningar, som underlag för den omgivningsbeskrivning man gör, medvetet och omedvetet?
4. Kan approprieringsförmågan odlas och utvecklas? Skulle det då kunna kopplas till anpassningsproblematiken?

5. Hur stor andel av hela livsprocessen utgör appropriationsprocessen?
6. Hur ska man kunna integrera forskningen i undervisningen av dem som planerar den fysiska miljön? På vad sätt kan kunskapen bli praktiskt tillämpbar?

SAMMANFATTNING

Miljöpsykologin är ett viktigt forskningsfält inom byggforskningsrådets ansvarsområde.

Aktuella internationella och svenska tendenser inom miljöpsykologin belystes under ett BFR-seminarium den 18 mars 1977.

Den människobild som tonade fram ur seminariet ligger väldigt långt ifrån den människoupfattning som idag kommer till konkret uttryck i den utformning som planerings- och byggprocessen har fått. Det är en lång väg att gå innan man kommer fram till praktisk tillämpning av de teorier som presenterades.

Inom miljöpsykologiforskningen finns primärt två olika synsätt på människan. I det ena ser man människan som objekt och i det andra ser man människan som medverkande i miljön, alltså som ett handlande/agerande subjekt.

Objektperspektivet med stimulus-respons-(SR-) och stimulus-organism-respons-(SOR-) modellerna använder mekaniskt människan som ett mätinstrument. Man studerar laboratoriemässigt vilka reaktioner människan som individ uppvisar för olika bestämda fysikaliska stimuli.

Förhärskande vetenskapliga metoder hos forskare med denna syn är positivistiska.

SR- och SOR-modellerna har sina begränsningar. De passar för psykofysiska kartläggningar av människan. Hela människan är dock något mer än fysiologi. Hon sitter invävd i ett sociokulturellt nät av relationer. För att komma åt de sociala och kulturella aspekterna inom miljöpsykologin är det nödvändigt att komplettera positivistiska forskningsmetoder med t ex hermeneutiska (hermeneutik = tolkningslära).

Den fysiska och sociokulturella miljön runt individen utgör en beteenderam inom vilken det går att agera; inom denna utvecklar individen ett beteendemönster. Det råder ett dialektiskt förhållande mellan beteenderam och beteendemönster.

Miljön har en dualistisk karaktär. Den finns dels omkring oss och dels inom oss som approprierad miljö. Den påverkar oss på olika medvetenhetsdjup.

Att "appropriera" en miljö innebär dels ungefär detsamma som att "ta miljön i besittning", dels också samtidigt "att låta sig tas i besittning" av miljön.

Den fysiologiskt betingade perceptionen av det fysiska har en psykisk uppföljning i begreppsbildningen. För att förstå hur människor upplever och brukar miljön räcker det inte med en perceptuell analys, utan det krävs hela den psykologiska och sociokulturella analysen som ligger utanför den direkta perceptionspsykologin.

Approprieringsprocessen följer omedelbart men inte automatiskt på en kognition. Vi tillägnar oss kunskap och bearbetar den. Vi börjar omedelbart förse den med en laddning av värde och en sid-samordning med andra begrepp och föreställningar.

Verkligheten är en och odelbar och man applicerar olika modeller på den för att intellektuellt kunna behandla den. Kunskapsbildningen syftar till en förändring av verkligheten i riktning mot en bättre sådan.

Man kan inte förklara alla verklighetens aspekter utifrån ett enda beskrivningssystem. Olika aspekter fordrar sina egna speciella beskrivningssystem/vetenskapliga metoder/modeller. Vilket slags modell som helst kan konstrueras, bara den tjänar den problemställning man arbetar med. Delmodellerna kan bli mer eller mindre bra. Genom kritisk granskning och diskussion kan de förbättras. Man bör alltid klargöra i vilka avseenden den diskuterade verklighetsbilden begränsas och i vad mån en övergripande verklighetsuppfattning behövs.

Det är viktigt att föra en vetenskapsteoretisk diskussion om de metoder som kan användas inom arkitektur- och miljöpsykologins forskningsområde. Nya empiriska rön om människan måste kopplas samman med de redan etablerade teorier som finns om människan. Teoribildning är en ständigt pågående process, som förädlar det teoretiska underlaget undan för undan.

Situationer där metoddiskussioner dominerar över diskussioner om traditionellt framtagna fakta kan tolkas så att ett eller flera nya paradigmer håller på att utvecklas inom forskarsamhället.

Aktuell vetenskapsteoretisk diskussion handlar idag främst om huruvida positivistiska synsätt/perspektiv ska ersättas med nya och mer funktionella och verklighetsavslöjande synsätt eller ej. Vilket eller vilka vetenskapliga perspektiv står att finna som alternativ eller komplement till det positivistiska? Denna diskussion har arkitektur- och miljöpsykologiforskare anledning att följa med intresse.

En aktuell forskningsuppgift skulle kunna bestå i att arbeta fram en samordnings- och användningsstruktur för olika forskningsmetoder. I den skulle anges aktuella uppfattningar om vilka metoder som lämpar sig för vissa problem. En sådan teorikonstruktion skulle kunna underlätta åskådliggörandet av en helhetssyn på människan.

Det råder delade meningar bland arkitektur- och miljöpsykologiforskare, både i Sverige och internationellt, om vilka mål som kan och bör ställas upp och vilka medel som kan och bör användas för att öka kunskapen om komplexet människa-miljö. Olikheter mellan forskare emellan har sin grund i deras anslutning till skilda paradigmer.

DELTAGARFÖRTECKNING

Ahlmark, Lilly	Konstvetenskap, Stockholms universitet
Arlock, Marianne	Formlära, LTH-A
Edblad, Bo	Formlära, KTH-A
Eriksson, Olle	BFR
Gärling, Tommy	Psykologi, Umeå universitet
Gustafsson, Barbro	Formlära, KTH-A
Hård, Anders	Svenskt Färgcentrum
Küller, Rickard	Formlära, LTH-A
Liljefors, Anders	Formlära, KTH-A
Lind, Hans	Lantmäteri, KTH
Lindgren, Katarina	BFR
Lindvall, Jöran	BFR
Neovins, Anne-Mari	
Nordström, Maria	SIB, Lund
Ryd, Harriet	Formlära, KTH-A
Sandström, Sven	Konstvetenskap, Lunds universitet
Sivik, Lars	Psykologi, Göteborgs universitet
Sjöberg, Lennart	Psykologi, Göteborgs universitet
Sorte, Gunnar	Formlära, LTH-A
Wählin, Ramon	Formlära, KTH-A

TEKNISKA HÖGSKOLAN STOCKHOLM
Sektionen för arkitektur
Avd. för formlära
Harriet Ryd

SOCIO-PSYKOLOGISK FORSKNING OM BYGGD

MILJÖ I USA OCH KANADA

Reserapport från konferens inom Environmental
Design Research Association den 25-28 maj 1976,
Vancouver, Kanada

INNEHÅLL

EDRA (Environmental Design Research Association)	3
EDRA-7	3
Referat av Selected Papers från EDRA-7	5
Bridging and Theory	5
Assumptions in Environmental Programming	9
Environmental Aesthetic - the Gap Between Understanding and Application from an R&D Perspective	11
The Nature of the Applicability Gap in the Design of Residential Environments	12
Understanding Urban Development	15
Towards a Comprehensive Model of Human Stress	16
Research and Theoretical Problems in the Study of Crowding	17
Spatial Proximity as an Applied Concept in Environmental Research and Design	18
Kommentar till avsnittet "Bridging and Theory"	19
Environmental Perception and Cognition	20
Kommentarer till "Environmental Perception and Cognition"	22
Environment and Behaviour	24
Kommentarer till "Environment and Behaviour"	26
Design Research and Evaluation	27
Sammanfattning av intryck från EDRA-7	28

EDRA

EDRA är förkortningen av Environmental Design Research Association - en nordamerikansk organisation som bildades i slutet av 60-talet i syfte att skapa kontakt mellan praktiker i fysisk planering och MES-forskare. (MES = man-environment system.) Orsaken till att EDRA bildades var en önskan att pröva om 60-talets begynnande tvärvetenskapliga forskning kring miljöproblem kunde ge underlag till bebyggelseutformning utifrån människors behov och krav. Ett primärt mål för EDRA formulerades enligt nedan:

"To help promote the creation of new and the preservation of existing habitable environments matched to the cultural tradition and equitable distribution and use of resources of a given population."

EDRA arbetar främst genom årliga konferenser som samlar forskare och praktiker i gemensamma diskussioner om hur forskningsresultat kan användas. De första konferenserna gav huvudsakligen översikter av "Environmental Design Research". Därefter har man successivt närmat sig frågeställningen hur forskningen skall kunna användas i praktisk planering. Vid EDRA-3 och EDRA-4 diskuterades sålunda om det finns en klyfta mellan forskares och praktikers synsätt som medför att forskningsresultat inte är praktiskt användbara. EDRA-5 hade som ledmotiv "Evaluations and Applications" för att studera hur forskning kan utvärderas och anpassas i planeringsprocessen. EDRA-6 ägnades "Responding to social change" med syftet att stimulera forskning som ger ledning till miljöutformning i ett föränderligt samhälle. Årets konferens - EDRA 7 - hade som grundtema "Beyond the Applicability Gap: The Behavioral Basis of Design". Temat hade valts för att indikera EDRA:s utveckling: Man anser sig inte längre behöva diskutera om forskning och praktik bör integreras. Inte heller om integrationen kan åstadkommas eller hur den skall ske. Man anser att tiden är mogen för att göra faktiska synteser mellan å ena sidan beteendevetenskaplig forskning och å andra sidan planering och användning av fysisk omgivning.

EDRA-7

EDRA-7 var EDRA:s sjunde konferens, förlagd till Vancouver, Kanada 25 - 28 maj 1976 i omedelbar anslutning till FN:s Habitatkonferens. EDRA-7 samlade ett stort antal delegater, främst från USA och Kanada men också från Europa och Asien.

Konferensen var organiserad så att förmiddagarna ägnades åt föreläsningar och plenardiskussioner kring fyra olika delämnen av konferensens huvudtema, nämligen

- o Theoretical Issues in Research on Environment and Behavior
- o From Theory and Research into Design and Use
- o The Design Practitioner and His Research Need
- o Synthesis - And Where Do We Go from Here?

Under eftermiddagarna hölls ett sextiototal "participation sessions" som utvecklade speciella frågor i anslutning till konferensens tema eller diskuterade andra frågor av intresse för EDRA. Somliga sessioner var i detalj förberedda med skrivna inlägg och en väl strukturerad diskussion. Andra tjänade mer som informell mötesplats för forskare med intresse för det annonserade diskussionsämnet. De ämnen som behandlades kan grovt delas upp i följande kategorier.

- o studier av människors samspel med omgivningen utifrån olika kategoriers behov (barn, äldre, kulturella minoriteter, sociala strukturer etc), speciella behov och krav ("privacy", kognitiv representation etc.)
- o analyser av omgivningens möjlighet att tillgodose olika verksamheters krav (skolor, ungdomshem, åldringsvård etc.), speciella krav (trafik, "facilities" etc.)
- o möjligheter att arbeta in MES-forskning i planeringsprocessen genom utbildning på skolans alla nivåer, genom politisk aktivitet-deltagarinflytande/expertråd

Under eftermiddagarna presenterades också ett sjuttiototal papers på vardera en halv timme. De hade av arrangörerna delats upp i fyra sektioner

- o Bridging and Theory
- o Environmental Perception and Cognition
- o Environment and Behavior
- o Design Research and Evaluation

Som framgår av ovanstående omfattade EDRA-7 såväl forskning, praktisk planering som undervisning rörande människors samspel både med fysiska detaljer och med omgivningen i sin helhet. Man inbegriper därigenom så gott som all arkitekturforskning inom EDRA:s diskussioner.

Referatet inskränker sig till att behandla forskningen rörande spelet människa-miljö och de diskussioner som fördes i syfte att utveckla teorier kring detta samspel.

Referat av Selected Papers från EDRA 7

45 utvalda bidrag förelåg vid konferensens början som grundmaterial för konferensens diskussioner. De var uppdelade i fyra avsnitt.

I det första avsnittet "Bridging and Theory" diskuteras möjligheten att överbrygga klyftan mellan forskningens resultat och planeringsprocessens behov av data. ("The applicability gap".) Här redovisas också teoretiska grunder för kunskapsutbyte mellan forskning och praktisk planering.

I det andra avsnittet "Environmental Perception and Cognition" visas exempel på metoder och resultat från beteendeforskning inriktad på studier av perception och värdering. Mer generellt kan denna avdelning sägas behandla hur människor tar emot och bearbetar information från den fysiska omgivningen.

I det tredje avsnittet "Environment and Behavior" har sammanförts undersökningar som kopplar egenskaper i omgivningen till människors beteende. Syftet med dessa exempel är att börja redovisa de komplexa samband som finns mellan å ena sidan natur och artefakter i omgivningen och å andra sidan beteendemönster, social interaktion och livskvalitet.

I det fjärde avsnittet "Design Research and Evaluation" redovisas olika försök att använda forskningsresultat i praktisk planering och vid utvärdering av byggd miljö.

I det följande gör jag först en sammanfattning av de olika artiklarna och därefter en bedömning - som med nödvändighet blir subjektiv - av hur de tillsammans redovisar forskningsfronten inom de olika avsnitten.

Referatet avslutas med ett försök att vidareutveckla de diskussioner som fördes om behovet av ett övergripande synsätt på samspelet människa-miljö.

Bridging and Theory

IMPOSSIBLE DREAMS, UNREALIZABLE HOPES?

Guido Franciscato, Sue Weidemann, James Anderson, Richard Chenoweth

Housing Research and Development Program

University of Illinois, Urbana, U S A

I dag tvivlar många på att byggd miljö kan planeras så att den tillfredsställer människors behov och uppfyller deras förväntningar (se Norberg-Schulz: Intentions in Architecture, Cambridge Mass 1965). Forskningens möjlighet att ge bättre planeringsunderlag måste bedömas realistiskt. Gör man sig skyldig till en övertro på forskningens möjligheter och samtidigt undervärderar erfarenhetsmassan i traditionell planering försvårar man det utbyte mellan forskare och praktiker som behövs för att kritiskt granska och nyttiggöra relevanta delar av forskningen. Om "the applicability gap" skall kunna överbryggas måste forskningen bli mer stringent och planeringen bli mer öppen för systematisk kunskap.

På forskningssidan måste man lära sig att avgränsa problem och formulera relevanta frågeställningar, att välja forskningsstrategi som passar problemets frågeställningar när de sätts in i sitt större sammanhang (sin kontext), att välja metoder som kan besvara uppställda hypoteser och använda instrument som ger giltiga (valida) och pålitliga (reliabla) data, att analysera data så att slutsatserna kan ställas mot alternativa förklaringar och jämföras kritiskt mot initiala antaganden.

På planeringssidan behövs en diskussion om samspelet mellan processens systematiska uppbyggnad och forskningsresultatets inlemmande. (Författaren inflikar här att detta är en inopportun åsikt och refererar till Christopher Alexanders yttrande om systematisk projektering då han 1975 vid EDRA 6 yttrade "I would say forget it, forget the whole thing".) Diskussionen kan emellertid påvisa den falska dikotomin mellan kreativitet och systematisk kunskap. Den kan också visa att inte alla "environmental design researchers (have) naive paradigms of a positivistic hue" utan fokusera intresset på den process som praktiker och teoretiker tillsammans kan utveckla när de kan bygga på valida och reliabla data som tillåter dem att dra slutsatser som kan sammanföras i uppsättningar av hypoteser vilka i sin tur kan infogas i teoretiska ramar som har giltighet för verklighetens projekteringssituationer.

Vare sig man går fram på ett induktivt sätt och konstruerar användbara gissningar på basis av data eller går fram deduktivt och använder empiriska data för att bevisa en uppsättning hypoteser behövs gemensamma referensramar för olika begrepp som kan infogas i en teori om samspelet människa-närmiljö". Denna gemensamma teoribyggnad är det mest angelägna om vi skall kunna överbygga "the applicability gap". "Otherwise we may all collectively climb the ladder of impossible dreams and unrealizable hopes".

APPLYING HUMANISM, BEHAVIORISM, AND A BROADER SOCIAL DEVELOPMENTAL VIEW TO UNDERSTANDING AND RESEARCHING THE DESIGN PROCESS
Abraham Wandersman
Center for Community Studies
George Denbody College
Nashville, Tennessee U S A

Om man vill uppfylla EDRA:s huvudmål "To help promote the creation of new and the preservation of existing habitable environments matched to the cultural tradition and equitable distribution and use of resources of a given population" måste klyftorn överbyggas mellan planerare-forskare och mellan planerare-brukare. Genom att sammanlagra Carl Rogers humanism, BF Skinners behaviourism och Walter Mischels social learning theory kan man skapa en referensram som tillåter att forskare-planerare-brukare kan närma sig varandra och diskutera vilken innebörd samspelet människa-miljö har för den byggda omgivningen och för dess tillkomst. En sådan diskussion skulle leda bort från deterministiska modeller och utveckla reciproka samspelemodeller så att de gav mer information till planeringsprocessen.

I det humanistiska perspektivet ses människan som en medveten varelse vars känslor, ideal och intentioner påverkar beteendet. Humanismen fokuserar människans utveckling mot självförverkligande och ger henne eget ansvar i strävan att nå självförverkligande i samverkan med andra genom att hon utvecklar samstämmighet mellan egoistiska önskingar och hänsyn till andras. Den fysiska och sociala omgivningen kan störa yttringar av människans inre möjligheter och därigenom påverka den personliga utvecklingen. Humanistiska idéer har haft störst inflytande på samspelet människa-miljö när det gäller brukarplanering.

I det behaviouristiska perspektivet ses genetisk och social påverkan samt näromgivningens stimuli som de responsutlösande krafter vilka styr individens utveckling. Behaviouristiska idéer ligger bakom försök att finna direkta samband mellan händelser i omgivningen och individens beteende.

I ett vidare, socialt utvecklingsperspektiv har delar av humanism, behaviourism, social inlärningsteori, utvecklingsteorier och humanekologi integrerats till en syn på människan som en aktiv organisatör av omgivningens förändring över tid. Här betonas både det korta och det långa tidsperspektivets betydelse för människors varierande roller i det sociala mönstret och för den rika sammansättningen av delvis konflikerande behov och krav. Det vidare sociala utvecklingsperspektivet leder till ett reciprokt samband mellan människa-miljö som påverkas starkt av kognition, imitation och självförstärkning. Enligt detta utvecklingsperspektiv skulle beskrivningar av klimat, byggnader, sociala förhållanden etc. ersättas med beskrivningar av de psykologiska mekanismer genom vilka människa-miljö ömsesidigt påverkar varandra. Mischel beskriver fem typer av kognitiva sociala inlärningsvariabler som kan förklara hur personliga egenskaper påverkar stimuliintaget och hur varje människa utvecklar ett distinkt, komplext beteende i samspel med olika livsförhållanden. Dessa fem variabler är

1. construction competencies - människans förmåga att utbilda mönster för samspelet med omgivningen
2. encoding strategies - människans strategi för att kategorisera yttre händelser gentemot sitt uppträdandemönster
3. expectancies - människors förväntan på stimulans och på konsekvenser av sitt uppträdande i olika situationer
4. subjective stimuli values - människans värderingssystem gentemot motiverande och reaktionsväckande stimuli
5. self-regulatory systems and plans - människans styrning av sitt beteende och organisation av komplexa beteendemönster.

Mischel föreslår att dessa fem variabler kan förklara hur personliga egenskaper påverkar den genomslagskraft omgivningen får och hur varje människa utvecklar ett sitt eget komplexa beteendemönster i samspel med olika livsförhållanden.

Det humanistiska, behaviouristiska och sociala utvecklingsperspektivet på samspelet människa-miljö visar därigenom tre olika uppfattningar av detta samspel. I det humanistiska perspektivet strävar människan att befria sig från omgivningens tvång och skapa sig en omgivning som stöder hennes egen utveckling. I det ursprungliga behaviouristiska perspektivet anses en persons uppträdande vara bestämt av omgivningens tillfälligheter. I det vida sociala utvecklingsperspektivet påverkar människan och omgivningen varandra i en ömsesidig process som är beroende av människans egna behov, uppfattning och förmåga.

Efter denna redogörelse för de olika synsätten på samspelet människa-miljö övergår Wandersman till att visa vilka olika innebörder synsätten har för miljöplanering. Det humanistiska perspektivet skulle tala för att planeringen skulle ge en relativt ostrukturerad miljö som gav människor frihet att omskapa den och utnyttja den för sin egen utveckling. Det extrem-behaviouristiska perspektivet skulle tala för att experter på uppträdandestyrning skulle planera en väl strukturerad miljö med inbyggda förstärkningar för lämpligt beteende. Det vidare, sociala utvecklingsperspektivet skulle tala för att planeringen måste ta hänsyn till ekologiska förhållanden i varje omgivning och den inverkan människan har på bio- och human-ekologiska för-samband. Detta perspektiv skulle bygga på en förfinad förståelse för betydelsen av olika beteendeanternativ och på en god kännedom hur man kan bygga in alternativ som ökar människors valfrihet och tillförsäkrar varje människa hennes rätt att få en positiv miljö.

I det sista avsnittet av Wandersmans artikel visar han hur beteendevetenskaplig forskning kan tillämpas i planerings- och projekteringsprocessen. Han delar upp forskningstillämpningen i fem stadier av planeringsprocessen - programformulering, projektering, byggande, bruk och utvärdering - och prövar olika forskningsangrepp. Vid programformuleringen bygger han på en hierarki av målsättningar såsom överlevnad, reproduktion och föräldraskap, stresstålighet, kompetens att använda miljön, välbefinnande, social funktion, flexibilitet för förändring och utveckling. Ur dessa vida begrepp gör han direkta härledningar till fysisk utformning. Vid studiet av projekteringsprocessen och byggandet betonar han vikten av brukarmedverkan - både för miljöns utformning och för brukarnas självförverkligande, och diskuterar teorier för utbildning av brukare till aktiv deltagare. Vid studiet av en miljö i bruk och utvärdering av denna gentemot den planerade visionen anser Wandersman att man inte kan förstå samspelet beteende-miljö utan att använda ett ekologiskt synsätt. Detta kräver systemstudier som använder beroendekedjor och reciproka samband, tar hand om oförutsedda konsekvenser och långa tidscykler, där faser och förändringar i samspelet är av stor betydelse.

ASSUMPTIONS IN ENVIRONMENTAL PROGRAMMING

Jay Farbstein

School of Architecture and Environmental Design

California Polytechnic State University

San Luis Obispo California U S A

Författaren hävdar att "environmental programming" under de senaste åren utvecklats till en process där beteendevetenskapliga modeller och metoder kan användas för att förbättra miljöutformningen. För att beteendekunskapen skall ge en sund bas för programarbetet fordras emellertid att man både förstår och kan vidareutveckla sådana antaganden i processen som annars begränsar programarbetets kvalitet. Ett första steg är att planerare explicit beskriver sina syften, bakgrundsdata, teoretiska och metodologiska antaganden. Dessa kan indelas i följande grupper

1. identifikation av processens intressenter och deras syften
2. bakgrunds" fakta"
3. modeller för samspelet människa-miljö
4. del och helhet
5. generalitet
6. framtidsbedömningar

1. Intressenter: Ett vanligt antagande är att alla intressenter i processen måste ha en gemensam målsättning i fråga om planeringens resultat. Detta är naturligtvis bekvämt - men inte nödvändigt. Izonis, Alexander och Ovidiah Salama har utarbetat en teknik som kan ta hand om konflikterande synpunkter. Om planerarens syften på så sätt kunde ställas mot olika intressenters skulle man t.ex. kunna införa att brukare som faller utanför officiella normvärden kunde tillgodoses genom större flexibilitet i miljöutformningen. Eller att man fann planerarens intentioner att lösa konflikter genom fysiska åtgärder vara fel - att de bättre kunde lösas med andra medel, t.ex. sociala eller ekonomiska.

2. Bakgrunds" fakta" kan vara helt oprövade vare sig de tagits fram genom att brukare beskrivit önskade omgivningskvaliteter eller genom att de beskrivits i termer av socio-fysiska specifikationer, t.ex. sådana som Moleski definierar. Han specificerar tolv socio-fysiska karakteristika för tjugutvå aktivitetsaspekter knutna till en aktivitetsplats. Denna specifikation översätts sedan i fyra kategorier av fysiska variabler som man antar kan manipuleras för att uppnå önskvärd miljö kvalitet. För att pröva hållbarheten i bakgrunds" fakta" måste man utveckla bättre modeller för samspelet människa-miljö.

3. Modeller: Forskare tycks ha anammat en ganska lös, icke-deterministisk modell för samspelet människa-miljö, ofta insatt i en dynamisk helhetskontext. Planerare tycks däremot ofta ha anammat en klar och konsistent orsak-verkan-modell, även om den är teoretiskt otillfredsställande och praktiskt obevisad. Kanske är det så att man lurar sig genom att uttrycka människa-miljö-relationer som en hierarki av krav och behov,

till synes absoluta och oantastliga. Deterministiska modeller medger emellertid inte att lösningar prövas där behoven förskjuts sinsemellan eller tillfredsställs genom icke-fysiska åtgärder, t.ex. interpersonella relationer eller ekonomiska handlingsalternativ.

4. Del-helhet: Planerarens önskan att beskriva miljöns betydelse för människor i deterministiska modeller kan härledas från planeringens begreppsmässiga och praktiska beroende av miljöbeskrivningar i termer av fysiska beståndsdelar. Huvudbegränsningen i detta sätt att beskriva miljön och dess samspel med människor är att människor inte uppfattar de fysiska beståndsdelarna såsom isolerade från varandra utan samverkande och beroende av sin socio-kulturella kontext. Farbstein ger exempel på svårigheten att beskriva samverkan mellan fysiska beståndsdelar i olika kontexter genom att citera Grandjean som beskriver utrymmeskriterier i *Ergonomics of the home*: "Människans utrymmeskrav är väl kända utifrån anatomiska förhållanden och fysiska behov. ... Alla dessa mått är emellertid partiella i den meningen att de endast gäller delar av rummet. Det finns inga kriterier för att bestämma den totala rumsvolymen eller rummets proportioner." Även så pass enkla planeringsgrunder som utrymmeskriterier kan alltså inte bestämmas oberoende av kunskap om utbytbarhet mellan utrymme och utförande, tillgänglighet och ändringsmöjligheter, sociala och omgivningsberoende möjligheter att sammanföra olika aktiviteter, olika individer i samma utrymme etc.

5. Generalitet: Svårigheten att generalisera kan framförallt knytas till svårigheten att bestämma när krav, effekter och samspel kan överföras från en kontext till en annan. Denna svårighet vidlåder också mönsterspråk som har uppbyggnaden: om (kontext x), så (omgivningskaraktäristika y) för att lösa (problem z). Vilken grund har man för att besluta om den förhållandevis situationen överensstämmer med den där mönsterspråket utvecklades? Om mönsterspråk skall kunna bli mer än goda idéer måste de verifieras empiriskt och förses med en test som prövar deras giltighet i en given situation.

6. Framtidsbedömningar: Problem att beskriva den fysiska miljön, dess samspel med människor och vilken generalitet beskrivningarna har blir än mer accentuerade i en programmering som påverkar framtida beteendesystem. Man kan heller inte stöda sig på kunskap om tidsvariationen i människors krav och beteende. För att klara denna svårighet är programkrav ofta påbyggda med krav på flexibilitet, anpassningsförmåga och utvidgningsmöjlighet - ev. kommande nedskärningar beaktas sällan. Men inte heller här kan programkraven stödjas på erfarenheter av hur anpassningsmöjligheterna har utnyttjats i det befintliga byggnadsbeståndet. Möjligheten att förutsäga utrymmesbehov i relation till byggnaders flexibilitet måste studeras om vi skall få bättre grund för programskrivning.

Farbstein avslutar sin artikel genom att efterlysa forskning som producerar teorier och faktakunskap om samspelet människa-miljö. En väg att nå detta kunde vara kontrollerade experiment för att testa generaliteten hos olika hypoteser om samspelets art och för att identifiera viktiga klassificeringar av rollspel och kontexter i människa-miljö-samspel.

ENVIRONMENTAL AESTHETIC - THE GAP BETWEEN UNDERSTANDING
AND APPLICATION FROM AN R & D PERSPECTIVE
Marilyn Duffey-Armstrong, Cynthia Ann Kroll
Stanford Research Institute
Menlo Park, California U S A

Författarna diskuterar vilken roll estetiska kriterier kan spela i olika typer av fysisk planering och hur de kan sambedömas med sociala, tekniska, ekonomiska och ekologiska faktorer. Man betonar också att betydelsen av estetiska kvaliteter i den byggda miljön framgår av människors sätt att beskriva dem såsom trivselfaktorer av betydelse inte bara för miljöupplevelsen utan också för agerandet. Detta faktum speglas också i NEPA (National Environmental Policy Act) som bl.a. kräver "Federal Government to use all practicable means ... /t0/... assure for all American safe, healthful, productive, and aesthetically and culturally pleasing surroundings ...". För att skydda "the aesthetic rights of both present and future generations" anser författarna att vi måste formulera ett socialt handlingsprogram för omgivningsestetik och definiera våra mål.

En utgångspunkt för ett sådant arbete är att skapa en allmänt accepterad definition av termen estetisk. Definitionen kan då inte enbart bygga på planerarens terminologi, - variation, skala, karaktär, särart, mönster, struktur - utan måste också inbegripa hur vanliga människor beskriver estetiska kvaliteter.

En annan utgångspunkt är att skapa en systematisk metod att föra in estetiska kvaliteter i planeringsprocessen. En sådan metod fordrar detaljerad kunskap om orsakssamband mellan fysiska faktorer och värderingar samt en explicit formulering av värden och kriterier som är utbytbara sinsemellan. Forskningen har just börjat förklara orsakssamband i det estetiska fältet. Man har också sökt identifiera jämgoda estetiska element men ännu inte försökt åsätta dem relativa värden gentemot andra element, bl.a. av det skälet att kriterier för utbytbarhet hittills endast haft ekonomi som gemensam nämnare. Författarna anser emellertid att vidare forskning kan ge en bättre förståelse av estetiska omgivningskvaliteter och föreslår följande forskningsområden:

Förståelse för estetik som omgivningskvalitet.

(1) Micro-skala: definition av människans estetiska behov i en socio-fysisk omgivning:

o Hur stort är människans toleransområde för omgivningsstimuli (luftkvalitet, buller, lukt, etc)? Hur påverkar dessa människans möjlighet att få estetiska erfarenheter? När uppträder stress?

o Definiera människans behov av utrymme, natur, variation, säkerhet, stillhet, uttrycksmöjligheter, tillhörighet etc. Relatera till estetiska förhållanden i omgivningen. Hur skiljer sig attityder och värderingar mellan individer och subpopulationer?

- (2) Makro-skala: definition av samhällsmål och dessas inverkan på estetiska kvaliteter.
- o Ekonomiska: effekter av inkomst och anställning på estetiska aktiviteter under t.ex. fritid, rekreation, konsumtion.
 - o Politiska: planerande organisationers taktik vid omgivningsbeslut.
 - o Fysiska: innebörden i begränsade resurser i fråga om utrymme, naturområden etc.

Tillämpad teori

- (1) Utvärdering av metoder att uppskatta estetiska effekter - speciellt med hänsyn till estetik som en integrerad aspekt på alla omgivningselement.
- (2) Studier av brukares preferenser för att förstå individuella attityder och gruppvärderingar visavi estetiska karakteristika.
- (3) Utveckling av system för att indikera estetiska kvaliteter på olika planeringsnivåer.
- (4) Utveckling av metoder för att klargöra estetiska effekter av förändringar p.g.a. planerade aktiviteter - simulatorer för visuell och auditiv påverkan.
- (5) Utveckling av informationssystem för källmaterial i estetisk forskning.

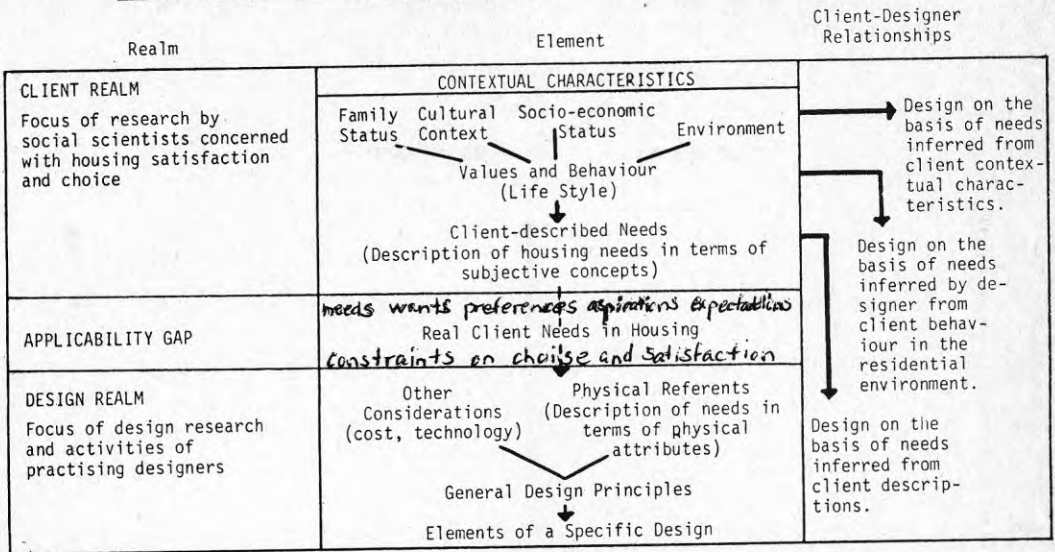
THE NATURE OF THE APPLICABILITY GAP IN THE DESIGN OF RESIDENTIAL ENVIRONMENTS

Elisabeth J Harman
 Dept. of Regional Economic Expansion
 Government of Canada
 Ottawa, Ontario, Canada

John F Betak
 Council for Advanced Transportation Studies
 University of Texas at Austin
 Austin Texas U S A

I syfte att överbrygga klyftan mellan forskning om brukarbehov och om projekteringsprinciper som kan inlemma brukarkrav i miljöutformningen gör författarna en analys av element som ingår i den brukarorienterade och i den projekteringsorienterade forskningen. Nedanstående bild kartlägger de viktiga elementen i författarnas begreppsram och visar den centrala användbarhetsklyftan i boendepanering där man inte känner de funktioner som sammanbinder verkliga behov med å ena sidan brukarnas verbaliserade begrepp som de forskas fram i brukarvärlden och med å andra sidan projektörers översättning av dessa begrepp till fysiska attribut.

THE APPLICABILITY GAP IN THE DESIGN OF RESIDENTIAL ENVIRONMENTS

I brukarevärlden utförs forskning om boendekrav av omgivningspsykologer, sociologer, geografer och andra samhällsvetenskapare - marknadsundersökare bl.a. - som ser brukarbehov vara bestämda av värderingar och beteenden - i sin tur påverkade av kontextkaraktäristika som stadium i familjecykeln, kulturtillhörighet, socioekonomisk status, nuvarande och föregående omgivningsförhållanden. Många nyare studier har använt begrepp och tekniker från psykologi genom att studera attityder till, perception av och preferenser inför olika boendemiljöer. I dessa studier beskrivs omgivningen genom de subjektiva eller mentala begrepp som människor använder när de tänker på sitt boende. Studierna begränsas av att de endast identifierar sådana begrepp som kan verbaliseras antingen av försökspersonen eller forskaren. Begreppen kan dels etiketteras av försökspersoner i uppgifter som medger fria svar eller till uppgiften knutna ageranden dels etiketteras av forskare som utformar strukturerade frågeformulär, grupperar dimensioner genom faktoranalys eller mäter dem genom skalningsmetoder. Subjektiva boendebegrepp har därigenom i varierande grad anknytits till programtermer. De kan röra sig från kvantitativa programdata (antal rum, bönkhöjder etc.) till kvalitativa krav på livsinnehåll (skönhet, säkerhet, gemenskap, avskildhet etc.) som ofta har en dubbeltydig relation till programkrav. Eftersom sambandet mellan subjektiva och fysiska beskrivningar av boendeområden är en ännu odefinierad del av applikationsklyftan har en stor del av den ovan beskrivna forskningen snarast försvärat möjligheten att reda upp samspelet människa-miljö. Vår bästa källa till bättre information är att fördjupa kunskapen om människors sätt att ge subjektiva beskrivningar.

I projektörens värld är brukarekrav visserligen en huvudfaktor men inte den enda som påverkar utformningen. Man måste också ta hänsyn till tekniska möjligheter, kostnader, konflikter med eko-

logiska aspekter etc. Av tradition har projektörer grundat denna sammanvägning och översättning av brukarekrav i tekniska termer på intuitiva överväganden.

För att överbrygga klyftan mellan brukarnas värld och projektörens har man hittills använt de tre typer av slutsatser som antyds av pilarna i ovanstående bilds högra fält. Den typ som har minst räckvidd är att överföra olika brukaregruppers behov (äldres, handikappades etc.) från en kontext till en annan utan att ha kunskap om de faktorer och samband som råder mellan kontextens karaktäristika och den fysiska omgivningen. En annan typ är de slutsatser man drar om boendekrav genom att studera människors värderingar och beteenden, t.ex. som de framgår i en tids-rum-budget. En tredje typ är att dra slutsatser av brukares egna kravbeskrivningar. Denna typ är speciellt viktig i brukareplanering där återföringen från brukare till projektör kan upprätthållas kontinuerligt i hela planeringsprocessen. Men även i de fall där brukare inte direkt deltar kan forskare förmedla nyttig information förutsatt att de kan identifiera fysiska begrepp som är ekvivalenta med subjektiva boendebegrepp.

I den återstående delen av artikeln diskuterar författarna olika problem i den typ av forskning som studerar projektering utifrån brukarebeskrivna krav. Man urskiljer problem grundade på

- (1) möjligheten att verbalisera olika begrepp
- (2) olikheten mellan människors begreppsdefinitioner
- (3) svårigheten att anknyta begreppen till fysiska attribut.

Det första problemet är knutet både till innehålls- och metodfrågor i verbal kommunikation. Olika begrepp har t.ex. en varierande grad av svårbeskrivliga eller obeskrivliga delar. Olika människor har varierande medvetenhet om och förmåga att uttrycka svårbeskrivliga saker. Olika metoder kan underlätta resp. försvåra brukarnas inlevelse i de diskuterade problemen, deras möjlighet att minnas och associera till viktiga delaspekter.

Det andra problemet är knutet till brukarnas förmåga att precisera vad man avser behandla. Härtill kommer svårigheten att utvärdera hur denna beskrivning påverkas genom att det behandlade begreppet är inordnat tillsammans med andra begrepp i mentala strukturer - olika för olika människor. Man associerar olika beroende på olika mentala begreppsorganisationer som påverkar konnotationer och meningsinnehåller av olika begrepp.

Det tredje problemet är knutet till den fysiska miljöns möjlighet att tillgodose olika krav. Endast vissa funktionella krav på utrymmen och deras dimensioner kan relateras till explicita projekteringskriterier. De flesta krav har ingen direkt relation till fysisk utformning utan måste ges olika attribut i skilda socio-kulturella sammanhang.

Författarna avslutar artikeln genom att ge exempel på begrepp som brukare använder för att beskriva sin bostad och visa hur brukare samassocierar olika begrepp. Som biresultat fann man att vissa viktiga begrepp såsom besittningsrätt och intern avskildhet inte

kom fram i de verbaliserade svaren. En annan intressant notering var att begrepp som relaterade till utseende hade en stark intuitiv mening. Författarnas slutsats blir att det är speciellt angeläget att överbygga applikationsklyftan för sådana boendekrav som är svåra att artikulera, är komplexa och beskrivna endast i abstrakta psykologiska termer. Detta kan innebära en satsning på alternativa förslag till fysisk utformning parad med information om de olika alternativens konsekvenser för att uppmuntra brukare att ta ställning. Dessutom kan det innebära att forskningen inriktas mot studier av relationer mellan människors mentala och fysiska värld.

UNDERSTANDING URBAN DEVELOPMENT
Andrew Gruft and Donald Gutstein
School of Architecture
University of British Columbia
Vancouver Canada

Författarna skisserar en begreppsmässig bas för konstruktion av en modell som simulerar samhällets utbyggnadsprocess, beskriver metoden att bygga upp en sådan modell och presenterar en preliminär beskrivning av modellen för att demonstrera angreppssättets möjligheter och användbarhet. Angreppssättet skiljer sig från andra studier av urban utveckling. Där modelleras interaktionen mellan demografiska, ekonomiska och fysiska processer så att utfallet av olika taktik kan prövas. Konsekvenserna av dessa presenteras sedan för beslutsfattare som skall fälla avgörandet. Denna studie utgår emellertid från att den nuvarande beslutsordningen är otillfredsställande. Den ställer hypotesen att det allvarligaste problemet för våra städer idag kommer från beslutsstrukturen som utesluter brukareinflytande och undanhåller information om brukarekrav från besluts- och planeringsprocessen.

Modellen utvecklades genom att författarna gjorde fallstudier över olika projekt som väckt offentlig opposition, som haft återverkningar i stora delar av berörd kommun och som berört olika typer av utbyggnad för att testa modellens generalitet. Fallstudierna inriktades först på händelseutvecklingen i olika projekt så som den speglades i tidningsklipp, planeringsavdelningarnas rapporter, kommunbeslut, stenciler och registrerade brev samt intervjuer med inblandade parter. (Författaren anmärker att intervjuerna blev meningsfulla först när bakgrundsmaterialet var så rikt att man kunde ställa specifika frågor.) Den andra fasen i arbetet innebär en selektion av de åtgärder som vidtagits, en bestämning av aktionens resultat och de begränsningar som inverkat. Nästa del av analysen upptog varför aktionen gjordes - problemet var här att upptäcka vilken uppsättning formella och informella kriterier som var giltiga för varje beslut. Vid analysen av projektets utveckling visade det sig att händelser upprepas i definitiva mönster som beskriver basala subprocesser i systemet. På detta sätt kan man klarlägga det beslutsbeteende som utvecklats i olika kommuner och identifiera väsentliga beslutstillfällen.

TOWARDS A COMPREHENSIVE MODEL OF HUMAN STRESS

Uriel Cohen

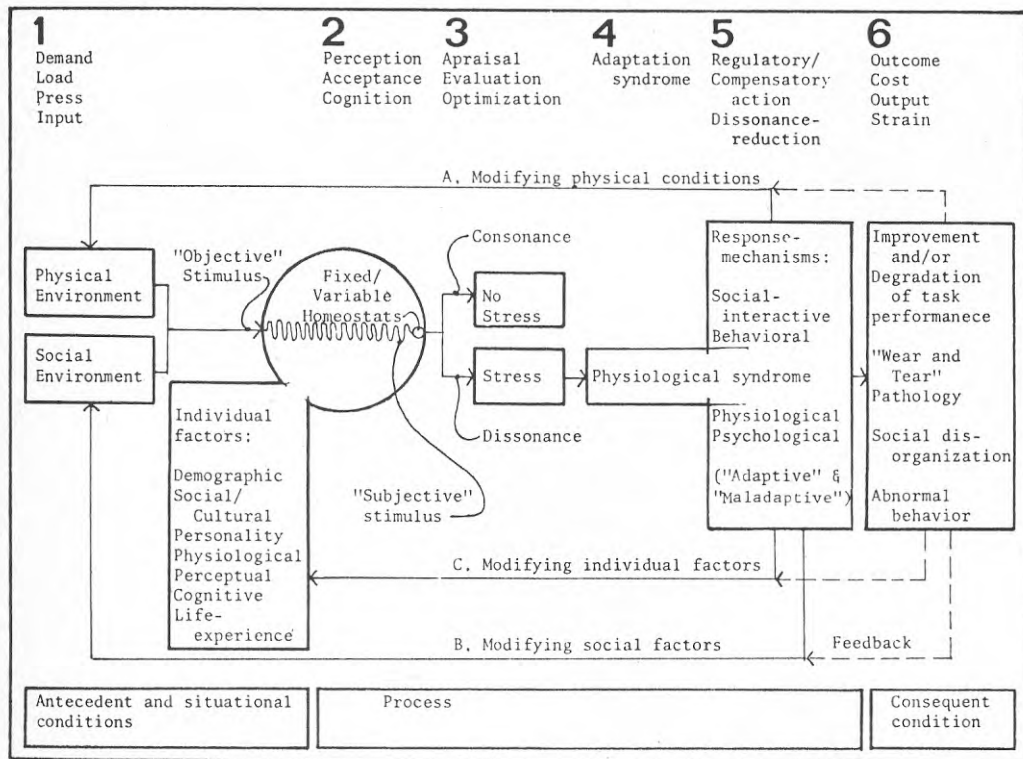
School of Architecture and Urban Planning

University of Wisconsin - Milwaukee

Milwaukee Wisconsin U S A

Stress, adaptation och prestation är tre integrerande begrepp som ofta används för att studera människa-miljö-samspelet. Begreppen har ansetts speciellt användbara för att studera situationer där människan skall klara ökande krav från omgivningen samtidigt som hon har minskande personliga resurser och begränsade handlingsalternativ. Följdriktigt fann Rapoport i en översikt av MES-forskningen att stressbegreppet är speciellt vanligt i studier av äldres fysiska miljö. Men det har också använts i andra kontexter såsom stimulation-stress i urbana miljöer, stress contra trängsel etc.

Olika discipliners sätt att använda stressbegreppet har medfört att man har mätt stress på olika sätt. Biologisk och fysiologisk forskning betonar kroppsfunktioner och organreaktioner; psykologisk forskning fokuserar kognition, emotion och motivation samt prestation, medan sociologi studerar sociala och interpersonella relationer.

THE PROCESS OF HUMAN STRESS: A PARADIGM FOR ENVIRONMENTAL ANALYSIS

Sådana få-variabla stimulus-responsstudier - oftast utförda i laboratorieexperiment - förklarar inte människors samspel med verklighetens komplexa fenomen. En bättre förståelse kan nås om man tar hänsyn till stressprocessen som ett dynamiskt system med icke-konstanta sannolikheter för olika påverkningar. Man kan då se stressfenomenet inkludera tre huvudkomponenter - orsak, process, verkan - och söka en sammanfattande modell som integrerar studiesätt från olika discipliner. Författaren anser att ovanstående processmodell kan tjäna som paradigm för analys av omgivningens inverkan på människan.

I denna modell slår siffrorna i överkanten för de sex faserna i processen. De olika faserna är också beskrivna i termer som används inom olika discipliner. De tre rutorna i nederkanten beskriver processens tre huvudstadier. Det första stadiet beror på den förhandenvarande situationen och på människans situationsberedskap genererad av tidigare erfarenheter. Det andra stadiet visar hur situationen tas emot av organismen och bedöms vara stressande eller ej - beroende på personliga egenskaper och erfarenheter. Dessa individuella karakteristika påverkar också arten av responsmekanismer som träder i funktion och som styr de synliga konsekvenser som framträder på kort och lång sikt i processens tredje stadium. Mellan dessa stadier i processen sker återföringar som ger processen en dynamisk verkan både på den egna organismen och på omgivningen.

Studier av stress och adaptation innefattar flera problem. Ett sådant är variabiliteten i människors perception och värderingar samt deras olika sätt att bearbeta stressfaktorer. Ett annat problem är att avläsa dolda "kostnader" av stress som inte yttar sig direkt utan kräver onormala insatser för adaptation, som kan förorsaka långtidseffekter, alienation o.dyl. Ytterligare problem i stressforskningen är att stress i vissa fall kan vara en positiv faktor och att samma beteende för olika människor kan vara väl eller dåligt anpassat till omgivningens krav. Stressbegreppet är därigenom ytterligt komplext genom att varje "cost-benefit"-studie inte bara är svår att tolka utan också svår att värdera både ur individens och samhällets perspektiv.

RESEARCH AND THEORETICAL PROBLEMS IN THE STUDY OF CROWDING

David L Wiesenhal and Pepi Buchalter
Dept. of Psychology, York University
Downsview, Ontario, Canada

Trängsel är ett begrepp som fått ökat intresse för planerare, sociologer och psykologer p.g.a. insikten om att allt större del av världens ökande befolkning kommer att samlas i storstäder och där bli utsatta för trängseleffekter såsom sämre hälsa, ökat våld etc.

Vår kunskap om vad som är trängsel och vilka effekter trängsel har på olika människor är emellertid segmenterad. Den tillgängliga litteraturen har producerats av antropologer, biologer, fysiologer, psykologer, psykiater och samhällsvetare - som alla tycks vara fångade i sin egen paradigm. Det behövs en integrerad

modell som länkar ihop dessa separata ansatser. En sådan modell måste söka generalisera resultat från speciella studier. Sådan generalisering berör problem som att överföra resultat som gäller för abnormala populationer eller för olika djurarter till vanliga populationer, män och kvinnor i olika kulturer. Det gäller också att kunna överföra resultat från korttidsexperiment i laboratorier till långtidseffekter i en komplex omgivning. Likaså måste följd effekter av trängsel undersökas - både de som uppstår omedelbart och de som kommer långt efter en trängd situation. Dessutom måste man undersöka den kombinerade effekten av trängsel och andra stressorer såsom värme, buller, fruktan etc.

Studier av "personal space", som hittills främst syftat till att demonstrera fenomenet, måste nu inriktas på att experimentellt undersöka interaktionerna mellan olika variabler som producerar trängselstress.

SPATIAL PROPINQUITY AS AN APPLIED CONCEPT IN ENVIRONMENTAL RESEARCH AND DESIGN

Michael R. Hill
Dept. of Geography
University of Nebraska - Lincoln
Lincoln, Nebraska U S A

Författarens huvudtes är att användning av begreppet närhet som en förklaring till olika former av beteende leder till ogrundad spatial determinism. Närhetsbegreppet skall snarast ses som den spatiala utsträckningen av det studerade beteendet. Det självklara faktum att mänskligt beteende har spatiala egenskaper kan inte logiskt vändas till en förklaring av beteendets spatiala dimensioner. Man har utvecklat en förvirrad situation genom att mätinstrumentet har omvandlats till förklaringsvariabel.

Undersökningar över närhet som en faktor i den byggda miljön förekommer i olika discipliner; atropologi, ekonomi, operationsanalys, politisk vetenskap, psykologi, kulturgeografi och sociologi. Man studerar trängsel och humanekologi, mikrorörelser och utrymme för sociala ageranden, konsumentens spatiala beteende, perception och kognitiva kartor, grannskapseffekter och nyheters rumsliga utbredning.

Ett av de mer använda temata i dessa studier är den antagna relationen mellan människors interaktioner och rumslig närhet. Trots att studierna ofta ger motstridiga resultat låter forskningsrapporterna läsaren förstå att det skulle vara möjligt att konstruera byggd miljö vars spatiala konfiguration skulle uppmuntra social interaktion. Istället skulle det vara en relevant forskningsuppgift att söka basen för olika beteenden med spatial dimension. Att se avstånd som en dimension i beteendet snarare än som en orsak till olika beteenden.

Närhet är i sig självt ett abstrakt begrepp för måttrelationer. För att kunna använda begreppet närhetsrelationer mellan två eller fler element i ett system måste man införa mätbara storheter

för fysisk, känslomässig och tidsmässig närhet. Forskaren måste också kunna definiera systemets avgränsning i tid och rum, ta fram relevanta element i systemet (individer, hushåll eller andra begrepp) och visa giltiga mätdimensioner (fysiska, psykologiska, sociala etc.).

På så sätt kan man ersätta data för fysisk närhet med mer beteen- derelevanta data som kostnad - i tid, pengar, ansträngning etc. - att nå något, sannolikheten att få kontakt och uppleva något under försöket att nå, möjligheten att öka sin förståelse av omvärlden etc. Närhet kan då ses som en vektor i ett n-dimensionellt rum som summerar upp människors värderingar, intentioner och ageranden i olika rumsliga sammanhang. Denna vektor har av två olika forskare benämnts "effektivt" eller "ekologiskt" avstånd. Forskningen kan kanske inte ge planeraren "rätt" svar beträffande spatiala kvaliteter i miljön utan snarare ge insikt som i varje konkret fall kan leda till "rätt" frågor som underlag för planering av byggd miljö.

Kommentar till avsnittet "Bridging and Theory"

Skälet till att jag gjort referaten av de teoretiska bidragen relativt fylliga är att de väl speglar den kris som drabbat den miljöpsykologiska forskningen - speciellt den med behaviouristisk tradition som varit förhärskande i anglosachsiska länder och i Skandinavien. Krisen är betingad av att 15 års empirisk forskning samlat mängder av motsägelsefulla resultat. Och i den mån resultaten prövats i praktisk planering har de visat sig ha ganska liten inverkan på människors bedömning av sin miljö. En första analys av krisens orsaker kommer fram i ovanstående bidrag. Man ser forskningens bristande generalitet sammanhånga med att studier över samspelet människa-miljö

- o ser en fragmenterad bild av människan
- o ger en otillräcklig beskrivning av miljöns väsentliga egenskaper
- o har förenklade modeller för samspelets art.

Krisen kan ses som ett tecken på paradigmskifte inom den socio-psykologiska miljöforskningen. Paradigmets världsbild håller på att svänga från en kompositionell syn på världen som sammansatt av olika människoegenskaper och miljöbeståndsdelar till en kontextuell syn på världen där holistiska samband mellan människa-miljö ingår i ett ekologiskt perspektiv. Vetenskapsidealet utvecklas från att se forskning som en uppstapling av reproducerbar kunskap till att se forskningens väsentligaste insats vara att lokalisera problem och avgränsa dem så att de kan studeras. Forskningsinstrumenten syftar inte längre enbart till verifierbar faktainsamling utan skall framför allt användas för att ge insikt i holistiska sammanhang. Forskaren kan inte längre se sin roll som den utanförstående avläsaren som avlämnar en objektiv rapport "to whom it may concern". Han måste acceptera att forskningssituationen påverkar det studerade skeende och se det som en möjlighet att direkt ge resultaten "to them who really are concerned".

Environmental Perception and Cognition

Det andra avsnittet av Selected Papers från EDRA-7 omfattar åtta undersökningar av människors föreställning av sin fysiska omgivning och/eller deras värdering av den.

I den första artikeln redovisar David Rothwell, Dept. of Regional Economic Expansion, Ottawa, Canada, studier av manuellt ritade lägenhetsplaner som instrument för människors kognitiva representation av sitt hem. Han finner att den manuella kartan väl överensstämmer med verklighetens lägenhetsplan. Antalet "fel" i dimensioner och dyl. sammanhänger med försökspersonernas spatiala anlag och grafiska förmåga medan kulturella och socioekonomiska förhållanden inte tycks påverka kognitiva och manuella kartbilder. Inte heller tycks attityder till hemmiljön påverka kartbilderna. Barns förmåga att rita "rättvisande" lägenhetsplaner är signifikant bundet till deras ålder, spatiala anlag och grafiska förmåga.

William C. Kueffer, Dept. of Landscape Architecture, School of Renewable Natural Resources, University of Arizona, USA, redovisar sedan en studie av hur Tuscon Park används. Intervjuare valde subjektivt ut försökspersoner som befann sig i parken, kartlade deras utbildning, yrke, ålder, ras, bostadsort, transportmedel till parken, besöksfrekvens och frågade efter aktivitetsmönster och värderingar beträffande parkens utrustning och utseende.

Stanley Coren och Clare Porac, Dept. of Psychology, University of British Columbia, Vancouver, Canada, beskriver ett laboratorieförsök med psyko-fysisk skalning där försökspersoner fick uppskatta storlek av, avstånd till, politisk och kulturell betydelse av 52 städer spridda över jordklotet. Resultaten indikerar att upplevd storlek och avstånd samvarierar med verklig folkmängd och städers distans. Stadens betydelse upplevs däremot större med ökande folkmängd och ökande avstånd från Vancouver.

Lawrence A Fehr och Harold D Fishbein, Dept. of Psychology, University of Cincinnati, USA, rapporterar en laboratorieundersökning som syftade till att klarlägga betydelsen av tydliga "landmarks" för människors

spatiala förståelse. Grundskoleelever och gymnasister ombads rangordna kartor efter likhet med olika uppställningar av cylindriska, rektangulära och triangelformade klossar. När klossarrangemanget innehöll ett tydligt urskiljbart element hade speciellt de yngre barnen lättare att välja mest rättvisande tvådimensionella representation av arrangementet. Ett tydligt landmärke underlättade också bedömningen av olika kartbilders möjlighet att redovisa relativa avstånd mellan klossarna.

Ralph B. Taylor, Dept. of Psychology, The John Hopkins University, Baltimore, USA, visade åtta teckningar av gatuavsnitt för människor som bodde i samma trakt. Teckningarna innehöll olika grad av detaljer såsom människor i olika aktiviteter, dekorationer i fönster och på fasader, individuella färger på husfasaderna. Försökspersonerna fick dels gradera de olika teckningarna utifrån sin åsikt om miljöns status, farlighet, trevlighet etc, dels ge sin förklaring till graderingen. Närvaron av människor och de synliga resultaten av deras behandling av miljön (blomdekorationer eller nedskräpning) var betydelsefulla för försökspersonernas bedömning av miljön eftersom de gav möjlighet till inlevelse i miljöns sociala struktur.

Charles A. Lewis, Horticulturist, The Morton Arboretum, Inst., Illinois, USA, redogör för tolv års observationer i tre städer av låginkomsttagarnas trädgårdshobbies. Han konstaterar att trädgårdsaktiviteter ökar livskvalitet mätt genom minskad vandalism, ökad omvårdnad av byggnaderna, förbättrade sociala kontakter. Han anser att planerare borde uppmuntras att introducera trädgårdsodling i bostadsområden som en teknik att minska stress, utveckla nyttiga attityder och ge social gemenskap.

Lew Mc Clelland och Nathan Avslander, Dept. of Psychology, University of Colorado, USA, redovisar en laboratorieundersökning där sextioåtta försökspersoner bedömde 144 foton från offentliga lokaler (restauranger, affärer, sporthallar, flygplatser, bibliotek etc.) och skattade de redovisade situationernas trängsel och trivsamtet. Bilderna var varierade efter parametrarna antal människor, utrymme, belysning, typ av aktivitet, sociala faktorer. Bedömningen av trängsel ökar med minskat utrymme mellan personer, med miljöns komplexitet, oordning och avsaknad av reträttvägar samt med personernas bundenhet till lokalen.

Trängsel står i omvänt förhållande till trivsamhet utom för situationer där närvaron av många människor ingår i aktiviteten.

Tridib Banerjev och James Gollub, School of Urban and Regional Planning, University of Southern California, Los Angeles, USA, ger en preliminär redogörelse för ett forskningsprojekt som skall identifiera indikatorer på brukares perception och värdering av visuella kvaliteter hos ett kustlandskap. Stimulusmaterialet utgörs av tvåminuters ljudfilmer av fyra olika delar av Los Angeles kustlinje. Försökspersonernas respons mäts dels genom att de beskriver vilka objekt filmen innehåller och värderar varje objekt på en vackerful-skala, dels genom att hela filmsekvensen bedöms på en femgradig skala för urbaniseringsgrad, vackerhet, komplexitet och intresse. Mellanliggande variabler såsom försökspersoners socioekonomiska och kulturella förhållanden, deras erfarenhet av kusten utanför Los Angeles, deras fritidsintressen etc. kartlades genom frågeformulär. Resultatet visar betydande skillnader mellan olika försökspersoners värderingar av estetisk kvalitet.

Kommentarer till "Environmental Perception and Cognition"

Ovanstående avsnitt avser att ge infallsvinklar till det breda perspektiv på samspelet människa-miljö som behandlar hur människan perceptuerar omvärlden genom sina sinnesorgan, hur hon bearbetar den mottagna informationen, hur hennes emotioner och attityder samspelar med hennes bearbetningsstrategier och hur denna process påverkar hennes värderingar. Här skulle man därför vänta sig studier av hur människors inställning till fysisk miljö påverkas av

- o tidsstabila perceptuella processer som ger spännvidden i olika människors förmåga att uppfatta och tolka omgivningskaraktistika
- o situationsberoende perception som visar vad människor i olika beteenderamar väljer att uppfatta
- o erfarenhetsberoende strategier för bearbetning av perceptuerad information som ger gränser för olika människors möjlighet att uppleva och uttrycka vad de uppfattar
- o situationsberoende samspel mellan kognitiv och emotionell bearbetning som visar fluktuationer i värderingar.

Ingen av ovanstående studier diskuterar dessa problem. Den första punkten tycks man gå förbi genom att man anser sig studera populationer med normal perceptionsförmåga. På den andra punkten anser sju av de åtta författarna att försökspersonerna uppfattar samma omgivningskvaliteter som försöksledaren. Vidare förutsätter sex av de åtta studierna att laboratoriesituationen är direkt giltig för verklighetens uppfattning. På den tredje punkten har fem av författarna garderat sig genom att registrera vissa sociala, ekonomiska och kulturella bakgrundsdata för försökspersonerna - men utan att visa hur dessa ger förklaringar till resultatens tolkning. Den sista punkten har negligerats av samtliga. Detta fel vidlåter för övrigt en stor del av den internationella forskningen rörande människors värderingar. Man gör punktstudier som inte är tillräckligt definierade i en kontext så att resultaten från olika punktstudier kan sammanställas och ge ett tidsperspektiv åt värderingens spännvidd och tidsfluktuationer.

Environment and Behavior

Det tredje avsnittet av Selected Papers från EDRA-7 omfattar fjorton undersökningar som anknyter från utformning av fysisk miljö direkt till studerbart beteende (utan att beakta mellanliggande perceptuella och kognitiva variabler). Beteende är här klassat som ett spektrum av mänskliga aktiviteter från momentana känslor till relativt stabila sociala mönster eller livsstilar.

De första fyra studierna relaterar fältstudier från olika institutioner för social träning. Daniel Stokuls och David G. Marrero, Program in Social Ecology, University of California, USA, studerade effekten av att möblera dagrummet i en ungdomsvårdsskola "sociofugalt" (stolar och bord längs väggarna) eller "sociopetalt" (stolar och bord i grupper). Antalet positiva kontakter mellan ungdomar av olika ras ökade liksom personalens positiva omdöme. Men andra mått (bl.a. allmän tillfredsställelse) var oförändrade. Steven Rosenbloom, Dept. of Psychology, Vanier College, Montreal, Canada, studerade effekten av att möblera ett sällskapsrum i ett college sociofugalt eller sociopetalt med och utan avskiljande inredning mellan grupperna. Han fann att den inhägnade möbleringen gynnade läsning, skapade mindre grupper som stannade längre men hade färre interaktioner än den mer öppna möbleringen. Perry H. Prestholt, Robert R. Taylor och William T. Shannon, Dept. of Psychology, Louisiana State University, Baton Rouge, USA, studerade aktiviteter och attityder hos personal och interner i ett kvinnofängelse som flyttade från gamla, förfallna öppna baracker till ett modernt komplex med privata rum. Det nya fängelset bedömdes vara bättre men visade sämre social atmosfär och fler störningar i relationerna mellan personal och interner. William R. Sims, Dept. of City and Regional Planning and Program for the Study of Crime and Delinquency, the Ohio State University, USA, studerade ett reintegrationscentrum genom djupintervjuer med personal och interner. Han fann att den typiska utformning och utrustning som ges åt reintegrationscentra var ganska uppskattad medan lokaliseringen borde ta mer hänsyn till möjligheter till social integration med samhället runtomkring.

De följande sju studierna behandlar hur sociala och fysiska kvaliteter i större områden - från grannskap till regioner - påverkar människors beteende. Gertrude S. Fish, College of Human Ecology, University of Maryland, USA, jämför grannskap som skiljer sig i fråga om de boendes homogenitet eller heterogenitet beträffande socio-

ekonomisk status. Hon rapporterar att heterogenitet är relaterat till tillfredsställelse med boendeområdet och till varierade sociala aktiviteter. Stephen Grabau, School of Architecture and Urban Design och Neil J. Salkind, Dept. of Educational Psychology, University of Kansas, USA, skulle undersöka var lekplatser fanns och hur de användes. Genom intervjuer med barn, analyser av deras manuella kartor och dagböcker fann författarna att barnen inte brydde sig så mycket om iordningställda lekplatser som om de dolda strukturer av lekaktivitetsplatser de själva bygger upp. Martin Taylor och Fred L. Hall, Dept. of Geography, Mc Master University, Hamilton, Ontario, Canada, diskuterar effekten av olika samhällsplanering på subjektiva bedömningar av buller. Deras huvudslutsatser var att människor inte vänjer sig vid trafikbuller och att speciella åtgärder för ljudisolering av husfasader inte är tillräckliga utan måste kompletteras med någon yttre avskärmning. Emily M. Passino och John W. Lounsbury, Organizational Psychology, University of Tennessee, Knoxville, USA, har intervjuat människor i en kommun där man planerat bygga atomkraftverk om deras syn på faromomentet, sociala störningar, kommunens ekonomiska nytta av projektet etc. De intervjuade kvinnorna visade sig mer negativa än männen. Arnold R. Alanew, Dept. of Landscape Architecture, University of Wisconsin, Madison, USA, har beskrivit 60 års utveckling av en liten stad planerad kring en industri. Innevånarna visade både medvetenhet om och tillfredsställelse med flera ursprungliga planeringsåtgärder. Brovie B. Greenable, Dept. of Landscape, Architecture and Regional Planning, University of Massachusetts, Amherst, USA, redovisar en liknande typ av social-evolutionär studie av en liten stagnerad industristad och föreslår att kommande utbyggnad skall planera in lokala centra för sammanhållna etniska grupper (proxemics) och gemensamma centra för interkulturellt utbyte (distemics). Patrick C. Jobs, Dept. of Sociology, Montana State University, Bozeman, USA, diskuterar problem som hör samman med att genomföra fysiska förändringar utan att kunna förutse sociala konsekvenser.

De tre sista studierna behandlar den fysiska omgivningens direkta betydelse för reaktioner och målinriktat beteende. Uwe Reischl och Peter Reischl, Program in Social Ecology, University of California, Irvine, USA, beskriver ett radio-telemetriskt system som kan användas för att registrera omgivningsvariabler såsom lufttemperatur, fuktighet, värmestrålning och fysiologiska reaktioner såsom pulsfrekvens, djup kroppstemperatur och hudtemperatur på personer i

arbete eller vila. Fred J. Stahl, Environmental Psychology Program, The City University of New York, USA, redovisar en modell över människors beslutsfattande och rörelsemönster i situationer av stress och osäkerhet och testar den genom att simulera evakuering vid en höghusbrand. Howard S. Biel, Program in Urban and Environmental Studies, Case Western Reserve University, Cleveland, Ohio, USA, studerar kommunikationsbeteende genom ett laboratorieexperiment där trafikanter söker undvika hinder och trafikstockningar under resa hemmet-arbetet.

Kommentarer till "Environment and Behavior"

Ovanstående avsnitt kännetecknas av studier som använder deterministiska modeller för samspelet människa-miljö. Vissa studier förenklar inte bara mellanliggande variabler i den behaviouristiska S-O-R-modellen utan väljer godtyckligt också stimuluskomponenter och svars-komponenter så att resultaten knappast har generellt värde. Några av artiklarna måste dock undännas från denna kritik. Det gäller dels de rapporter som diskuterar svårigheten med den deterministiska modellen, dels de som har en studiesituation där dessa modeller är mer befogade, t.ex. när man studerar människans fysiologiska respons på omgivningsstimuli eller när man studerar målinriktat beteende som inte använder ovidkommande information från omgivningen.

Design Research and Evaluation

Detta avsnitt är uteslutet i texten eftersom det ej berör socio-psykologisk forskning om byggd miljö. Här behandlas den typ av "översättningsforskning" som söker förbättra miljöutformningen genom att selektrera kunskap och strukturera den efter behovet av beslutsunderlag i planeringsprocessen och därigenom underlätta brukarinflytande. (Detta avsnitt kommer att refereras i annat sammanhang.)

Sammanfattning av intryck från EDRA-7

Huvudintrycket av de föredrag och diskussioner jag följde under EDRA-7 var att det inte bara finns en klyfta mellan framtagning och tillämpning av MES-kunskap^{x)} utan också en klyfta mellan besinningsfulla och aningslösa forskare. De besinningsfulla diskuterade om forskningen var rätt medel för att förbättra människors fysiska omgivning - och i så fall om forskningen skulle inriktas på att öka människors medvetenhet om sin egen möjlighet att framföra önskemål eller riktas mot mer traditionell kunskapsinsamling betr. samspelet människa-miljö. Samtidigt redovisade de aningslösa långa och många resultat från olika samspelstudier som karakteriserades av tveksam problemavgränsning och/eller otillräcklig metodarsenal för att lösa det ställda problemet. Problemavgränsningen var ofta styrd av forskarens sätt att se den byggda miljön såsom sammansatt av fysiska detaljer - material, fasader, rumsformer, byggnader etc. - som i logisk ordning hopfogats till allt större helheter. Metodarsenalen var ofta styrd av forskarens förvisning om att hans eget intresse för fysiska kvaliteter delas av alla människor och styr deras upplevelser, värderingar och ageranden. Detta forskarcentrerade synsätt premierar simuleringsstudier i laboratorier eller i fält, där man inte vet hur forskningssituationen påverkar det samspel man vill studera och där man väljer ett statistiskt studiesätt genom att korttidsregistrera reaktioner på enstaka fysiska stimuli. Dessutom syftar registreringsmetoderna främst till att ge medelvärden av utvalda gruppers fysiologiska eller verbala respons, varken klarlägga intuitiva reaktioner på låg medvetenhetsnivå eller visa variationsmönster och spännvidd mellan olika människors sätt att förhålla sig till miljön.

Den konstruktiva delen av diskussionen analyserade däremot klyftan mellan framtagning och tillämpning av MES-kunskap^{x)} utifrån behovet av stringens i kunskapsframtagningen och av öppenhet visavi kunskapsinfogningen i planeringsprocessen. Man ansåg att forskningen om samspelet människa-miljö på ett medvetet sätt måste utveckla

- o teorier om samspelets art och den fysiska miljöns giltighet i olika situationer
- o beskrivningssystem för samspelets komponenter
- o metoder att studera samspelet.

För att den framtagna kunskapen skall tillämpas vid praktisk planering efterlyste man dessutom

- o teorier om planeringsprocessens sätt att infoga forskningsresultat i beslutsunderlag
- o rollbeskrivning för planeringens intressenter i olika typer av planering
- o metoder att införa resultat i planeringsprocessen.

^{x)} MES = Man-Environment-System

Diskussionen böljade naturligtvis fram och tillbaka, växlade mellan detaljsynpunkter och helhetsgrepp. För att göra den överskådlig skall jag sammanställa min uppfattning om kontentan av diskussionsinläggen som berörde den socio-psykologiska forskningen om byggd miljö efter den disposition som ges av de första tre punkterna ovan.

o TEORIER OM SAMSPELETS ART OCH DEN FYSISKA MILJÖNS GILTIGHET I OLIKA SITUATIONER

En utgångspunkt för diskussionen var teoriernas betydelse för forskningens generalitet: All meningsfull forskning måste inordnas i teoretiska ramar så utformade att både forskare (som skall driva kunskapsfronten framåt) och tillämpare (som skall ge kunskapen genomslagskraft i verkligheten) kan avgöra vilka forskningsresultat som låter sig fogas samman till konsistent kunskap om större problemkomplex. För att sådana avgöranden skall vara möjliga måste teorierna beskriva vilken art av samspel man betraktar som giltig för olika problemställningar. (Man diskutera inte om ett samspel sker eftersom man utgick från att människan såsom ekobiologisk organism *alltid* samspelar med sin omgivning.) Man såg svårigheten att använda hittillsvarande forskning delvis ligga i att forskare inte analyserat på vilken nivå det kunde vara relevant att registrera samspelet för att belysa det ställda problemet. En sådan nivåanalys kräver att problemet formuleras så att randvillkoren kommer till synes. Det innebär att man måste beskriva i vilken kontext samspelet sker, vilket i sin tur kräver att man redovisar vilken bild av människan man projicerar på samspelet.

Under diskussionen försökte man också beskriva teoribildningens läge i förhållande till olika problemställningar. Med en viss schematisering kan man påstå att problemställningarna idag kallar på teorier om samspelets art på tre nivåer.

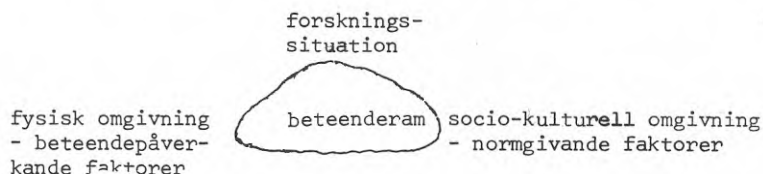
På basnivån lägger man problemställningar som behandlar människans förutsättningar för samspel med omgivningen. Sådana problem kan t.ex. beröra gränserna för vad människor tål i fråga om värme, kyla och buller; vad hon kan urskilja i olika belysning; hur rörelse-, förstånds- och kunskapshandikapp begränsar utnyttjandet av den fysiska miljön. Teorierna utgår här ifrån att samspelet sker i en kontext där den fysiska omgivningen har stor genomslagskraft eftersom människans förutsättningar för samspel bygger på mass- och energiutbytet med omgivningen. Den socio-kulturella omgivningen kommer endast in i så motto den har påverkat människans sätt att begränsa sitt samspel - ett extremt exempel är autism. I denna kontext är det fruktbart att se människan som en biologisk varelse med behov av god funktion hos den energigivande metabolismen, de rörelseproducerande musklerna och de informationsförmedlande sinnesorganen. Teorier om människans förutsättningar för samspel bygger därför på positivistiska och behaviouristiska orsak-verkan-modeller (dos-respons, stimulusrespons, S-R-modeller). Ursprungligen såg man denna orsakskedja vara helt deterministisk. Med den förfinade mätteknik vi nu har för att

registrera omgivningens beståndsdelar, deras samverkan och organreaktioners komplexitet har man insett behovet av att bygga ut teorierna så att de förklarar olika variationsbredd i responserna. Man har då lagt in modererande variabler och utvidgat S-R-modellen till en S-O-R-modell som inkluderar relevanta egenskaper hos organismen. Sådana relevanta egenskaper är t.ex. människans attityd gentemot den studerade situationen (hennes förväntan, motivation, uppmärksamhet, koncentration, sinnesstämning, vakenhetsgrad) och människans resurser - förmåga och strategi - att hantera den studerade situationen (hennes erfarenhet, kunskap, intellekt, personlighetstyp, hälsa, ekonomi, tidsresurser). Till de mellanliggande variablerna i S-O-R-modellen hör också den aktivitet människan är inbegripen i eftersom aktiviteten både influerar vad vi uppfattar av omgivningen och påverkar vårt reaktionsmönster.

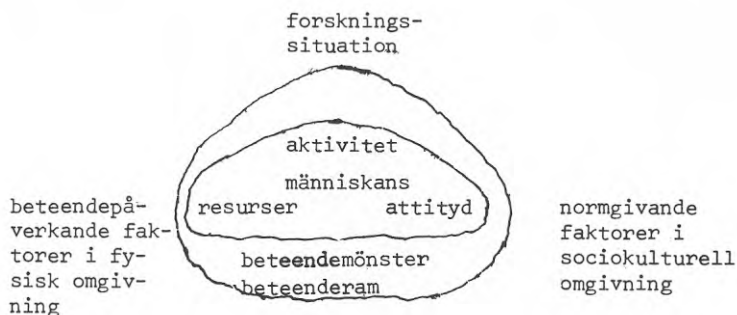
På mellannivån lägger man problemställningar som behandlar människans viljestyrda samspel med omgivningen. Problemen kan här beröra situationer där människan väljer handlingsalternativ utifrån ett målinriktat - men inte alltid rationellt - beteende som att forcera en viss vägsträcka för att hinna till arbetet, att hitta ut ur ett brinnande hus, att medvetet värdera omgivningskvaliteter och välja bästa köp etc. Användbara teorier utgår från att samspelet sker i en kontext där den förhandenvarande fysiska miljön är betydelsefull men bara påverkar samspelet i den mån som socio-kulturella beteenderamar tillåter. I denna kontext är det fruktbart se människan som en social varelse präglad av sin kulturella omgivning. Teorier om människans viljestyrda samspel med omgivningen har sin grund i de mest utvecklade reciproka S-O-R-modellerna där mellanliggande variabler beskriver socio-kulturella förutsättningar. Dessa modeller måste dock byggas ut med att den studerade situationen anknyts till sin giltiga beteenderam. Här kan stokastiska informationsteorier komma till användning, bl.a. för att garantera att variabiliteten i samspelet ses som ett viktigt karaktäristikum.

På den mest komplicerade nivån lägger man problemställningar som behandlar människans omedvetna samspel med omgivningen. Detta är egentligen ingen nivå avskild för sig eftersom man anser att det undermedvetna alltid är inblandat. För vissa problemställningar är emellertid det omedvetna samspelet speciellt avgörande. Det gäller t.ex. för situationer influerade av hur människor värderar sin omgivning och hur det påverkar beteendet. Man utgår härifrån att samspelet sker i en kontext där den fysiska miljön visserligen har stor betydelse men att den betydelsen ligger på ett plan som gör att dess genomslag blir indirekt och sprids genom socio-kulturell påverkan. Här kan det vara fruktbart att se människan som en kulturell varelse präglad av ett långt historiskt skeende. På denna nivå finns inga utvecklade teorier eftersom man vet mycket litet om värderingsstrukturernas utveckling och situationsanpassning. Vissa ansatser som ser samspelet människa-miljö som en process verkar dock lovande, kanske speciellt de som bygger på psykoanalytisk teori och utvecklingspsykologi eftersom de tillåter dynamiska teoribildningar som siktar på att visa utvecklings- och variationsmönster samt spännvidder i människa-miljökomplexet.

Hur beskrivs omgivningen i begrepp som är relevanta för människors sätt att ta emot och agera gentemot omgivningen? Det vanligaste beskrivningssystemet för den fysiska omgivningen har påverkats av sättet att bygga - inte av sättet att uppleva. Forskarna ser den byggda miljön hopmonterad av delar som givits vissa egenskaper (samband, skala, proportion, variation, struktur etc.) De har - med vissa undantag - inte ifrågasatt om dessa begrepp beskriver människors sätt att uppleva sin miljö och om människor väljer ut delar av den fysiska omgivningen och smälter samman dessa till en helhetsbild av den totala miljön. Det finns dock ansatser till att komma åt människors beskrivningssystem för fysisk miljö i stadsanalyser och i miljöpresentation genom kognitiva kartor. Parade med nyttjanderegistreringar (utrymmes- och attributbudget) skulle dessa ansatser kanske kunna utvidgas till att klarlägga den fysiska miljöns dubbla roll som både orsak till och resurs för beteendet. Man skulle då kunna söra ut beteendepåverkande faktorer i den fysiska omgivningen och studera deras samverkan med normgivande faktorer i den socio-kulturella miljön. Med härsyn till att forskningssituationen deformerar samverkan i detta subsystem skulle miljöfaktorernas lösning av beteenderamen kunna representeras på följande sätt:

Samspelet försiggår därigenom i spelrummet mellan människans beteendemönster och miljöns beteenderam.

o METODER ATT STUDERA SAMEPELET

Teorier om samspelet människa-miljö som beskriver vilken art av samspel man betraktar som giltig för olika problemställningar, i vilken kontext samspelet sker och vilken bild av människan man

projicerar på samspelet blir naturligtvis styrande för metoderna att

- oo lokalisera väsentliga problem som är lämpliga - eller åtminstone möjliga - att angripa med forskning
- oo avgränsa studiesituationer (kontextens omgivningskaraktéristika och tidsursnitt)
- oo avläsa samspelet.

Metoder för problemlokalisering och problemavgränsning berördes knappast i de diskussioner jag deltog. Däremot ägnades samspelsmodellerna en livlig diskussion som kan sammanfattas i följande exposé.

I begynnelsen var fenomenologin. Man använde människan för subjektiv beskrivning av miljökvantiteter och var kanske inne på rätt väg för att komma åt ett beskrivningssystem för upplevelsegrundande omgivningsbegrepp. Utvecklingen gick emellertid en annan väg. I stället för att låta människan beskriva vad som upplevdes väsentligt i omgivningen valde forskaren själv ut de stimuli fp skulle reagera på och använde människan som mätinstrument. Sådana **deterministiska** modeller var befogade så länge de studerade omgivningsegenskaperna hade full genomslagskraft i människans perception. Här har t.ex. den psyko-fysiska skalningstekniken kunnat förklara sambandet mellan objektiva mätdata och subjektiva kvantifieringar av fysikaliska komponenter. Men de behaviouristiska modellerna applicerades på alltmer komplexa sambandsstudier där inte bara stimuliintaget var okänt genom att de studerade människorna omedvetet styrde sin perception mot olika delar av miljön utan också reaktionsmönstret blev oförklarligt genom att människornas personliga egenskaper styrde responsen. Man utvidgade då de enkla stimulus-respons-modellerna med mellanliggande personknutna variabler som gav förklaringsgrunder för responsskillnader. Men man gjorde förvånansvärt lama insatser för att kontrollera stimulusintaget. Man kartlade sällan försökspersonernas uppfattning av omgivningen genom subjektiva beskrivningar.

Genom att S-O-R-modellerna kunde ta hand om personliga varianser ansåg man det rimligt utsträcka deras giltighetsområde från perceptionsstudier till värderingsstudier. Man underlät emellertid att pröva vilka ytterligare krav som ställdes på försökssituationen för att den skulle ge de studerade personerna realistisk omgivningsuppfattning och realistiska handlingsalternativ till grund för värderingen. Tvärtom gjorde man ofta laboratorieförsök där man inte visste om det var det simulerande materialet eller den simulerade miljön som försökspersonerna reagerade på. Inte heller sökte man förklara osäkerheter i samspelet som kunde sammanhånga med den speciella försökssituationens inverkan på försökspersonens sociokulturella kontext.

När man tänjde de behaviouristiska modellerna vidare och studerade manifest beteende infördes ännu ett osäkerhetsled beroende på socio-kulturella styrningar av beteenderamen.

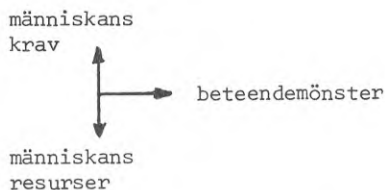
I den utveckling vi nu ser skymta - att kunna beskriva den fysiska miljöns starka styrning av miljöupplevelsen via ett intuitivt samspel - kommer positivistiska modeller att bli helt oanvändbara. Här kan man möjligen se metodutvecklingen i två steg. Det första går i princip tillbaka till miljöstudiernas ursprungliga arbetssätt: att försöka tolka vad människan i olika situationer väljer att uppfatta av en komplex miljö och hur hon själv - på rationella och intuitiva grunder - väljer att agera. I detta steg kan man eventuellt pröva hermeneutiska metoder för att få insikt om samspelets komponenternas art och komplexitet. I det andra steget skulle denna insikt kunna användas genom att forskare går ut i verkliga sammanhang och sprider insikten om förutsättningar och handlingsalternativ till människor som själva kan påverka sin miljöutformning.

Ett möjligt sätt att arbeta ut det första steget i ovan antydda metodutveckling skymtade också i diskussionen. Man försökte klargöra tankegångarna på följande sätt:

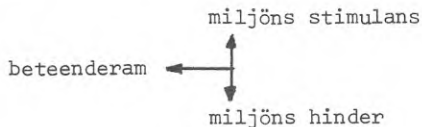
Med utgångspunkt från att samspelet människa-miljö är reciprokt måste ett nytt teoretiskt angrepp kunna förklara hur miljön påverkar människors beteende och hur människors beteende i sin tur påverkar miljön. Samspelet förändras därigenom ständigt och måste studeras som en process mellan å ena sidan det beteendemönster människan utvecklar och å andra sidan den ram för beteendet som omgivningen successivt ger. Samspelet människa-miljö kan därigenom betecknas

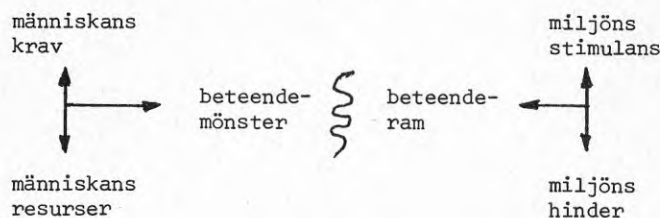
Människans beteendemönster kan antagas uppstå ur spelet mellan att önska och att kunna utvecklas i sin miljö, dvs. ur spelet mellan krav och resurser.

Den beteenderam miljön successivt erbjuder blir i sin tur påverkad av spelet mellan miljöns uppmuntrande och begränsande faktorer, dvs. ur spelet mellan miljöns stimulans och hinder.

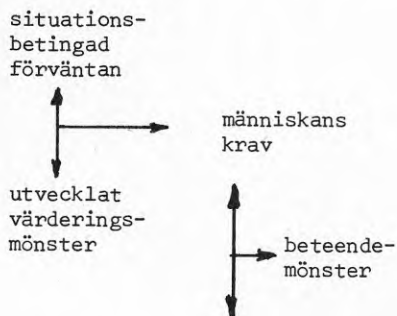
Den grundläggande tanken i den dynamiska modellen är då att samspelet människa-miljö utvecklas som en process, påverkad av spänningen mellan understödjande och begränsande egenskaper hos människan och i hennes omgivning.

Genom att samspelet är en reciprok process finns en koppling mellan miljöegenskaper och människan som visar sig i nivåer under krav-resurs resp. stimulans-hinder. En sådan viktig bakgrunds nivå är den som beskriver tidsstabiliteten i systemet, en annan är den som tar hänsyn till på vilka medvetenhetsnivåer samspelet förs.

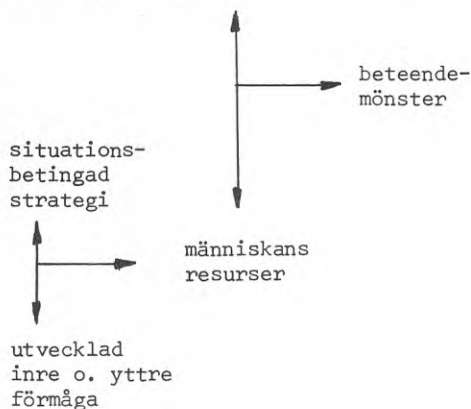
Som exempel på hur hänsyn till tidsstabiliteten i systemet analyserades fördes följande resonemang:

Tidsstabiliteten bakom människans krav speglas t.ex. av spänningen mellan den av situationen betingade förväntan och det värderingsmönster människan utvecklat genom tidigare erfarenheter.

Tidsstabiliteten i människans resurser kan illustreras genom spänningen mellan den situationsbetingade strategi människan väljer att använda och hennes förmåga i både inre och yttre bemärkelse. Till inre förmåga kan man t.ex. räkna genetiska och förvärvade fysiologiska och mentala egenskaper såsom hälsa,

kunskap, erfarenhet etc. Till yttre förmåga kan man räkna människans möjligheter att hantera sin tid, sin fysiska omgivning, pengar etc.

Som ovan nämnts sammanhänger beteendemönstrets utveckling inte endast med bakomliggande faktorerers olika tidsstabilitet utan också med den medvetenhetsgrad på vilken människan hanterar olika faktorer. Förväntan kan t.ex. stå i samband både med en djupt liggande motivation och en medveten anspänning. Värderingsmönstret kan på samma sätt spegla spänningen mellan omedvetna behov och en mer medveten attityd. Strategin kanske utformas genom sambandet mellan människans sätt att styra sina resurser och hennes tolkning av vad förhandenvarande situation kräver. Förmågan kan utvecklas i samspelet mellan de medvetet och omedvetet behärskade tillgångar människan har i sin person och de yttre tillgångar - bl.a. fysisk miljö - som hon har approprierat och kan hantera.

Ovanstående exemplifiering av faktorer som påverkar beteendemönstret genom sin olikartade tidsstabilitet och aktionsdjup måste naturligtvis ses som hypotetiska exempel på företeelser som forskningen hittills diskuterat men ännu inte sambandsanalyserat. Avsikten med denna uppdelning är inte att ge ett utarbetat schema för beteendemönstrets uppbyggnad utan att ge argument för att de faktorer man nu registrerar som beteenderelevanta (t.ex. fysiologiska egenskaper, personlighetstyp, erfarenhet, kunskap, vakenhetsgrad, social status, ekonomi etc.) inte på ett enkelt sätt påverkar beteendemönstret. Tvärtom kan samma egenskap ingå i flera faktorer som med olika medvetenhetsdjup och med olika tidsstabilitet sedan påverkar spänningen mellan krav och resurser och styr beteendemönstret.

I analogi med beteendemönstrets beroende av tidsstabilitet och verkningsdjup i bakomliggande faktor är miljöns beteenderam beroende av bakgrundsfaktorer som är direkt inbegripna i den förhandenvarande aktiviteten eller tjänar mer till att ge allmänorienterande information om omgivningen, i syfte att beskriva

dels dess fysiska uppbyggnad och sociokulturella regelsystem, dels den tröghet som vidlåder miljöns uppbyggnad. Först på nästa nivå inverkar sådana subjektivt uppfattade fysiska och sociokulturella miljökomponenter som forskare idag mäter, t.ex. avstånd, närhet, trängsel, helhet, komplexitet, sociala kontakter etc. Kunskap om beteendevanornas utformning i olika miljöer kan därför inte utvecklas vidare förrän forskningen tar hänsyn till hur de subjektivt upplevda egenskaperna i den fysiska och sociokulturella miljön transformeras av tidsstabiliteten och påverkningsdjupet hos de faktorer som styr avvägningen mellan miljöns stimulans och hinder i beteenderamen.

En slutsats av diskussionen blev därför att MES-forskningen verkligen inte var "beyond the applicability gap". Tvärtom är man nu inne i ett skede där man inte skall kräva applicerbara resultat utan inrikta sig på att kartlägga hur miljöegenskaper transformeras och samverkar till en komplex uppbyggnad av den beteenderam som är giltig i olika miljöer. För att så småningom komma åt den normativa synen på beteenderamens utformning - och speciellt den fysiska miljöns betydelse för denna utformning - måste forskningen samtidigt söka bestämma det beteendemönster som människan utvecklar i olika beteenderamar.

Detta fordrar en större satsning på sådan MES-forskning som allsidigt studerar beteenderelevanta aspekter i den totala miljön och samtidigt klarlägger beteendemönster - dvs. en medveten satsning på tvärfacklig forskning beträffande väsentliga processer mellan beteendemönster och beteenderam. Sådana väsentliga processer kan t.ex. vara barns utveckling, miljöns appropriering, socialiseringsprocesser för olika grupper etc.

Appropriering av rummet

RAPPORT FRÅN

TREDJE INTERNATIONELLA KONFERENSEN FÖR ARKITEKTURPSYKOLOGI

Konferensen hölls vid Université Louis Pasteur i Strasbourg den 21-25 juni 1976. De kontaktpersoner som utsetts vid föregående konferens (vid LTH, Lund, 1973) hade i samarbete med en arbetsgrupp vid Institut de Psychologie Social förberett och utformat konferensen kring ett enhetligt tema. Inbjudna var deltagarna i tidigare konferenser samt ett stort antal nytillkomna forskare verksamma inom området "psychology of built space". Kommunikationsteoretikern och socialpsykologen Abraham Moles, chef för värdinstitutionen, deltog aktivt. Ansvarig för konferensen var Mm Perla Korosec-Serfaty.

Temat APPROPRIATION OF THE SPACE/APPROPRIATION DE L'ESPACE lägger tonvikten vid sociopsykologiska förlopp och sammanhang, och förskjuter därmed också intressecentrum från perceptiva till personlighetsrelaterade aspekter. Detta innebär inte en förskjutning från kollektiva till individuella egenskaper och förhållanden.

Temavalet gav särskilt goda förutsättningar för en presentation av forsknings- och diskussionslinjer som är typiska och speciella för aktuell fransk beteenderelaterad forskning, präglad dels av stark tendens till integrering mellan närliggande forskningsområden - t ex sociologi och psykologi- dels en återkommande filosofisk diskussion inkluderande begreppsdefinitioner. Valet av inledningsföreläsare underströk båda dessa drag på ett representativt sätt.

Programmet omfattade sex plenarsammankomster med inbjudna föreläsare, samt tre längre seminariesessioner fördelade på grupper. Det var endast möjligt att följa en grupps arbete. Grupperna var ägnade åt

1. Sätt för appropriering av rummet.
2. Appropriering av rummet i förhållande till livsloppet.
3. Appropriering av institutionella lokaler etc.
4. Appropriering av bostaden och hemmet.
5. Appropriering av offentliga urbana platser och lokaler.
6. Appropriering av arbetslokaler och arbetsplatser.

Föreliggande rapport baserar sig på plenarföreläsningarna samt bidragen och diskussionerna i seminariegrupp 4.

APPROPRIERING -- PERCEPTION

Temavalet för konferensen har en organisk bakgrund och motive-ring. Dels kom diskussionen kring begreppet privathet versus offentlighet att inta en central plats i föregående konferens, dels ger som det skall visa sig utvecklingen av approprierings-begreppet goda tillfällen till en tydlig polarisering av både målsättning och metod mellan två huvudriktningar inom miljö-psykologien. Dels passade det speciellt väl för en presenta-tion av specifika franska forskningsbanor.

Av praktiska skäl kan man ställa approprieringsforskningen så-dan den skisserades och företrädde här i kontrast till den sedan slutet av 50-talet dominerande empiriska perceptions-forskningen. Men det innebär inte att begreppen appropriering och perception i sig ses som motsatser, tvärtom täcker det senare begreppet faser i det förra, medan det förra har ett ojämförligt mycket större omfång än det senare.

ORDET APPROPRIERING

"Appropriering" hör, liksom "space, éspace" - båda ingår i konferensens titel APPROPRIATION OF THE SPACE/APPROPRIATION DE L'ESPACE - till de ord som knappast kan ges en enkel över-sättning, vi saknar direkt motsvarande ord: det har en innebörd av besittningstagande, men också av att bli förtrogen, förtro-lig med någonting. Besittningstagandet aktualiserar bl a ägan-de och makt, behärskning med en möjlig konsekvens av motsätt-ning, revirförsvar, legal rätt e d. Appropriation kan också referera till en utvidgning av jagets begrepps- och värdesys-tem - så som man t ex tillägnar sig ett nytt språk eller ett visst socialt beteendemönster. Eftersom ordet just med kon-ferensen fick en stabilare innebörd i arkitekturpsykologiskt sammanhang, är det också ofrånkomligt att dess innebörd mera specifikt färgas av innebörden i en rad inlägg där: det före-faller mig entydigt att man i fortsättningen måste räkna med en specifik term och ett specifikt begrepp, appropriering, i detta sammanhang.

BEGREPPET APPROPRIE-
RING SOM ARKITEKTUR-
PSYKOLOGISK FUNKTION

Approprieringen framstår som den akt genom vilken individen med någon form av identifikation förlämnar t ex bostaden egen-skapen att korrespondera med jaget och på ett essentiellt sätt uttrycka detta - en akt om givetvis har en fundamental trygghetsaspekt, men också berör självförverkligandet. Den akten innebär vad beträffar bostaden att denna i vissa avse-enden skall fattas som ett psykologiskt avtryck av individen eller en bild av någonting individen vill vara, och den får genom detta en specifik betydelse i dennes liv, en betydelse som är fundamental och berör hennes identitetsupplevelse.

Diskussionen kring appropriationens principiella förutsättningar och innebörd återkommer i avsnitt III.

PERCEPTIONSBEGREPPET

Perceptionen är i och för sig en sorts besittningstagande, åtminstone i betydelsen av "tillägnelse", men ordet betonar starkt det rent kognitiva; genom perceptionsakten blir jag i stånd att konstatera eller tro mig konstatera att någonting förhåller sig på ett visst sätt. Följden av en perceptionsakt är givetvis en förändring i mitt föreställningssystem och i anslutning till detta också förskjutningar i värdesystemet etc. Men dessa faser betonas inte av perceptionsbegreppet, och den psykologiska perceptionsforskningen har under ett par decennier framför allt genomförts med strikt empiriska psykologiska metoder, inte minst med neurofysiologiska mätmetoder och förklaringar.

Det är väl knappast någon tvekan om att den empiriska perceptionsforskningens kliniska metoder varit nödvändiga för att föra fram till brukbara resultat. Förutsättningen för exakta mätningar av perceptionens förlopp och komponenter har varit något som fått beteckningen "reduktionism", d v s elimierandet av varje inslag av tillfällig art i relation till den studerade processen. Detta innebär bl a att iakttagelserna i allmänhet är utomordentligt svåra att verifiera annat än genom upprepning eller variation av experiment under samma principiella förhållanden - och alltså i allmänhet inte i "faktiska situationer". Å andra sidan innebär den experimentella disciplinen att man kan använda sig av olika exakta måttssystem (även om exaktheten vanligen endast fungerar som angivning av inre relationsförhållanden). Ackumulerigen av experimentellt grundade iakttagelser medför också möjligheter till verifikation av den enskilda iakttagelsen genom att pröva dess giltighet inom det system som summan av iakttagelser utgör. Man kan alltså inte av avståndet mellan den experimentella och den autentiska situationen i och för sig dra slutsatsen att laboratoriemässiga resultat skulle sakna giltighet i praktiska sammanhang - däremot väl att en sådan giltighet är svår att påvisa innan en mycket stor mängd av kongruenta eller kompletterande iakttagelser samlats. Vid konferensen yttrades dels starka tvivel på att vi uppnått och inom rimlig tid kan uppnå sådana kunskaper att de blir operationella (Proshansky), dels slutsatser som gick ut på att man åtminstone börjar skönja en tillämpningsfas också för experimentalpsykologiens resultat (Küller).

Vad som under alla omständigheter syns uppenbart är, att den bild av människan som produceras den vägen är bilden av en funktionsapparat, inte en beskrivning av det psykiska livets innehåll. Därför är det också uppenbart att man ofta, inte minst från ett sociologiskt eller humanistiska perspektiv, fattar den experi-

mentella perceptionspsykologiens resultat som riskabla för en organisk helhetsbedömning, dels därför att de tenderar att ge en helt ofullständig människobild - men dels också därför att de uttrycker denna bild med enkla och gripbara dimensioner och mått, vilket gör den i förtid åtkomlig för teknologisk hantering.

PERCEPTION OCH STIMULANS

Det är emellertid en orättvis förenkling när man som ovan entydigt karaktäriserar perceptionsforskningens bild av människan som mekanisk, apparat-betonad och skild från den dynamiska processen. Med utgångspunkt i den "privations"-forskning som inleddes främst i Kanada vid 50-talets slut (d v s utforskningen av effekterna på människans psyke av utebilven stimulans - nollstimulans), växte på 60-talet fram en alltmera förfinad utforskning av stimulansbehov och svar på stimulans. Med betoning av de estetiska aspekterna drev framför allt D E Berlyne denna forskning mycket långt, och under senare år har hans skola också sökt pröva effekterna av olika "naturliga" stimulus, som målningar och skulpturer. Sambandet mellan bl a stimulus' grad av intressanhet respektive svårtilgänglighet å ena sidan, den iakttagbara tillfredsställelsen efter fullföljandet av perceptionen å den andra, visade sig möjligt att uttrycka grafiskt.

I ett paper som Rikard Küller (Avd för formlära, Lund) föredrog i sin grupp, och som jag i efterhand läst, redogjorde denne för ett experiment där försökspersoner fått tillbringa en viss tid dels i ett helt grått rum, dels i ett färgrikt rum, varvid deras fysiologiska reaktioner mätts. Resultatet visar bl a att i det förra fallet kompensationsprocesser aktiveras för att motverka "understimulationen", dels att i det senare fallet en mild stimulanseffekt uppstår i relationen till rummet.

Det intressanta är att relationen till rummet alltså kan fysiologiskt mätas, och Küllers slutsats blir också att kroppen "svavar" på omgivningen inte bara tillfälligtvis, utan genomgående. Det är därför meningslöst att upprätthålla distinktionen mellan människans fysiologiska sida och hennes perceptuella, menar Küller. Bidraget, som omtalades med intresse bland deltagarna, gav underlag för den slutsatsen.^{1/}

Men just därför pekat resultatet på en annan uppdelning som inte blivit mindre svår att överbygga genom perceptions- och stimulansforskningens landvinningar: den mellan människan som biologisk struktur, med en given dynamik, och människan som historiskt betingad företeelse.

INTEGRATIV VERSUS REDUKTIONISTISK FORSKNING

Enligt det filosofiska resonemang som framfördes av Pierre Sansot^{2/} innebär varje fullföljd tillägnelseprocess en perception

som utmynnar i en appropriering. Som påpekats innebär approprieringen en "påfyllnad" av begrepps- och värdesystemet - och en modifikation av det, det approprierade blir en del av individen. Men processen går också i motsatta riktningen, när individen approprierar sitt "rum" - sin existensmiljö, bostad, arbetsplats etc - så investerar hon sin person, sitt ego, i detta rum. Detta ego har sin faktiska karaktär på grund av sociokulturella förutsättningar som spelat in under en dynamisk utvecklingsprocess från hennes allra första levnadsdag. Det är därför tveksamt om man någonsin kan genomföra en undersökning av människans appropriering av sitt rum utan att också samtidigt ta hänsyn till dessa faktorer - vilket i så fall innebär att man inte kan genomföra empiriska experiment i vanlig mening utan att primärt utgå från andra kunskapskällor. Eventuellt kan detta givetvis sedan leda till teorier som i enskildheter kan prövas experimentellt.

Upplevelseforskningen är rik på ideologiska och metodmässiga motsättningar. En grundläggande sådan är just den mellan empirisk psykobiologisk metodik och en integrativ, holistisk (avseende människan som totalitet) och tolkande inriktning. I detta ligger också motsättningen mellan forskning på grundval av fysiologiska mätningar och forskning på grundval av studium av den sociala kontexten. Det är självklart att man kan driva en psykobiologisk forskning även om man är övertygad om att de sociala faktorerna har övervägande betydelse för människans beteende, och omvänt driva sociologiskt betonad forskning och ändå tro att den mänskliga apparaten genomgående är i princip likartad. Men i praktiken kommer ofta en övervägande fysiologisk (och genetisk) forskning eller återopande av sådan i relation till en människobild där det sociala har en sekundär roll. Och omvänt: anslutningen till en sociologisk forskning förbinds vanligen med en människosyn där det biologiska och genetiska ges föga betydelse.

Varje konferens med generationsblandning under senare år har i realiteten avspeglat dessa olikheter, så också denna. Men det skall betonas att åtminstone jag knappast märkte några svårigheter att upprätthålla en konstruktiv diskussion eller ens att förena resultat från de olika skolorna i en enhetlig diskussion, vilket bl.a. bör ha samband med det faktum att en rad institutioner som driver forskningar på gränsområdena mellan psykologi och sociologi var väl företrädde bland de franska deltagarna.

MOTIVERINGAR, INFALLSVINKLAR OCH METODER

Approprieringen som psykologiskt fenomen är ingen nyhet för forskningen. Men dess innebörder i människans bruk av den byggda miljön är uppenbarligen ännu bara till liten del utforskade, och det framstod entydigt att konferensen i detta avseende innebar en viktig startpunkt.

Dess fundamentala intresse ligger såvitt jag kan förstå i följande: människans förutsättningar för att harmoniskt och framgångsrikt utnyttja den byggda miljön har hittills övervägande bedömts utifrån dels de fysiska funktioner som med hänsyn till livsuppehållande, hälsa och funktionalitet i relation till genomgående handlingsmönster, dels estetiska egenskaper i denna miljö.

Perceptionsforskningen har förfinat kunskapen om olika funktioner - t ex orienterbarhet och generell visuell stimulans. Därigenom har också den estetiska aspekten blivit mer gripbar, rationell - men också ytterst uttunnad. Den traditionella arkitektutbildningen sökte att genom konstnärlig träning bygga upp en mer intuitiv insikt i vad som kunde upplevas som stimulerande och harmonisk gestaltning. Genom den perceptiva aspektens successivt allt större inflytande - och dess större förenlighet med ett industrialiserat planerande och byggande - kom övertoner i den estetiska bedömningen bort. Givetvis spelar fortfarande en intuitiv bedömning och kreativ insats i gestaltningen fortfarande en bestämmande, men skiftande roll. Men att en obalans uppstått förefaller ganska tydligt - en obalans som är desto svårare att lokalisera som traditionella begrepp lämnar oss i sticket. Bl a är innebörden i "estetisk" inte alls fixerad. Genom att studera appropriationen kan man erhålla informationer om faktiska bruk och behov som inte framträder i en "bedömning utifrån". I stället för att bedöma planeringens förutsättningar utifrån en rad fysiska behov och en gestaltningstradition som efter hand rationaliserats på basen av mätningar som inte avser människans organiska beteende, utan hennes biopsykiska förutsättningar, kan man med kännedom om approprieringen bedöma dem utifrån mänskligt och socialt giltiga mönster. Om man uppnår en verklig och tillräcklig insikt.

Belysande för den aktuella problematiken var ett paper som lades fram av australiensaren Wally Mueller^{3/}. Denne hade låtit 14 arkitekturstuderande göra planlösningar för var en och fyra villor med lika många rum i vardera, baserande sig på beskrivningar av familjernas speciella behov. Resultatet användes sedan dels för utvärdering av vilka dimensioner som var mest adekvata för eleverna i deras gestaltning ("living area - sleeping area", "parents area - childrens area" etc), dels för en bedömning av relationen mellan de förelagda önskemålen och resultaten. Muel-

lers konklusion blev att planerna hade större likheter med vissa inflytelserika plantyger - och i något fall också med ekonomiskt motiverade rutiner, än med "beställarnas" specifika önskemål. Givetvis kan man tänka sig att arkitektelever, även på det framskridna stadium där dessa befann sig, är mer bundna till sådana förebilder än arkitekter med längre erfarenhet. Men risken att arkitekturens interna tradition och innovation skapar en utveckling utan tillräcklig kontakt med människors fundamentala och organiska behov belyses dock väl av resultatet.

Approprieringen sker, enligt flera deltagares **argumentering**, till stor del genom omedvetna akter och reaktioner, och ju mindre individualiserad bostaden är, ju mindre valfriheten är, desto mer trängande blir kravet att den kan tillmötesgå de outtalade önskemålen.

Detta kan belysas genom den såvitt jag kan se oavsiktliga men helt entydiga konsekvens som kan dras ur den studie som Charlan Graff från Purdue Univ., Indiana lade fram.^{4/} Han hade studerat korrelationen mellan 1 000 collegestuderandes attityd till föräldrahemmet (identifikation, alienation) och de utrymmesresurser som funnits där. Det visade sig att de som identifierade sig med hemmet i största utsträckning vuxit upp i bostäder där det funnits rika möjligheter till sociala kontakter och utrymmen för sådana (sällskapsrum etc), medan de som uttryckte alienation i stor utsträckning rapporterade att det saknats sådana utrymmen i jämförelse med genomsnittet. Graffs slutsatser inskränker sig till skillnaderna mellan bostädernas utformning, men det är uppenbart att de skillnaderna avspeglar socioekonomiska skillnader: de hem där sällskapsutrymmena varit otillräckliga har också i största utsträckning varit de minst kostsamma. Inom en population av 1 000 personer måste ett sådant resultat anses ganska starkt indicerande.

Också en rad andra papers tycks visa att rymliga och påkostade familjebostäder ställer färre problem när det gäller indentifikationen med hemmet än bostäder med knappa utrymmen. Detta kan dels bero på att man lättare gestaltar en inre miljö efter egen känsla när alternativen är fler, men dels också på att själva den sociala innebörden i en rymlig bostad kan spela in och upplevas som ett identifikationsvärde. Socialetnologen Chombart de Lauwe bekräftade detta i ett inledningsanförande, där han förde ett resonemang med den innebörden - men där han också tillade: "alltför rymliga bostäder, hos de högre klasserna, tillåter många estetiska nöjen och gör det möjligt att organisera utrymmet

i enlighet med sina föreställningar, men de ökar också den känslomässiga distansen mellan dem som bor där". Han hänvisade, utan rekommendation, till motsatta erfarenheter som nåtts i studier av hur människor brukar rummet i fängelser och sinnessjukhus, där den ofta rituellt minutiösa indelningen av utrymmet genom ting och handlingar aktualiserar tanken att rummet kan fylla en socialt kompensande uppgift.^{5/}

Att komma åt approprieringens förutsättning och innebörd genom strikt empiriska metoder och med mätning som enda beskrivningsmetod framstår ofta som ytterst svårt. Harold M. Proschansky, vars inledningsföreläsning i förbigående återopats (sid.3)^{6/} skiljer mellan reaktioner inom ett beteendesystem, vilka inte är medvetna, och reaktioner inom ett psykologiskt system, vilka är medvetna, och menar att de förra överväger i approprieringen, varför han allvarligt ifrågasätter möjligheterna att komma åt någon verklig insikt i detta avseende genom att använda verbala tekniker (alltså t ex enkäter, intervjuer, "verbal scalings" (Osgoodskalor) i experimentella situationer etc. Det omedvetna i approprieringsförloppet och dess förutsättningar betonades likaså starkt av filosofen Pierre Sansot i hans inledningsföreläsning. Psykiatrikern C. Leroy argumenterade i ett paper^{7/} med stöd i försök med både människor och djur, för tanken att långvarig, låg behovstillfredsställelse när det gäller den omedelbara livsmiljön resulterar i en faktisk utarmning (liksom näringsbrist och långvarig, tidig brist på stimulans). Denna utarmning yttrar sig i en faktisk oförmåga att urskilja bättre och sämre alternativ när det gäller bostad, uppehållsrum etc. Om hans slutsatser står sig skulle det innebära att den som från barnsben varit van vid helt otillfredsställande bostadsförhållanden sedan aldrig skulle kunna dra nytta av en standardförbättring (så länge det alltså rör sig på det emotionella planet, handlar om identifikation och differentierat bruk).

Dr Leroy bygger metod och utvärdering på tillämpning av privationspsykologiska satser. Men hans resultat stöds av andra bidrag vid konferensen. Dessa, som i likhet med Dr Leroy starkt betonar sambandet med individens utveckling från födelsen (minst) och hennes appropriation av den egna bostaden som vuxen, har främst psykoanalytiska utgångspunkter (M. Petit et al, F. Lugassy).

Ett forskarteam vid Institut für Hygiene und Arbeitsphysiologie vid Technische Hochschule i Zürich^{8/} lade fram en mycket strukturerad och distinkt undersökning rörande bostadsförhållanden, bostadsaktiviteter och bostadsattityder som bedömts efter en enkät med 800 hushåll i Zürich. Flertalet yttrade en positiv bedömning

av den egna bostaden. Kritik yttrades främst av dem som skulle flytta eller behövde flytta (det rörde sig i huvudsak om ändrade bostadsbehov). De övriga hade alltså föga kritik och menade sig nöjda, och särskilt påfallande var detta med personer som synbarligen hade små möjligheter att byta bostad (t ex särskilt resursknappa, handikappade, ensamstående äldre). Författarna ansåg sig ganska entydigt kunna dra konklusionen att solidariseringsen med bostaden inte bara är en attityd utåt utan svarar mot ett behov av faktisk solidarisering. Detta motiverades bl a med en anknytning till L. Festinger^{9/} och dennes teori om kognitiv dissonans: individens behov av sammanhang mellan värderingar och livssituation (element i den) leder till en adaptation i förhållande till de verkliga villkoren av värderingarna - såvida gapet inte är alltför stort. Är det alltför stort avstånd mellan värderingar och verklighet, då kan i stället uppstå en icke-adaption (såvitt jag kan se är detta detsamma som Proschansky med sin term miss-appropriering).

Om detta är riktigt, skulle det vara ytterligare en stark indikation mot en methodsituation där en närmare utforskning av appropriationsprocessen i dagens läge knappast kan nå långt, och knappast kan räkna med stor tillförlitlighet, när metoder med direkt "utfrågning" av individerna tillämpas. Man kan, som den schweiziska gruppen, ingränsa problemen, men knappast utan en mycket strukturerad teoribildning gå in på dem med sådana medel.

Det förekom bland bidragen åtskilliga som redovisade experiment med sikte på utprovningen av brukbara dimensioner för beskrivningen av den byggda omgivningen och rummet. Med hänvisning till min brist på kompetens inom arkitekturen har jag avstått från att gå närmare in på dessa. Men anledningen är också en annan: det förefaller som om själva poängen i approprieringsdiskussionen pekade på nödvändigheten av att söka åstadkomma en så artikulerad beskrivning av denna och dess standardvariationer som möjligt, bl a för att ur detta söka utvinna ett system av beskrivningsvariabler, översättbara för gestaltningens bruk. Om de kommer att överensstämma med redan brukade variabler och de arkitektoniska realiteter de svarar mot - i större eller mindre utsträckning-- innebär detta ju en konsolidering på de punkter där tradition redan utbildats. Att så kan väntas ske i en viss utsträckning beror inte bara på att den fysiska behovstillfredsställelsen spelar en central roll, utan också på att traditionen som sådan hör till de faktorer som skall visa sig ständigt aktuella i diskussionen kring appropriationens förutsättningar.

APPROPRIERING: BE-
GREPPETS OMFÄNG OCH
INNEHÅLL

Uppgiften att ge de principiella förutsättningarna för konferensen och diskussionen hade givits åt tre plenarföreläsare, chefen för värdinstitutionen Abraham Moles, filosofen Pierre Sansot från Grenoble, samt miljöpsykologen Harold Proshansky, vilken redan vid konferensen i Lund 1973 genom ett paper i samverkan med två medarbetare kommit att ge diskussionen en inriktning mot problemet "privacy".^{10/}

För alla tre var det väsentligt att skilja mellan ägande och appropriering. Det egentliga föremålet i approprieringsakten är inte bostaden, utan föreställningen om bostaden hos den som försöker appropriera den. Ägande som inte innefattar appropriering är inte bara möjligt, utan vanligt - mycket ägande har ju bara en ekonomisk dimension och förutsätter inte ens att den ägande personligen varit i förbindelse med det ägda som fysisk företeelse.

Appropriering innebär identifikation, människan som approprierar sin bostad identifierar sig med den. Bostaden blir Identitetsplatsen (place Identity, Proshansky; Place Ici, Moles).¹¹ Vad man inte accepterar kan man inte heller appropriera, menar Sansot. Omvänt kan man av de tre föreläsarnas eniga åsikter drag slutsatsen att det man har approprierat har man också accepterat. Mot bakgrunden av den dynamiken blir den schweiziska gruppens nyss citerade resultat rörande de boendes adaptation till verkligheten i en situation utan valmöjligheter särskilt intressant.

Medan Proshanskys Place Identity tycks utesluta alternativa identitetsplatser är Moles av den meningen att sådana är möjliga och typiska för vår tid (sommarbostaden, weekendstugan) och att de egentligen snarast är att fatta som extensioner av Place Ici. Det finns med andra ord enligt hans mening i första hand en identifiering med bestämd fysisk omgivning, och i andra hand geografiska alternativ beträffande lokaliseringen. Till de senare hör också en Place Ici utan näromgivning, för nomaden, zigenaren, camparen, seglaren etc. De konsumerar omgivningen men identifierar sig inte med den. Sansot, som mera koncentrerar sig på själva appropriationen som akt, menar att man också kan appropriera en vidare omgivning - kanske även en som man bara tillfälligtvis brukar: man kan genom upprepade kontakter och successivt uppnådd förtrolighet med skilda delar av en stad appropriera den därför att den blir en del av ens upplevelse av verkligheten och därför att man uppnått förtrolighet med den. också som helhet.

Mycket talar för att det är rimligt att göra en distinktion mellan Sansots vida approprierings-begrepp och det snävare, till den omedelbara livs- och verksamhetsmiljön relaterade som huvuddelen av konferensens bidrag avsåg.

I vart fall är appropriationen av bostaden inte utan vidare att betrakta som ett särfall av appropriation. Proshansky påpekar att individen inte bara projicerar sin egen individualitet på bostaden, utan han bygger också upp denna individualitet genom att "inkorporera valda aspekter på omgivningens form och innehåll". "Personens identifiering med sådana aspekter på den fysiska världen börjar att växa fram ur totaliteten av hennes erfarenheter av fysisk omgivning under de personlighetsformande utvecklingsåren". Moles uttrycker motsvarande tanke utan hänvisning till utvecklingsåren när han säger att "den generaliserade form rummet tagit blir bestämmande för den varelse som lever där". Samma tanke uttrycks i titeln till ett paper framlagt av en grupp unga parispsykologer och pedagoger, framfört av Maria Petit^{12/} och som hade titeln Rummet som approprierat och approprierande, en studie med psykoanalytisk metod.

Tanken att rummet approprierar individen skall givetvis inte fattas så att människan blir ett hjälplöst offer för sin bostad och att byte av bostad medför rotlöshet i och för sig. Men även om människans identitet vanligen utvecklas tillräckligt oberoende av ramen för att tillåta ett byte av denna, kan det inte utslutas att sådana byten inte kan ske villkorslöst, och inte heller att bostadsbyte i enskilda fall kan vålla obotlig skada på identitetsupplevelsen och därigenom på hela anpassningen. Exempel på detta skall diskuteras längre fram. Men den generella tesen blir här i stället att bostaden, särskilt under uppväxttiden formar bestämda ideal och föreställningar som förblir bundna till just bostaden, och som det är viktigt att kunna föra med sig, oförändrade eller transformerade, vid byte till ny bostad. Den praktiska fråga som aktualiseras blir då närmast om vi har en sådan struktur i vårt bostadsbyggande att den underlättar, eller att den möjliggör, en sådan förflyttning av värden tillsammans med individen.

Att det kan finnas en allvarlig diskrepans mellan behov beträffande bostaden redan när dessa uttrycks med enkla och klara termer, och den arkitektoniska utformningen av bostaden etc gjordes åskådligt genom Wally Muellers ovan refererade paper (sid.6).

Om detta är fallet i en situation där egentlig innovation knappert är aktuell, måste man förutsätta att riskerna för en dålig passning mellan approprieringens faktiska villkor och den arkitektoniska utformningen blir långt större vid faktisk innovation, både när den är tekniskt och när den är estetiskt motiverad.

Bernard Mazerat, miljösociolog från Paris, gav i ett paper med titeln Appropriering och sociala klasser^{13/} aspekter på detta. Hans studie skall diskuteras vidare längre fram, men här skall nämnas att hans resultat bl a pekar på att de sämst lottade in-

te känner möjligheter till kritik mot planeringen vars förutsättningar är demhelt obekant men förbundna med en makt "uppifrån", samt på att innovationen - d v s bostädernas modernitet - fungerade som komplikation för de med sämre resurser medan den tenderade att uppfattas som ett statusvärde bland de bättre lottade.

En synpunkt som inte blev närmare berörd i konferensen, men som kanske är nyttig att föra in för att belysa problematikens praktiska aspekter är följande (den berör både det redan diskuterade problemet att utvärdera faktiska förhållanden i approprieringen och planeringens moraliska ansvar). Valet av bostad och inredning av denna - de två aktiviteterna hör intimt samman, inte minst i konferensens perspektiv - föranleds i stor utsträckning bl a av statussynpunkter. Den grad till vilken dessa dominerar skiftar, men det är självklart att individens bedömning av sin egen individualitet dels kan innefatta önsketänkande, dels kan vara medvetet fiktionär: man kan använda det här diskuterade faktum att bostaden är intimt förbunden med individualiteten för att "beskriva" denna sådan man tror att den är eller vill få den att framträda. Jämför den överväldigande rika exemplifieringen i Vance Packards klassiska *The Status Seekers*.^{14/}

Kanske är det föreställningen att status alltid går samman med resurser, d v s att "statusbostäder" är lika med lyxbostäder, som gjort att man inte ägnat problemet nämnvärt intresse när det gäller planeringssidan. Men uppenbarligen kan man uttrycka en felaktig identitet med ganska små medel - t ex en identitet som jägare, sportsman, förtroendeman, huslighetsfenomen etc. Teorin om miljöns inverkan på personligheten (genom "introjektion", Proshansky) pekar på att avsevärda missvisningar i detta avseende har en avgjord mentalhygienisk betydelse. I vilken mån gestaltningen av bostaden, och framför allt individualiseringen av bostaden som arkitektur, kan verka positivt och negativt här kan inte utan vidare avgöras, men bör diskuteras.

Approprieringen kan i viss mening uppfattas som en handling, men dess natur är i första hand emotionell, säger Sansot. Eftersom emotionella reaktioner i sig inte är diskursiva och endast i begränsad utsträckning medvetna, kan man sammanföra denna sats med Proshanskys uppfattning att approprieringsprocessen är medveten så länge den är störningsfri, varvid omvändnings-satsen självklart inte kan tillämpas: även om det finns störningar i approprieringen är det långt ifrån säkert att dessa når medvetenhetsnivå och kan artikuleras.

Den handling Sansot avser är själva tillgängliggörandet, och

detta sker genom en inre bearbetning som förändrar objektet: "Om vi inte modifierar objektet förblir det utanför oss, det finns då bredvid en och inte inne i en; om man däremot modifierar det tvingar man det att svara en och forma sig i enlighet med kontakten med en, och då är det inte längre objektet, utan en ny verklighet som liknar en".

Men utöver denna inre bearbetning, och säkerligen i samspel med den, sker också en rent materiell bearbetning när man t ex flyttar in i en bostad. I en studie avseende ett begränsat antal bostäder (40 st, lägre medelklass) har jag kunnat uppskatta att drygt 60% av de kostnader inredningen betingat måste skrivas på annat än praktiska funktioner utan att genomgående bara enkelt kunna antecknas som "estetiska kvaliteter". Då är ändå medräknat att de verkliga funktionerna skulle ha täckts med helt acceptabla standardmöbler etc. En sådan budgetfördelning antyder att bearbetningen av miljön för att åstadkomma en representation av andra värden än "praktiska" - såvitt jag kan se återstår då endast symboliska värden av den art som det här är frågan om - måste vara verkligt väsentligt för människor.^{15/}

Moles är den av inledarna som går längst in på själva bruket av tingen för en symbolisk karaktäriseringsuppgift som han ser som oskiljaktig från appropriationen. I bruket av objekten för att modifiera rummet, bostaden etc, framträder människan i sin kreativitet, säger han. Betydelsen av bostaden som ett uttryck för människans kreativitet - och alltså också som en ständigt öppen uttrycksmöjlighet - har jag diskuterat i en studie 1973.^{16/}

Moles ser den fysiska appropriationen av rummet som en "föremålslig kristallisation" av den inre akten, och tingen i deras betydelseladdade inbördes sammanhang som "kristalliserade handlingar". Från den utgångspunkten kan han distansera sig från den psykiska processen och i stället diskutera en "föremålens sociologi" där man i avläsningen av dessas inbördes förhållande kan uppnå en beskrivning av appropriationens innehåll. Han föreslår en grundläggande systematik för ett studium av den arten, vilken dock torde falla utanför ramen för denna framställning. Men i sammanhanget vill jag gärna kommentera, att en sådan föremålens sociologi, som är ett för konstvetenskapen särskilt intressant och inte helt obekant förslag, förutsätter inte minst historiska härledningar av föremålens "laddning" av betydelser, associationer etc som de fått genom sina ursprungsändamål och sammanhang genom tiderna.^{17/}

Sansot uttrycker uppfattningar som ger stöd åt tanken på appropriationens kreativa natur, bl a genom vad han yttrar om "modifikation" av tingen, men också genom jämförelsen medkonstnärrens förhållande

till sitt material. Men hans tankegång tycks där inte speciellt relaterad till approprieringen av rummet, utan snarare till själva akten, vilken enligt honom förutsätter först ett accepterande ("vad du inte accepterar kan du inte appropriera"), därefter en modifikation, och slutligen som resultat av denne en identifikation mellan det approprierade, strukturen av approprierade företeelser, och egot.

Kärnan i detta är att medan perceptionen endast förutsätter ett mottagande jag, en fungerande biologisk människa med normala hjärnfunktioner, så förutsätter appropriationen ett ego. Sansot betonar det uttryckligen: "finns det inget ego, finns det ingen appropriering" (jämför formuleringen om "modifikation"). Ego är både en filosofisk term för individen som moralisk och historisk (alltså också social) existens, och en specifik psykoanalytisk term som bl a täcker detsamma. Just det faktum att termen kan användas utan bindning till en speciell teoribildning skall visa sig lyckligt i denna diskussion där de forskningsideologiska motsättningarna visade sig överraskande modesta.

Utan stöd av psykoanalytisk teori går Sansot ett steg längre: "Jag kan appropriera verkligheten bara genom att exponera mig, genom att engagera mig, genom att etablera en relation".. "därav kommer den roll som spelas av det i oss själva som är varmast, mest oreserverat och starkast förnummet: vår kropp". Som det skall framgå i det avsnitt om psykoanalytiska förklaringsmodeller som vi sparat från metodikkapitlet ovan, spelar kroppen och egots förhållande till den enda kroppen av avgörande roll i dessa psykoanalytiska modeller. Samtidigt är det självklart också för en samhällsvetare som Chombart de Lauwe att appropriationen av rummet börjar med barnets appropriering av sin egen kropp.

När individen utvecklat sitt förhållande till omvärlden sker det genom en tillägnelse av omvärldens innebörder, enligt psykoanalytiska teorier inleds det genom att barnet upplever sina kontakter med omvärlden och sina behov i relation till dem och successive ger betydelser åt företeelser som den vägen når dess sinnen. Efter hand kommer givetvis föreställningar och värderingar att mera direkt överbringas till barnet från miljön, och ingå i dess approprierade föreställningsmaterial. Detta framstår som så kvantitativt dominerande att flertalet inlägg inte gick närmare in på utvecklingsfrågan och tog sambandet med det socialt givna betydelsesystemet för självklart. Proshansky yttrade t ex: "Influensen från sociala systemvariabler är alltid närvarande. Denna process är t ex på den individuella nivån strukturerad av värden, roller, aktiviteter och andra normativa och institutionaliserade företeelser som individen mottar från den organiserade sociala

kontext som definierar hans existens".

APPROPRIATIONEN OCH
EN SOCIALA KONTEX-
TEN

Detta samband mellan den sociala kontakten och individens värde-, roll- och föreställningssystem tas alltså genomgående för givet och exemplifieras föga i diskussionen. Uppenbarligen utesluter inte övertygelsen om individens definitiva beroende av detta varken behovet av en insikt om hur denna delaktighet förvärvas och på vad sätt individen blir bunden till den, eller behovet av ett studium av hur olikheter i denna socialt betingade bakgrund ger utslag i approprieringen. Särskilt Moles och Sansot framhåller spänningen mellan vad samhället hade att erbjuda som bostäder (etc) och det faktiska behov som kan betingas av approprieringens faktiska natur. Givetvis förekom både i inledningarna och i diskussionsinläggen åtskilliga skarpa formuleringar rikade mot fyrkantigheten i vårt nuvarande utbud, och risken att den påtagliga diskrepansen mellan detta och ett harmoniskt behov åtminstone upplevs som uttryck för en uppifrån kommande robotisering av en av tillvarons grundförnödenheter.

Konferensen omfattade en ganska lång rad bidrag med etnografisk och sociologisk karaktär, av vilka flertalet tyvärr var mycket litet informativa på grund av ofullständig redovisning av uppläggning och resultat, och delvis också på grund av nonchalansen i metoden där den framgick. Detta är ingen ideologiskt betingad värdering, jag känner all sympati för studiernas syfte men känner efter förnyad genomläsning av skrifterna ett behov att markera en besvikelse över att engagemang så ofta fått ersätta ambition och konsekvens. I den mån jag i fortsättningen refererar resultaten är det emellertid för att jag funnit dem motsägelsefria eller välgrundade, och jag menar inte att samtliga studier här varit otillräckliga.

"Appropriering är bara möjlig i ett samhälle, i grupper, i en social klass, i relation till andra människor. Det sociogeografiska rum som vi har att göra med är ett kodifierat rum, ett rum som är institutionaliserat och organiserat i enlighet med modeller, normer, föreställningssystem och värdeskalor", sade Chombart de Lauwe i sin inledning. Delvis svarar dessa förutsättningar mot individens, och delvis står de i strid med individens förutsättningar. Delvis saknar individen relationer till dem. Approprieringen av bostaden och arbetsplatsen kan inte skiljas från helhetsituationen, menar Chombart de Lauwe. Ägarförhållandena spelar enligt hans mening en avgörande roll när det gäller approprieringen av bostaden. I det förhållandet att någon annan (även myndighet, arbetsgivare..) äger bostaden, lokalen som man nyttjar, lig-

ger enligt honom en källa till otrygghet och identifikationssvårigheter, men också en generell konfrontation med "andra", även med individer i motsvarande situation. Hela miljöapproprieringen är fylld av "andra", av individuella eller gruppbetonade mot-sättningar som på något sätt måste lösas om man skall uppnå en appropriering.

Indelningen av det fysiska rummet i avskilda enheter, enklaver, med olika etiketter, olika ägarförhållanden och olika grader av offentlighet eller privathet, skapar en social diskontinuitet. Denna diskontinuitet ger de typiska förutsättningarna - och problemen - för approprieringen av bostaden etc i vår tid. Detta underströk också Moles.

Flera föreläsare noterade att uppdelningen av rummet och privatiseringen av miljön i Västerlandet är en mycket sentida före-teelse som vad beträffar gemene man knappast kan spåras tillbaka längre än till 1700-talet. Intill dess övervägde gemensamt ägan-de och brukande både av rum och av mark - inom den sociala enhet som var giltig, alltså från det lantliga storhushållet till hant-verkarhemmet.

En forskargrupp från Department of Anthropology vid UCLA hade skrivit ett paper om hur ett tusental indianfamiljer ur Navajo-stammen approprierat och missapproprierat bostäder som byggts för dem i nyanlagda, särskilda tätorter där industri samtidigt planerats med arbetskraft från dessa familjer. Författarna kom aldrig, men papret distribuerades. Det statsorgan som skötte ut-formningen och uppförandet av husen (HUD) följde en ganska tra-ditionell mall för amerikanska familjehem och placerade husen i ganska tät ordning längs en körväg samt vid säckgator på djupet. Trots att Navajos, enligt författarna, hör till världens mest ge-nomstuderade etnologiska objekt hade man vid utformningen av hu-sen inte tagit hänsyn till några av deras speciella föreställ-ningar och bruk, vilket dels ledde till kostbara förändringar, dels ändå till otrygghet och oro. Vidare visade det sig att de nästan aldrig hade något som helst umgänge med grannarna - vil-ket ju är är självklarhet i vanliga amerikanske villaområden - medan de däremot varje vecka reste enorma sträckor för att träf-fa sina släktingar och "klan"-fränder. Mer än hälften av deras inkomst gick ofta åt för det senare. Men detta var deras förut-sättning för att kunna behålla sin identitet, och någon appropria-tion i vår mening av bosättningsplatsen var inte möjlig. ^{18/}

Förhållanden som i väsentligheter var motsatta dessa redovisades av en turkisk forskargrupp, som inte heller kom till konferen-sen. Gruppen, som verkade vid Arkitekturskolan inom Tekniska Hög-

skolan i Ankara, hade genomfört en enkät bland samtliga familjer bosatta inom ett modern enfamiljshusområde i Izmit. Som bakgrund visade de på hur det traditionella turkiska hemmet, med anor långt tidigare än det privata hemmet i Europa, hade en utpräglad inriktning på privathet vilket bl a hade förutsättningar i religionen. Det traditionella turkiska huset domineras av en central hall vilken är husets mest offentliga del och där man tar emot besökande. I denna framträdde i det äldre huset de enskilda rummen som inlagda slutna kuber var och en med egen ingång från hallen. Tvagningsritualen förutsatte tillgång till vatten i makerns sovrum. Detta fick inte ses av andra än makarna, i vart fall inte av utomstående.

De studerade husen hade ritats av arkitekter med europeisk skolning. Det rörde sig om 46 byggnader i nära gruppering, skilda åt av helt små trädgårdar och av mycket smala gator, vilket stämde med traditionen. Varje hus hade också en stor hall, men rummen var delvis genomgångsrum - bl a till trädgården - och sovrummet låg inte i anslutning till badrummet. Familjerna ägde själva husen och gjorde små ändringar. Bl a förekom ofta att man byggde en mur vid trottoaren så att det annars lättillgängliga sovrumsfönstret skymdes. Detta hölls fö utan undantag skymt för insyn genom fördragna draperier. Trots detta förklarade de boendena att de kände sig väl till mods med sovrumsrummen bara därför att grannförhållandena var så goda att man aldrig riskerade att någon tittade in genom fönstret. Den öppna terrassen utanför huset brukade man avskärma med draperier när man hade främmande där - vilket man nu föredrog sedan hallen förlorat sin karaktär av huvudrum. 76% var inte nöjda med att man måste passera genom olika rum i huset för att komma till alla dess delar, 47% beklagade hallens litenhet. Men trots detta var man övervägande tillfreds med bostäderna och hade uppenbarligen i allmänhet väl approprierat dem. Det faktum att man ägde husen spelade därvid en uppenbar roll, både därför att det gjorde det meningsfullt att själv göra ändringar, och därför att det skapade trygghet. 19/

Men Navajoindianerna ägde också sina hus. Skillnaden var bara den att ägandet för dem inte hade någon egentlig innebörd, eftersom de kom direkt från ett kulturförhållande där man enbart hade samägande. Däremot spelade ägandet en central roll i turkiskt kulturmönster.

Bernard Mazerats paper om Appropriering och sociala klasser (jfr sid. 11) rapporterar, tyvärr mycket ofullständigt och inkonsekvent, om enkäter utförda med familjer i två olika grupper av subsidierade bostäder, samt familjer med bostäder finansierade utan subsidier. Enligt Mazerat markerade gärna de som ägde sina

bostäder själva detta så långt besittningsrätten sträckte sig, hade de egen yttre entré betonades denna gärna mot gatan etc, medan motsvarande tendens saknades som dem som bodde på hyresbasis. Moderniteten i byggnaderna fattades som uttryck för tidsenlighet av flertalet bland dem som bodde i de mera påkostade enfamiljsenheterna, och som tecken på socialt uppåtstigande av dem som kom från lägre sociala skikt och huvudsakligen bodde i mindre påkostade hyresrättslägenheter eller radhus (motsv.). Mazerats tes - om det är en slutsats eller en utgångshypotes framgår inte - är att ägandet skapar en identifiering, och att denna också omfattar det system som man upplever som ansvarig för den helhet i vilken bostaden ingår, alltså bl a för planeringen.

Chombart de Lauwe tryckte mer på en annan aspekt på ägandet, trygghetsfaktorn. Det legala ägandet ger en makt som sträcker sig också till brukaren, detta upplevs i vart fall av denna, och med växande styrka ju mindre privat själva rummet är - möjligheten att appropriera arbetsplatsen är menar Chombard de Louwe praktiskt taget obefintlig. Särskilt den invandrade arbetstagareren hamnar i en situation av konstant "förtryck" vad beträffar den egna upplevelsen av relationen till ägandet, men också till myndigheter och förträdarna för det främmande lokala kulturmönstret. Förutsättningen för en appropriering blir i hans fall att gruppera sig samman med personer i motsvarande situation, helst med samma kulturella bakgrund - alltså en slags ghettobildning som ju också blivit typisk för immigrantområden. Ägandet rent materiellt spelar här mindre roll, menar han. Å ena sidan kan man i USA äga även en slumbostad, å andra sidan finner han det näst intill otänkbart att en arbetare i dagens Frankrike skulle kunna reellt appropriera en bostad i en typisk medelklassomgivning.

De synpunkter och konklusioner som har summerats här är i stor utsträckning överensstämmande eller kompletterande inbördes och står i överensstämmelse med de övergripande inläggens anda. Därför känns det riktigt att referera dem. Samtidigt kan jag inte se att något påstående i respektive paper eller i föredragningen på konferensen var förbundet med materialredovisning och bevisföring på ett sådant sätt att detta kunde åberopas. Man skulle alltså önska att antingen de fullständiga redovisningarna blev tillgängliga eller att undersökningar som inriktade sig på sambandet mellan ägande, socialt ursprung, gruppkonfrontationer, och appropriering genomfördes med tillräckligt metodiskt underlag, konsekvens och med tillräckliga resurser.

Det finns uppenbarligen en vissooenighet om i vilken grad det faktiska ägandet spelar en avgörande roll vid approprieringen, även om det tycks väl indicerat att ägandet i vart fall kan ha en betydelse för att kompensera för svårigheter som i andra situationer kunnat hindra appropriering. För att inte föra med denna oklarhet i summeringen, är det rimligt att behålla huvudaspekten individens upplevelse av sin situation, och då blir det primära inte ägande utan behärskning av bostaden, rummet. Av det som hittills diskuterats tycks det framgå att åtminstone i detta sammanhang är behärskningsfaktorn en genomgående huvudfaktor. Identifieringen med bostaden etc förutsätter också en bearbetning som hittills främst diskuterats utifrån kulturell aspekt, varvid den genomgående faktorn kan karaktäriseras som den symboliska faktorn.

ROPPENS UTSTRÄCKNING ILL RUMMET

Som nämnts återkommer i flera av inledningsanförandena och i ett par papers konstaterandet att approprieringen av rummet börjar med den egna kroppen. Samtidigt spelar vid själva approprieringen ett "vuxet" kultursystem den lätt iakttagbara nyckelrollen. Till en del är de två fenomenen direkt kopplade: utvecklingsförloppet från nyfödd till vuxen innefattar en serie solidariserings- och reaktioner mot - omgivningens begrepps- och värdesystem. Eftersom både dessa system och de arkitektoniska rumskaraktärerna förskjuts under individens utveckling blir det vitalt att känna till på vilka grunder som dessa solidariteter och reaktioner uppstår. Det är här som de psykoanalytiska teori- bildningarna vid konferensen sköts in som förklaringsmodeller.

Två exempel som berättats av en psykiater för en forskargrupp med psykologer och pedagoger i Paris, vilken lade fram och föredrog ett paper på konferensen (Approprierat rum, approprierande rum, jfr sid. 11), kan ge en utgångspunkt. De berör båda miss-appropriation, men fallen är varandra konträrt motsatta. ^{20/}

I det ena fallet rörde det sig om en man som kom från enkla förhållanden med ett minimum av hemliv, fadern okänd. Han hade stora appropriationssvårigheter under ungdomen och sökte psykiatern vid flera tillfällen. Efter några års utebliven kontakt mötte psykiatern mannen av en tillfällighet, och fick veta att han fortfarande inte hade någon fast bostad men var välanpassad ändå. Han hade blivit flyttningsspecialist och fann en utomordentlig tillfredsställelse i att komma in i andras hem, uppleva och upplösa deras föremålsliga enhet för att sedan sätta samman den igen på en ny plats. Hans appropriation hade alltså kunnat ske utan att fixeras till någon bestämd lokal.

Det motsatta fallet gällde en kvinna som i många år bott med sin

familj i en bostad som hon ögnat mycken omsorg och blivit fäst vid. Men hur fäst hon var vid den framgick först när de tvingades att flytta. De fick visserligen välja en ny bostad som tycktes passa alldeles utmärkt, och hon tog t o m med sina favoritblommor från trädgården till det nya stället. Men trots att allt gjordes för att hon skulle känna igen sitt hem, lyckades hon inte appropriera det nya stället. Hon svarade med en neuros. I hennes fall är bakgrunden i uppväxtmiljön inte relaterad, och det kan lämnas öppet i vilken mån hennes starka bundenhet till det första hemmet berodde på personlighetsfaktorer, fördjupade under 35 års boende där, eller också på mera specifika faktorer i hennes personlighetsutveckling.

För en vardaglig bedömning är det naturligt att söka förklaringen till störningen i någonting som gått förlorat genom förändringen, en estetisk struktur, minnen i mera materiell betydelse, rummens organisation. Men författarna varnar eftertryckligt för en identifikation mellan appropriering och skapande av personlig karaktär. I själva verket blir hemmet, när det är fullt och helt approprierat, en struktur av ersättningar för primära värden som människan upplevt från fosterstadiet och via sina första månader fram till den tidpunkt då hennes förhållande till en enhetlig skyddande och vårdande omgivning, närmast identifierad med modern, kompliceras genom medvetenheten om att inte vara alltets centrum, utan att hon delar modern med en tredje person, fadern. Denna Oedipus-fas blir i den psykoanalytiska teorin starten för en exteriorisering, där individen söker fösta sina värden vid omgivningen, och då alltså omgivningen erbjuder sig att som symbolstruktur överta en del av de livsvärden som en gång varit samlade i den totala dispositionen av modern med allt vad den innefattat.

Författarna söker ge stöd åt denna i sig centrala psykoanalytiska tankegång sådan den här tillämpas genom att påpeka att det ofta förekommer att språken använder ord för kroppsdelar för att beteckna delar av byggnader och dessas inbördes sammanhang. Det är väl mindre övertygande än det faktum att t ex vissa kulturer föreskrivit att bostaden måste följa kroppens former, med hänvisning till någon mytisk förfader vars kropp på det sättet bevaras som en del av familjehelheten.

En sammansatt och systematisk presentation av hela denna systembyggnad ges av psykosociologen Françoise Lugassy från Paris, med hennes paper Identitetens rumsanammande med hjälp av kroppsrepresentationen och bostaden.^{21/} Det är omöjligt att summera denna komprimerade framställning, men eftersom det redan sagda helt överensstämmer med professor Lugassys teser kan jag inskränka

mig till att summera de viktigaste psykoanalytiska punkterna i hennes framställning på vilka tanken om en vital förbindelse mellan approprieringen av den egna kroppen och approprieringen av bostaden här grundas.

Förts och främst skall noteras begreppen parentala relationer och sociala relationer. Skillnaden ligger inte bara i objekt, utan också i människans utvecklingsstadier. De parentala relationerna börjar före födelsen, utvecklas utan fixeringen till "person" under spädbarnsålderns upplevelse av omvårdnad, behovstillfredsställelse - och brist. Den för vidare till en medvetenhet om modern, vilken som fristående varelse först småningom urskiljs. Barnet utvecklar i samspel med omvärlden (främst modern, och de handlingar det möts av) föreställningar där hennes eget jag småningom skiljs från denna omvärld i dess medvetande. Men delvis sker detta länge genom en projektion av det egna jaget, vilket i sig småningom utvecklas. Projiceringar av jaget på omvärlden bakom vilka "verkligheten" delvis döljs av "spegelbilden" av jaget kan ersättas av mera objektiva föreställningar, men kvarstår också ofta i vissa sammanhang. Det är den "narcistiska" utvecklingsfasen, från vilken kan finnas kvarstående narcistiska drag. Förhållandet till modern är från början präglad av en helt narcistisk upplevelse, och moderns frigörelse som person i barnets medvetande är ofullständig ända tills fadersgestalten börjar utskiljas, och då bl a som ett hot mot enheten barnet-modern. Detta är alltså Oedipus-fasen, vilken alltså inte bara ses som en förveckling, utan ett ofrånkomligt moment i barnets utveckling, och ett moment där det sociala i egentlig mening för första gången aktualiseras.

Tesen är här, att barnet under processen från den narcistiska fasen successivt upplever "besvikelse" så tillvida att funktioner som tidigare automatiskt tillfredsstälts, förmodligen av modern, inte är självklara utan kräver en ansträngning av barnet, och denna ansträngning innebär att de förläggs utanför det ursprungligen diffusa och "personlösa" förhållandet mor-barn. Genom oedipusfasen intensifieras denna exteriorisering av behoven. Grovt uttryckt kan man säga att omvärlden då får sin chans att bli delaktig i barnets emotionella investeringar i och med att denna utövning av behoven sker, och i och med att barnet genom medvetenheten om fadern som minst likaberättigad konkurrent om modern med oedipus-fasen kommer in i bilden. Det är dessa investeringar av känsla och affektion som, om de kommer att stå för funktioner vilka varit nödvändiga i barnets existens också blir fundamentala i fortsättningen, bl a kan riktas mot omgivningen i fysisk bemärkelse, alltså inte minst barndomshemmet. Och egenskaper i

detta kan sedan överföras till senare bostäder - eller också kan hinder uppstå för en sådan överföring. Frågan om hur vitalt det är för individen att förflyttningen av sådana emotionella investeringar kan ske blir beroende av hur vitala funktioner investeringarna fyller. Därför måste man gå ett steg vidare i teorierna.

Det är här utvecklingen av föreställningen om den egna kroppen och dess identitet kommer in.

I detta diskuteras två funktioner. Å ena sidan libidot, den sensuella kroppsupplevelsen, som i barnets första tid är helt relaterat till den egna kroppen, det är "autoerotiskt", men genom den ständiga kontakten med moderns kropp snart riktas mot denna. Å andra sidan den faktiska identitetsföreställningen, där barnet från början är omedveten om en "delning" av sig och modern. Den utvecklas småningom, och upptäckten av sambandet mellan spegelbilden och det egna jaget brukar fungera som ett avgörande, men visst inte plötsligt omvälvande moment i denna utveckling mot en egen identitet. Spegelbilden ger ett tidigt exempel på detta som ofta talas om i relationen till bostaden också i den vuxnes värld, att bostaden, tingen "sänder tillbaka" till betraktaren, innehavaren. Genom det fysiska intrycket berikas föreställningen om jaget. I spädbarnets situation är det inte bara spegelbilden, utan hela omgivningen som sänder tillbaka, och en del av hennes orientering består i att skilja jaget från omgivningen, vilket varken går med en gång eller restlöst. Skillnaden mellan levande, närstående varelser och föremål blir först så småningom, genom erfarenheten, uppenbar för barnet. Men då har redan skett emotionella investeringar vilka kan förbli fästa vid föremålen och kanske kvasirationellt förklaras med att "de står för någonting" annat, d v s att de får en symbolkaraktär för barnet. Exemplet par preference är barnets teddybjörn som förblir investerad med emotioner långt upp i utvecklingen.

Det komplicerade samspel mellan libidinösa investeringar och identitetsföreställningar som enligt teorin utvecklas under de tidiga utvecklingsfaserna är fulla av verkliga konflikter, rivaliteter, tabun och besvikelser. Det är inte möjligt att här gå in på hela den diskussion som Lugassy för här, och risken för missförstånd är också alltför stor. Men kontentan tycks vara, att i individens historia kommer den fysiska uppväxtmiljön med största sannolikhet att vara delaktig i denna dynamik, och de innebörder av solidariteter och compensationer som miljön blir bärare av, kombinerade med minnena från själva uppväxtskeendet som emotionell historia, skapar särskilda förutsättningar för

bostaden att fortsätta att fylla en central roll både för individens identitetsupplevelse och hennes emotionella liv. Men detta får en speciell, organisk karaktär genom att hemmet har en del i den successiva differentieringsprocess i barnets medvetande och emotionella liv genom vilken det först blivit medvetet om sin egen kropp i samband med handlingar som omväxlande givit den libidinösa upplevelser och besvikelser, ett förlopp där alltså in-seendet att det finns objekt utanför jaget, och därefter också utanför den mänskliga näromgivningen, utvecklats samtidigt med att förhållandet till denna näromgivning komplicerat sig. Inte minst oedipus-fasens besvikelse på modern ses som en väsentlig förklaring till benägenheten att investera emotionella förbindelser i föremålen och deras inbördes förhållanden. De är alltså inte bara som opersonliga vittnen till utvecklingsdramat, utan som medspelare med särskilda möjligheter att återaktualiserar - eller kanalisera - de primära upplevelserna, som hemmets objekt och helhet är förbundna med individen.

Därför kan alltså individen i bostaden återuppleva spänningar, konflikter och upplevelser av mer positiv art vilka genomgripande spelat med i skapandet av hennes personlighet och livshållning. Hon kan också i detta återupplevande påverka de faktorerna - dramat är med andra ord inte avslutat, utan processen förlängs just genom att miljön är investerad med element ur ur sprungsdramat.

Bostaden kan alltså ge utrymme för en intensifiering av tendenser som individen för med sig från sin tidigare utveckling och uttrycka dessa; därigenom kan den upplevas som både en fientlig och en positiv motpart. Genom att bevara upplevelsen av en försocial gemenskap och enhet i vilken barnet och modern ingått kan bostaden som sådana vara fundamentalt trygghetsskapande. Den kan också minska den sociala pressen på individen, antingen genom att bortförklara denna som ovidkommande (särskilt om hemmet är bärare av starka försociala bindningar), förlägga dem utanför hemmet, eller skapa förutsättningar för en vidare integration genom att approprieringsprocessen förblir öppen.

YSISK PLANERING OCH
PPROPRIERINGSKOMP-
EXET

Vad som framför allt frapperar i flertalet inlägg i approprieringsdiskussionen, oavsett från vilket teoretiskt och metodiskt läger de kommit, är det starka hävdandet av andra faktorer än de i traditionell mening funktionella. Det kan i vissa argumenteringar kanske förefalla som om bostadens rationalitet, bekvämhet och i vanlig mening estetiska kvaliteter skulle spela en andrangsroll.

Men vad som inte kunnat belysas i dessa inlägg annat än med en-

staka utvecklingar, är möjligheterna att förnya sin appropriering respektive att överföra värden från en bostad till en annan. Att detta är möjligt och självklart nödvändigt tycks emellertid genomgående ha varit underförstått om det inte varit uttalat. Förutsättningarna för detta kan variera dels med individen - med ett extremexempel refererat på sid 20 - dels med bostaden. Ersättningsvärden kan erbjudas för sådana som inte kan överföras.

- I. Enligt min uppfattning är utforskningen av approprieringsförloppet och dess innebörd och normalvariationer en central uppgift för arkitekturpsykologin framför allt därför att konferensens bidrag så entydigt talar för att
 1. approprieringen av bostaden är en fundamental akt i individens tillvaro;
 2. den approprierade bostaden spelar en vital roll i hennes arbete med sin identitet och med sin anpassning i tillvaron;
 3. approprieringen innefattar väsentliga moment som är fristående från vanlig behovstillfredsställelse sådan den fattas i dagens byggnadsplaneringar;
 4. approprieringen är omedveten i väsentliga delar, därför är individen försvarslös mot alternativ som förenar dåliga approprieringsmöjligheter med goda "andra fördelar";
 5. det finns starka indikationer för att byggnadsplaneringen sker på grundval av en intern fackmannadiskussion som inte innefattar insikter i approprieringens faktiska villkor;
 6. vi riskerar att vårt bostadsbestånd redan har väsentliga brister i detta avseende, och att dessa brister kan förvärras genom en fortsatt sådan "internutveckling" av byggnadsplaner.

Samtidigt skall noteras att mycket i konferensmaterialet talar för att valet av approprieringsvägar är svårt att skilja från allmänna värderingar av människans villkor och värden. Man kan genom att betona identifikationsmöjligheter i den byggda miljön också skapa en viss lockelse att anta en viss identitet, speciellt när denna identitet är förbunden med fördelar i form av status och image.

Detta är säkerligen ingenting i sig nytt, tvärtom har väl alltid utformningen av bebyggelse spelat på sådana lockelser - som t ex när stilillusionarkitekturen i det sena 1800-talets städer erbjöd modesta familjebostäder med slottsfilader bakom slottsliknande flervåningsfasader. Men medvetenheten om vad sådana anbud innebär är varken hög eller fast insatt i en helhetsbild av boendets förutsättningar. Till detta bidrar både det faktum att en mera systematisk forskning och diskussion uppkommit först sent, och en välkänd motvilja i svensk debatt att tränga in i personlighetspsykologiska problem och sammanhang.

- II. I dagens läge synes helhetsresultatet av Strasbourg-konferensen i vart fall ge ordentligt underlag för några praktiska förslag beträffande bostadsplaneringen - av vilka några plockas ur texterna, andra summeras ur givna premisser:
1. med hänsyn till att den rymliga bostaden och den ägda bostaden syns erbjuda minst problem, prioritera studiet och utvecklingen av mindre bostäder och hyresbostäder, särskilt i mångfamiljs-
hus;
 2. pröva planer, rumsfördelning mm i standardbostäder från senare tid i relation till dels äldre bestånd av stadsbostadshus, dels till lantbebyggelsen i sikte att precisera innovationernas innebörd med hänsyn till appropriationsmöjligheterna (d v s med hänsyn till strukturella likheter med typiska uppväxtmiljöer för dem som bosätter sig nu);
 3. överväg möjligheterna att i den kontinuerliga nybyggnationen skapa en ökad variation av bostadstyper - samtidigt med att vägar för en ökad information om utbudets innebörd vad beträffar bostadens appropriationsmöjligheter ges åt brukarna;
 4. initiera nytänkande inom bostadsarkitekturen genom experimentbyggnader, och sök utnyttja sådana för praktiska undersökningar av allmänhetens reaktioner i de dimensioner som appropriationsproblematiken aktualiserat;
 5. initiera forskning rörande faktisk bostadsappropriering, med sikte på att fastställa de i vårt kulturläge mest betydelsefulla dimensionerna som är aktuella vid appropriationsingen;
 6. initiera forskning rörande bostadens mobiler och prydnadselement o d och dessas praktiska samband med appropriationsingen; initiera forskning rörande appropriationsingens sociala förutsättningar, och sociala konsekvenser av olika appropriationsmönster, inte minst då det gäller grannsk psbildningar;
 7. initiera forskning rörande olika former för miss-appropriering, inkluderande kompensatoriska och statusbetonade alternativ;
 8. initiera forskning rörande individernas faktiska prioriteringsmönster i valet mellan appropriationsmotiverade och praktiskt motiverade bostadsegenskaper.

Som särskilt förslag skulle jag vilja tillägga: sök åstadkomma ett faktiskt samarbete mellan arkitekter, psykologer, sociologer och historiker (konstvetare) genom en eller flera konferenser som ge tillfälle för en "pooling" av kunskaper och erfarenheter med appropriationsproblematiken som gemensam utgångspunkt.

RAPPORTENS BEGRÄNSNING

Som en sista kommentar vill jag understryka att denna framställning delvis blivit oorganisk genom att snävt relatera sig till

problemen rörande appropriering av hemmet/bostaden. Särskilt är det givetvis redan i det sammanhanget väsentligt att också studera och diskutera grannskapens betydelse för approprieringen, liksom sambandet mellan bostadslokalisering och centrum, arbetsplats etc. Likaså spelar, som Moles framhöll, weekend- och sommarbostäderna en väsentlig roll i approprieringssammanhanget och kan ofta inte skiljas ut ur approprieringen av primärbostaden.

Det skall också framhållas, att trots att jag själv arbetat med problem rörande interiörobjektens betydelse som självuttryck för de boende, och alltså indirekt med deras roll i approprieringen, har jag inte i denna rapport gjort en detaljgenomgång av de delvis mycket precisa synpunkter på detta fält som kommit fram. Bl a har Moles framkastat ett förslag till systematik, som kan vara en utgångspunkt för den av honom förslagna "föremåls sociologi". Men hela detta komplex, som inte kan avvaras vid en mera ingående bedömning av bostadsapproprieringens innebörd, former och villkor, har krav på delvis andra utgångspunkter. Det är inte meningsfullt att föra in det som ett moment i denna mera principiella och mot bostaden som yttre ram för approprieringen inriktade framställning.

Slutligen har, som redan påpekats, förslag till dimensioner i approprieringen, vilka framkommit ur konkreta bostadsstudier framlagda vid konferensen, utelämnats. De är genomgående grundade på andra typer av bedömningar och överväganden än dem som redovisats här. ^{22/}

Lund den 25 oktober 1976

Sven Sandström

NOTER:

1. Rikard Küller, The use of space - some psychological and philosophical aspects. Paper.
2. Pierre Sansot, Notes on the concept of appropriation. Plenarföreläsning.
3. Wally S. Mueller, Similarity of house designs as a function of user requirements. Paper.
4. Charlan Graff, Alienation and identifikation: a function of space in the home. Paper.
5. Paul-Henry Chombart de Lauwe, Appropriation of space and social change. Plenarföreläsning.
6. Harold M Proshansky, The appropriation and misappropriation of space. Plenarföreläsning.
7. C Leroy, The historical development of self-image and mechanism of defence against the environment and others. Paper.
8. B. Wehrli, S. Huser, H. Egli, P. Bakke och E. Grandjean, Housing conditions, housing activities, and housing attitudes. Paper.
9. L. Festinger, Theory of cognitive dissonance, Stanford 1965 3rd printing.
10. Robert S. Lauffer, Harold M Proshansky & Maxine Wolfe, Some analytic dimensions of privacy. Paper, publicerat i Architectural Psychology. Proceedings of the Lund Conference. Studentlitteratur, Lund 1973 (ed. Rikard Küller).
11. Abraham Moles, Modes d'appropriation de l'espace. Plenarföreläsning.
12. Maria da Penha Petit, Geneviève Quan, Christelle Robin & Monique Vidal, Espace approprié - espace appropriant. Paper.
13. Bernard Mazerat, Appropriation and social classes. Paper.
14. Vance Packard, The status seekers, New York 1959.
15. Opubl. forskningar, rel. till under utgivning varande arbete: A common taste in art, Vetenskaps-societetens i Lund skriftserie.
16. Sven Sandström, Outline for a sociocultural theory of the use of art, ARIS 1973.
17. Utan att referera till en mera systematisk syn på den "historiska betydelseackumuleringen" har sådana funktioner studerats framför allt av Jean Baudrillard, Le système des objets, Paris 1968.
18. Peter Z. Snyder, David Stea & Edward K. Sadalla, House form, settlement pattern and social change: the case of the Navajo. Paper, aldrig föreläst.
19. Nigan Bayazit, Ayse Yönder & Ahsen Bakir, Three levels of privacy behaviour in the appropriation of spaces in turkish homes. Paper, aldrig föreläst.
20. se not 12.
21. Françoise Lugassy, The spatialization of identity supported by the body-image and by the dwelling. Paper.
22. Följande föreläsningar är inte direkt berörda i framställningen:
David Canter, A procedure for the exploration of place identity. A communication exercise for architects and others

Arie Peled, A study of the appropriation of a secondary school's space by a sample of 34 pupils.

Perla Korosec-Serfaty, Sylvie Decker, Michèle Lewy, Marie-Louise Tramoni, Experienced, dreamt of impossible appropriation: the case of public squares (publ ARIS 1976).

Dessutom har följande papers från sektion 4 inte direkt relaterats eller nämnts:

Corrado Gavinelli, Modes of spatial appropriation in China: old and modern forms.

Roger-Henri Guerrand, Appropriation of houses and lower-class people.

Emile Servais & Georges Lienard, Inhabited space and class ethos.

Nicole Haumont, Les pratiques d'appropriation du logement.

Allmänt

Under några vackra sommardagar i juni 1976 samlades den växande skaran av arkitekter, sociologer och psykologer som sysslar med forskning på arkitekturpsykologins område i Strasbourg.

Det var den 3:e internationella konferensen i detta ämne. Den förra hölls i Lund 1973 under professor Carl-Axel Ackings värdskap.

Lund var också väl representerat vid denna konferens genom förutom Acking bl.a. Sven Sandström, Rickard Küller och Gunnar Sorte.

I övrigt var i varje fall den västliga världen väl representerad av förutom värdlandet Frankrike, U S A, Kanada, England, Holland, Belgien, Schweiz, Västtyskland, Italien, Grekland, Turkiet Japan, Israel, Brasilien och Australien.

Värd för konferensen var den social-psykologiska institutionen vid Louis Pasteur-universitetet i Strasbourg.

Konferensens organisatör och outtröttliga sekreterare var Madame Perla Korosec-Serfaty. Sitt imponerande namn till trots en öppen och spirituellt ordförande som omedelbart gav konferensen en lättsam och informell prägel och som underlättade i varje fall för nykomlingar att komma till tals och få kontakt.

Till detta bidrog konferensens tema: "The appropriation of space"!

Alla var tydligen osäkra om innebörden. Man hade rådfrågat ordböckerna men inte fått något tillfredsställande svar. Engelsmännen var förargade över att fransmännen självsvaldigt utnyttjat deras språk. Själva förstod de inte riktigt betydelsen.

Vad fransmännen ville var att föra in ett samhällsperspektiv i denna forskning.
Ett nytt paradig.

Ett svenskt begrepp som täcker det fransk-engelska "appropriation", vore bra att ha, och jag kan inte finna något bättre än "att ta rum i besittning", dvs. att ta till sig en miljö, att känna den som sin egen. Begreppet antyder en process. En enligt min mening mer nyanserad tolkning än "control" som engelsmännen gärna använder. (Tyskarna säger "Aneignung".)

Sandström påpekar dock att detta inte heller täcker betydelsen, som också berör självförverkligandet. Han föreslår därför att man skapar ett nytt begrepp "appropriering".

För arkitekter som följt arkitekturpsykologins landvinningar på avstånd och förgäves försökt finna tillämpningar i sitt arbete för denna vetenskap måste detta nya perspektiv innebära en ljusning.

Konferensen var organiserad så, att förmiddagarna ägnades seminarier i de olika grupperna, medan eftermiddagarna var reserverade för gemensamma sittningar. Även kvällarna var reserverade för olika händelser som film eller studiebesök.

För den som ville gå på allt var det en arbetsam vecka. Den ihållande värmen lade dock band på ambitionerna.

Grupperbeten försiggick i 6 grupper.

1. Sätt att appropriera rummet
2. Appropriering av rummet i förhållande till livscykeln
3. " " institutionella lokaler etc.
4. " " bostaden och hemmet
5. " " stadens offentliga platser och rum
6. " " arbetsplatser.

Själv deltog jag i gruppen "Urban space" nr 5.

De inledande
föredragen

Konferensen inleddes med en rad föreläsningar av bl.a. den i dessa sammanhang berömde professorn Abraham Moles, som för övrigt bidrog till diskussionerna om arkitektrollen genom att mynta uttrycket "arkitekten är den som humaniserar geometrin".

Det mest välgående inlägget, som kom att bli tongivande för hela konferensen, gjordes av Paul Henri Chombard de Lauwe, professor vid centrum för social ekologi och psykologi i **Mount Rouge**. Hans ämne var "appropriation of space och social change".

Chombard de Lauwe försökte i sitt föredrag sätta de psykologiska faktorerna i relation till de socio-ekonomiska.

Han påvisade för det första hur de övergripande sammanhangen påverkar vår upplevelse, t.ex. hur den industriella kulturen lett till en utbredd fruktan för framtida katastrofer genom överbefolkning, miljöförstöring och förslumning av städerna. Hur planeringen av vår byggda miljö är utlämnad till profit- och kapitalintressen. Han pekade på den motsägelse som ligger i de möjligheter som den moderna teknologin erbjuder för människorna att behärska sin egen miljö och den förslumning som är en följd av att dessa möjligheter missbrukas.

För det andra menar han att invånarna i det industriella samhället redan har förlorat de orienteringspunkter som skulle hjälpa dem att finna sig tillrätta i såväl det geografiska rummet som i sitt sociala sammanhang och sina tänkesätt. De överöses av information som de inte längre har kontroll över med manipulering av massmedia och av den byggda miljön som inte längre har någon relation till deras behov eller önskemål. De känner sig desorienterade.

För det tredje pekar han på den ökande hastigheten i de förändringar som det moderna samhället åstadkommer. Både de rumsliga och sociala sammanhangen förändras så snabbt att människan inte hinner bli familjär med sin omgivning.

Allt detta är mekanismer i dagens samhälle som effektivt förhindrar människan att ta sin miljö i besittning.

Det framstår således som en viktig uppgift att finna en metod att bearbeta dessa svåra problem.

Chombard de Lauwe pekar på att studiet måste utgå från det dialektiska förhållandet mellan de psyko-sociala processer som styr individernas upplevelse av miljön och de vardagliga miljöer där upplevelsen äger rum. Man kan inte skilja individen från sitt sociala sammanhang. Upplevelsen av rummet börjar utan tvivel med att lära känna sin egen kropp. Kan en människa som inte behärskar sin kropp någonsin känna sig tillfreds i ett rum och bli förtrogen med tingen?

Men samtidigt som möjligheten att "äga" sin miljö beror på självkänedom är den endast möjlig i ett samhälle. Att ha känslan av att behärska, kontrollera sin omgivning, betyder att antingen vara i konflikt eller i harmoni med andra.

Invandrande arbetare tar ett kvarter i besittning genom att gradvis förändra det, ge det former som tillåter dem att känna sig hemma tillsammans och bygga upp sitt förlorade samhälle på nytt. De gör det genom ständiga konflikter med hyresvärdar, poliser, sociala myndigheter och annan administration. På samma sätt är det omöjligt för en fransk arbetare att "psykologiskt" ta ett medelklassområde i besittning.

Det socio-geografiska rummet är ett kodifierat rum, institutionaliserat, organiserat med hänsyn till modeller, normer, representativa system och värdeskalor, starkt knutet till vem som äger och vem som bestämmer.

Beståndsdelarna i den byggda miljön är symbolbärare. De är ordnade i en värdehierarki som vädjar till en dold imaginär värld, obegriplig för utomstående.

Om man istället för att ta individer eller grupper som utgångspunkt, ser på de objekt som är föremål för vårt intresse finner man t.ex. att oberoende av juridiska och ekonomiska förhållanden

så tar familjemedlemmarna det inre av sin bostad i besittning, delar den mellan sig i gemensamma och privata utrymmen. Sättet att organisera sin bostad återspeglar familjestrukturen. Om bostaden är för liten blir det svårare, och de estetiska aspekterna förträngs. Är den för stor, som hos överklassen, ger den utrymme för estetisk omsorg i övermått, utrymmet nyanseras med hänsyn till representativa funktioner, men ökar samtidigt avståndet mellan människor. På samma sätt utvecklas former för samvaro, t.ex. måltidssituationer som varierar ganska mycket från land till land. Matplatsen är en plats för kommunikation. En plats för nöje och på samma sätt för inläring och socialisering.

När man kommer utanför hemmets dörr blir de strukturella förhållandena i samhället åter svåra att komma ifrån. Skillnaden mellan hantverkaren - som äger sin verkstad och sina verktyg - och arbetaren som varje morgon konfronteras med en maskin som ägs av ett multinationellt företag, är uppenbar.

Chombard de Lauwe refererade en undersökning, där han själv inbjöds deltaga av arbetarna i en fabrik. Företagets attityd gick ut på att förhindra arbetarna att kontrollera sin situation, order utan förklaring, TV-övervakning, arbetsrytm och distribution som inte tog hänsyn till individens behov. Arbetarna blir främlingar inför sig själva och omvärlden.

De allt snabbare förändringar som vi utsätts för i vårt samhälle är en annan alienerande faktor. Men för de privilegierade i världen vänds denna svårighet till något positivt. Möjligheten att resa utanför landets gränser och finna samma typ av terminaler och hotell och samma prylar ordnade på samma sätt över hela världen, blir för överklassen ytterligare ett tecken på frigörelse.

För de mindre lyckligt lottade blir effekten den motsatta. Städernas centra är inrättade för en effektiv produktion. Bostäderna förläggs längre och längre ut i städernas periferi. Människorna förlorar sin möjlighet till rekreation på långa arbetsresor varje dag.

Väl hemma i sin bostad slipper man inte undan utan fortsätter att manipuleras av TV:s hetsande budskap. TV har två roller, den är ett samlade medium, ofta starkare än måltiden, men den inför också dagligen i vardagsrummet ett annat rum, en okontrollerbar omvärld, som snabbt tar över all uppmärksamhet. En person som tillbringat många timmar framför TV-apparaten måste på sätt och vis känna sig främmande inför sin dagliga tillvaro. De lyxiga miljöer som ofta presenteras på TV står i bjärt kontrast till hans egen miljö och gör honom ointresserad av denna. Å andra sidan utgör informationen om våld och katastrofer ute i världen en "hotbild" som gör honom benägen att söka sin trygghet i hemmet och avskärma sig från yttervärlden.

Avslutningsvis konstaterade Chombard de Lauwe att "appropriation of space" är kommunikation. Ideologier, sociala strukturer och relationer är oundvikliga beståndsdelar i denna process. Att förändra våra möjligheter att ta omvärlden i besittning kräver en förändring av hela samhället och av den byggda miljön som är dess uttryck. Det är en förändring som måste ske på alla nivåer, det är formen för hela vår existens som ifrågasätts, och det är mot denna bakgrund som arkitekturpsykologin måste utvecklas. Det handlar till slut om att bidra till utvecklingen av en verklig demokrati.

Den samhällsanalys som Chombard de Lauwe utförligt genomför känner vi igen. Den har sin grund i marxistiskt tänkande. Det intressanta är hur han för analysen vidare in på det perceptionspsykologiska fältet vilket är mindre vanligt. Den som i Sverige utvecklat forskning, som väl ansluter till approprieringsbegreppet, borde vara docenten Svén Sandström i Lund. Med sin "Teori om estetisk-visuell upplevelse" har han på ett utomordentligt intressant sätt utvecklat den franska skolans synsätt med en analys av hur vi lever och uttrycker oss genom våra vardagsrum. De begrepp som Chombard de Lauwe antyder, normer, affektionsvärden och estetiska värden, finns här utvecklade och satta i system på ett mycket användbart sätt.

Sandström grundar sig bl.a. på en tes av E.H. Gombrich om bildtolkning. Gombrich hävdar att upplevelsen av budskapet i en bild har tre komponenter; kod, rubrik och sammanhang, där endast koden (= avsändarens budskap) finns i bilden, medan rubrik och sammanhang endast existerar utanför bilden, men på ett avgörande sätt färgar mottagarens upplevelse av bildens budskap.

Det är tydligt att denna tes inte bara kan gälla bildtolkning utan präglar alla typer av upplevelser.

Det är viktigt att påpeka att "approprieringsprocessen" inte nödvändigtvis behöver leda till faktiska förändringar av verkligheten. Vad det i första hand gäller är vår föreställning om rummet-bostaden-samhället. De faktiska förändringarna beror förmodligen av individens möjligheter att uttrycka sig, och påverka på andra plan och är ytterst en temperamentsfråga, men också en politisk fråga.

De övriga inledarna (Sansot och Moles) diskuterade just ägandets betydelse för möjligheten att ta sin miljö i besittning. Man konstaterade att det inte alltid finns ett direkt samband.

Man kan till exempel äga utan att "appropriera". Likaså kan man vanligen "appropriera" sin lägenhet utan att äga. Men man är starkt beroende av ägarens attityd.

En viktig synpunkt är den koppling som gjordes av Moles mellan approprieringsbegreppet och kreativitetsbegreppet. Han säger: "I bruket av objekten för att modifiera rummet, bostaden etc., framträder människan i sin kreativitet." Han ser den typiska approprieringen av rummet som ett uttryck för intresser (föremålens sociologi). En för mig intressant tanke uppstår genom omvändningen av detta resonemang.

Vilka egenskaper krävs av en miljö för att människors kreativitet skall frigöras! Det förefaller mig som om denna frågeställning liknar de som pedagogerna ställer sig för närvarande.

Arbetsgrupperna

På grund av konferensens inriktning på ett nytt fält hade man haft svårigheter att finna föredragshållare som kunde presentera väl underbyggda forskningsresultat.

Man valde att hellre vara trogen konferenstemat än att låta etablerade forskare dominera.

Istället släppte man fram unga förmågor som arbetade med uppgifter som kunde anses belysa det övergripande temat.

I gruppen "Urban space" presenterades sålunda åtskilliga arbeten som sysslade med rums- eller stadsanalys. Det var ofta arkitekter som arbetade i Kevin Lynch's tradition inspirerade av Christopher Alexander's mönsterspråk. Exempel på titlar: "Environment, perception och behaviour in a pedestrian area" (Fahle och Schmidt). "Paths and barriers with respect to human relationship in semi-private/public spaces" (E. Mitropoulos). "A study on the appropriation of a secondary schools space" (Arie Peled). "Experienced, dreamt of, impossible appropriation: The case of public squares" (Perla Korosec-Serfaty).

Andra typer av studier rörde barns sätt att använda sin miljö, t.ex. Youth and space: appropriation and segregation (A.Ferrand).

Mer djupgående studier presenterades av två belgare, Jean Remy och Lilian Voye.

I gruppen "Modes of appropriation of space" framträdde bl.a. Richard Küller med "The use of space - some physiological and philosophical aspects" och Tommy Gärling med "Orientation in buildings, structures and cities."

Jean Remys föredrag hade titeln: "Spatial appropriation and inter-group relations: open region and closed inter-actional networks".

Remy ville visa hur individers sätt att ta sin miljö i besittning är en del i den process som syftar till att bygga upp identitet i ett socialt sammanhang.

Med dessa avsikter studerar Remy en s.k. öppen skola i Montreal.

Remys analysmetod grundar sig på parvist grupperade begrepp som kan stå i samklang eller konflikt till varandra, t.ex.

Öppet/slutet nätverk (network)
 Öppet/slutet område (region)
 Öppet/slutet rum (space)

Nätverket definierar Remy som en kombination av ömsesidiga aktiviteter.

Området är den geografiska ram inom vilken dessa aktiviteter sker.

Rummet definieras som de fysiska begränsningar som ger karaktär av öppet eller slutet.

Man kan jämföra med Chombard de Lauwe som ger ungefär samma strukturering.

Ett slutet nätverk behöver inte betyda att man är hänvisad till ett slutet område. I vårt samhälle får ofta dominerande grupper sin styrka genom sin förmåga att snabbt och temporärt ta över ett stort antal platser.

Ett öppet område innebär att kontakter mellan människor intensifieras utan att man kräver tidigare bekantskap. Ett öppet område kan kräva slutna rum.

Den öppna skolan i Montreal som valts till studieobjekt ligger i en arbetarstadsdel.

Idén med skolan är att man genom att ge föräldrarna fritt tillträde till skolans alla lokaler med möjlighet att besöka lektioner och att delta i konferenser, skulle skapa ett bättre förhållande mellan hem och skola och motivera föräldrar att intressera sig för barnens och lärarnas arbete.

Det visade sig att många intressanta fenomen uppstod i den studerade skolan.

Föräldrarnas fria kringströvande i skolan gav lärarna intrycket av att de var bevakade. Föräldrarna väntade inte längre på barnen utanför skolan utan hade tillträde till lärarrummet. Först uppfattades detta som något positivt och gav flera möjligheter till utbyte av tankar, men efterhand fann lärarna att de inte längre hade något hem i skolan, där de t.ex. kunde lägga upp benen på bordet och koppla av. De började söka ett nytt rum för det ändamålet. Föräldrarna började uppfattas som främlingar som invaderade skolan.

På samma sätt uppfattade föräldrarna att samhället spionerade på dem när socialassistenterna (det ingick i projektet) uppsökte dem i hemmet. De tyckte att skolan visade otillbörligt intresse för deras privata förhållanden. Reaktionen blev att de tyckte att det var lika bra att var och en skötte sitt. Lärarna tyckte att det kunde göra detsamma, det var ändå bara vissa föräldrar som kom till skolan och lärarna tyckte att de inte fick kontakt med de "typiska" föräldrarna.

Remy konstaterar att man här har två grupper starkt medvetna om sin identitet. Man försöker skapa kontakter mellan individer genom att förändra de rumsliga formerna och genom att påverka utnyttjandet av lokalerna.

Hypotesen var att gradvis minska gapet mellan grupperna och förvandla skolan från ett slutet område till ett öppet, utan att ta hänsyn till att det i första hand är ett grupp-till-grupp-förhållande och inte relationer mellan individer.

Förhållandet mellan lärare-föräldrar visade sig vara ojämlikt genom en rad tecken.

T.ex. när föräldrarna kom till ett möte med lärarna i skolan, klädde de upp sig för att vara korrekta, medan lärarna inte gjorde det.

Det förekom att lärarna kommenterade föräldrarnas klädsel bakom deras rygg.

Vid jämförelse med en skola i ett s.k. privilegierat område visade det sig att förhållandena var de motsatta. Här var det

lärarna som klädde upp sig, medan föräldrarna inte ansträngt sig särskilt. Skillnader fanns också i deras uppträdande. De privilegierade föräldrarna krävde information från lärarna och ifrågasatte de pedagogiska metoderna utan att lärarna tog illa upp.

I medelklassområdet ifrågasatte föräldrarna inte arbetsmetoderna men ville ha information så de bättre kunde samverka med skolan och på så sätt ge den större inflytande över barnen.

I det mindre bemedlade området fanns inte motsvarande motivation. Lärarna funderade mycket över hur man skulle kunna lära föräldrarna att bli mer intresserade.

Remy gör vidare den observationen att det finns mekanismer, t.ex. inom skolan, som gör att kontakten med föräldrarna på deras eget territorium alltid tas av de tjänstemän som har lägst status, i detta fall socialarbetarna.

Ju högre status ju mindre rörlighet.

Skolpsykologen t.ex. har inte bara eget rum, utan en särskild reception som skyddar honom från okontrollerade kontakter.

Hos föräldrarna iaktas en motsatt tendens. Ju högre social status ju mer benägna är de att komma till skolan och att delta i föräldraföreningens arbete.

Remy drar slutsatsen att vi ofta lockas att göra för enkla lösningar i vår vilja till social reformism.

En större kunskap fordras om hur man för samman olika grupper i den fysiska miljön utan att aggressioner uppstår.

Att som de utopiska socialisterna tro att en rumslig integration skulle vara lösningen på jämlikhetsproblemet är för enkelt. Många försök har gjorts i denna anda, t.ex. att blanda barn från olika samhällsklasser i samma skola, eller att i bostadsområdet blanda olika bostadstyper och verksamheter för att lösa jämlikhetsproblemet.

Misstaget är att man tror att man kan lösa kollektiva problem genom att manipulera individerna. Det är i stället förhållandet mellan grupper som måste ägnas mer intresse.

Vad gäller åtgärder i den fysiska miljön tror Remy, att man måste skapa utrymmen och platser som är neutral mark, där parterna kan träffas på lika villkor.

Den möjligheten är emellertid inte så lätt att tillskapa när det gäller förhållandet hem/skola. Både i hemmet och skolan råder en övervärdering av den slutna miljön. Det som ligger utanför skolan, gatan, torgen, restaurangerna, är farliga platser.

Denna inställning har lett till att man istället försökt skapa skolor för föräldrar, men utan större framgång.

Det är mycket svårt att komma ur sådana attityder. Arbetarklassen tenderar att hela tiden ta medelklassens livsmönster som förebild.

Det finns dock exempel på att de vuxna i ett område har hyrt lokaler i bottenvåningen till sina hus och öppnat dem för barnens lek och skolarbete. Skulle inte sådana platser kunna bli den neutrala mark där lärare, föräldrar och barn kunde samverka? Undersökningar bör startas som intresserar sig för sådana miljöer.

Remy fortsätter därefter att med detta perspektiv behandla stadsmiljön i sin helhet. Gatans och de offentliga platsernas roll. Sambandet mellan slutenhet och öppenhet i handlingsmönster och rumsliga förhållanden.

Den lärdom som Remy vill förmedla gäller ytterst forskningsmetoderna inom detta område. Han klargör att den begreppsapparat

som man vanligtvis använder sig av är relaterad till människors perception av sin omgivning, men att detta inte räcker när man behandlar människornas agerande i sitt sociala sammanhang.

Här måste utvecklas en begreppsapparat av helt annan karaktär, som grundar sig mer på relationer mellan grupper och sociala motsättningar än på individens upplevelse.

Lilian Voyés föredrag med titeln "Production and appropriation of space" behandlar i sin första del arkitektens roll i miljögestaltningen och hur mytbildning och ideella föreställningar hos arkitekten bidragit till det misslyckande som man idag tycker sig konstatera i samhällsbyggandet.

Arkitekterna uppfattar sig ofta som missionärer utsända att genomföra "det nya samhället" stödjande sig på några förenklade kriterier.

Hans ideliteter leder honom till generella lösningar som endast uttrycker det övergripande målet.

Hon exemplifierar med planeringen av en tvättstuga i ett bostadsområde. Tvättstugan var välplanerad och lämpad för sociala kontakter etc., men dimensioneringen grundade sig på att den användes hela veckan, medan den kvardröjande traditionen i Belgien säger att man tvättar på måndagar. Följden blev konflikter mellan invånarna i stället för förtroendefull samvaro. Andra exempel från olika miljöer visar på samma okänslighet för sociala sammanhang och samma svårigheter att få olika grupper att samverka genom rumslig integration.

Hennes slutsats blir att delvis, i motsats till de idéer som är vanliga idag, det inte är genom att blanda olika sociala grupper på kvartersnivå/grannskapsnivå som ojämlikhet och sociala motsättningar reduceras. Hon menar istället att man måste inse att, för att en hemkänsla/identitet skall kunna uppstå, måste en grupp tillåtas dominera ett område (inte utesluta andra, men dominera). Området får på så sätt en klar karaktär, alla är medvetna om vilka förhållanden som råder.

Om istället, som några arkitekter och stadsplanerare vill idag, på ett organiserat mekaniskt sätt försöka skapa jämlikhet genom att blanda olika sociala grupperingar, kommer konflikter omedelbart att uppstå och vissa intressen komma att tvinga andra in i beteenden som ingen av grupperna egentligen avsett. Man kommer inte att våga hänga tvätten utomhus, barnen kommer inte att leka på gatan, man kommer inte att odla sin köksträdgård, och man kommer inte att ha kaniner i rädslan för att de utgör tecken på en social status som inte tolereras i området.

Lilian Voyer vill alltså introducera en mer nyanserad syn på segregationsproblemet. Hon är rädd för att idealitet och utopier hos planerare och arkitekter (och varför inte hos politiker) leder just till segregation och hierarkisering även om avsikterna är goda.

Hon aktualiserar att det inte var längesen människorna själva byggde sina miljöer och utvecklade regler med hänsyn till de komplexa mönster som präglar det dagliga livet.

Utvecklingen har sedan dess lett till att människan omyndigförklarats och idag inte ens är kompetent att formulera sina egna behov.

För att visa giltigheten av sin hypotes refererar hon två undersökningar. Den ena gäller en gata inom Liège centrum med mycket gammal förslummad bebyggelse. Området bebos dels av belgiska arbetare som levt i området ganska länge, dels av invandrare, huvudsakligen från medelhavs-länderna, för vilka området är ett genomgångsområde. Omsättningen är varje år ca 60 %.

Genom att gatan inte har genomfartstrafik har ett mycket intressant förhållande utvecklats. Gatan har blivit ett gemensamhetsutrymme som tack vare sina mått blivit ett utmärkt komplement till de trånga bostäderna. En mycket stark gemenskap har utvecklats trots den stora omsättningen på invandrare som utgör ca hälften av invånarna.

Nu hotas området av en trafikomläggning och husen av restaurering. Området blir genom sitt centrala läge plötsligt attraktivt för människor med helt andra ekonomiska möjligheter. Hela det lilla samhället hotas av förintelse.

En stark proteströrelse har vuxit fram hos invånarna för att hävda sin rätt att bo kvar och för att hävda områdets kulturella värden.

Det andra exemplet behandlar en gammal by i Ardennerna, som byggts och förändrats av invånarna själva. Alla hus uppvisar samma grundplan, med två huvudrum: "hallen" eller vardagsrummet som fungerar samtidigt som kök, matrum, sällskapsrum och mottagningsrum samt "rummet" som endast används vid ceremoniella tillfällen som nattvard, bröllop eller begravningar. Här finns också familjens "heliga" föremål, d.v.s. familjeskåpet, familjeporträtten, bröllopspresenterna. I undervåningen finns stall och förråd.

"Hallen" som ett rum med många funktioner har mycket bestämd möblering som relaterar sig till familjemedlemmarnas roller.

1. Äta och laga mat
2. Spisen
3. Faderns stol
4. Moderns stol
5. Zon för barnens lek och läxor och för den regelbundne besökaren
6. Den tillfällige besökarens zon

Förändringar har nu börjat göras i detta mönster när nya hus byggs.

Frågan är om detta påverkar livsmönstret eller om införandet av nya byggnadsformer kommer i konflikt med de gamla levnadssätten.

Lilian Voyer konstaterar slutligen att vad hon velat visa är att det ofta råder motsättningar mellan individ- och gruppintressen å ena sidan och arkitekters och byggherrars intressen å andra sidan. Ett resultat som beror bl.a. av att alla är manipulerade på ett eller annat sätt.

Det gäller att hjälpa människorna till att själva uttrycka sig i sin miljö, och då inte stödja sig i första hand på de åsikter hon kan tänkas ha utan på hur hon faktiskt lever.

Specialisterna måste få en annan roll. Specialisterna bör finna en mer anspråkslös roll som översättare av behov framsprungna ur brukarens egen erfarenhet. Ett sådant perspektiv behöver inte innebära att arkitekten passiviseras. Tvärtom aktiveras arkitekten genom att arbetsmetoder utvecklas som i "Sokrates anda" bygger på diskussion och debatt mellan brukare och arkitekter på lika villkor.

Avslutningsvis presenterades ett intressant "paper" av Harold M. Proschansky, som dock inte kunde närvara personligen på grund av att New York City University hotades av nedläggning.

Hans ämne var: The appropriation and misappropriation of space.

Proschansky börjar med analysera och definiera begreppet "appropriation". Han slår fast att det är fråga om en process som försiggår över tiden och kännetecknas av kontinuitet.

Han framhåller att det är nödvändigt att inse att individer och grupper över tiden utvecklar och förändrar sina normer och värderingar och på så sätt, på nytt måste erövra sin miljö. Detta är intressant framförallt för dem som administrerar och förvaltar. Även han påpekar betydelsen av de sociala sammanhangen, medan arkitekters och planerares lösningar oftast utgår från individens erfarenheter och beteenden.

Han pekar på att det finns ett ömsesidigt beroende mellan människa och miljö. Att den fysiska miljön är en del av identiteten. Påståendet att en del människor äter för att leva medan andra lever för att äta, är inte helt irrelevant i detta sammanhang. För många människor är förankringen och utvecklingen av den egna miljön en viktig sak i livet, medan andra riktar sina intressen åt annat håll.

Proschanskys inledande analys leder till en "strategi för forskning och teoribildning". Han menar att många amerikanska och brittiska forskare arbetar med dessa problem på ett sätt som allvarligt kan ifrågasättas. Det är empirikernas angreppssätt som dominerar forskningen, med vilket menas att både laboratorieförsök och verklighetsstudier baserar sig på tanken att man måste eliminera faktorer för att kunna arbeta efter rena, stränga metoder. Respekten för metoden regerar över respekten för fenomenen. Man anpassar verkligheten efter metoderna, medan teorin försummas.

40 års forskning efter dessa riktlinjer inom socialpsykologin har helt misslyckats att bygga upp någon tillförlitlig systematisk kunskapskropp. Det finns inget skäl att tro att arkitekturpsykologerna skulle komma till andra resultat genom att falla i samma grop.

Det finns en annan metod som arbetar med andra medel än den experimentella modellen och som Proschansky hoppas mycket på, men samtidigt oroas för.

Det är studiet av det verkliga livets händelser, som t.ex. att stå i busskön, äta på restaurang, etc.

En del forskare har lurats tro att dessa händelser är enklare och därför mer lämpade att studera. Utifrån dessa resultat generaliseras kunskapen till mer komplexa sammanhang. Det är en farlig väg.

Proschansky rekommenderar istället att studera hur människor förhåller sig till sin miljö i hela dess komplexa sammanhang, hur svårt det än kommer att bli.

Han föreslår också en modell i 6 punkter, men betonar att det är en idealmodell och inte en arbetsmodell.

"The promise of environmental psychology as a field of inquiry must be placed in the hands of those researchers who recognize

that regardless of the complexity of its problems and whatever the time and cost, it is these problems that must determine the character of its methodology and its nature as a science."

Kommentar

Det är tydligt att arkitekturpsykologerna står inför en kris.

Åratalas tålmodigt arbete har inte lett till resultat som upplevs som relevanta i förhållande till den verklighet vi dagligen har att hantera. Förmodligen beror det på att man som Proschansky antyder, har arbetat efter förebilder hämtade från naturvetenskaperna. Det är samma dilemma som präglar arkitekturforskningen i Sverige, där arkitekturpsykologin utgör en tung bit.

Konferensen i Strasbourg avsåg att föra in ett nytt perspektiv, att formulera ett nytt paradigm i den arkitekturpsykologiska forskningen.

Frågan är om man lyckades. Gensvaret hos konferensdeltagarna verkade inte särskilt stort. Den som satsat år av sitt liv i ett mödosamt forskningsarbete erkänner inte gärna att han valt fel utgångspunkter.

Att föra in samhällsperspektivet i denna skyddade värld av perceptionsstudier och estetiska spekulationer upplevs naturligtvis som störande.

Personligen upplevde jag konferensen som stimulerande.

Ofta förs ju de olika diskussionerna oberoende av varandra.

Politiken, estetiken, ekologin, psykologin, metodfrågorna, förvaltningsfrågorna, de sociala frågorna, allt verkar ibland åtskilt av vattentäta skott.

Det är inte en slump att vetenskapsteorin plötsligt fått ett uppsving. Behovet av tvärvetenskapliga angreppssätt blir allt nödvändigare.

Bristen På en sammanfattande teoribildning gör alla, inte minst arkitekterna, hjälplösa och vilsna.

Det är därför glädjande att man inom det område där arkitektforskningen har de kanske längsta traditionerna börjat formulera en hållning som förefaller förenlig med den utveckling som sker inom arkitekturens och planeringens övriga intresseområden.

Att formen inte är frikopplad från de socioekonomiska sammanhangen har länge anats. Formen som ett nödvändigt kommunikationsmedel mellan människorna. Sven Sandström visar i sin "Teori om estetisk-visuell upplevelse" att objekten kommunicerar inte bara genom den rena formen (sensuella) utan också har berättande (ikoniska) uppgifter och symboliska funktioner (ideologiska), som representerar människors värderingar och ambitioner. Strasbourg-konferensen har behandlat brukarens möjligheter att psykologiskt ta sin miljö i besittning. Medvetenhet och kunskap om dessa förhållanden blir betydelsefulla när människor kräver inflytande över utformningen av den egna miljön.

Den kunskapen kan hjälpa oss att förstå var de verkliga hindren för en sådan utveckling finns.

Lilian Voyes djärva påstående att en form av segregation på kvartersnivå är nödvändig, stämmer till eftertanke. Hittills har vi alltid rusat iväg för fort. Så snart vi trott oss se en lösning. Utvärderingen av resultaten har saknats eller varit ofullständig.

Proschanskys rekommendation till forskaren att våga arbeta med verkligheten i hela sin komplexitet utan att reducera allt till modeller verkar därför som en hoppfull attitydförändring.

Vad det innebär är i själva verket en revolution inte bara inom arkitekturpsykologin utan i samhället.

Chomard de Lauwe säger klarsynt att studier av appropriationsprocessen ytterst är fråga om att förändra hela samhället, att aktivt bidra till att bygga upp en verklig demokrati.

Doktorandseminarium 9/2 1977

Bo Edblads om appropriationsbegreppet

Frågeställningar

1. På vad sätt kan appropriationsbegreppet innebära en utveckling av den arkitekturpsykologiska forskningen?
2. Finns det ett samband mellan appropriationsprocessen och kreativitetsprocessen ?
3. Om så är fallet, vad leder det till för konsekvenser för vår syn på upplevelse och brukande av den byggda miljön ?
4. Vad innebär det för arkitektens utbildning och yrkesroll ?
5. Tänkbara forskningsuppgifter ?

UTBLICK FRAMÅT

Perceptionsforskningen kan avslöja "sanningar" vid enkla laboratorieförsök men troligen inte vid vardagliga situationer annat än under mycket komplexa laboratoriestudier.

För att nå praktiskt brukbara kunskaper om människans upplevelsevillkor inför sin miljö måste forskningen fixera autentiska situationer och integrerade förlopp. Detta förutsätter ett mer hermeneutiskt arbetssätt och måste leda till en mer exemplifierande än kvantifierande kunskap.

Den planeringsrutin som idag erfordras ställer krav på en mångfasetterad alternativprövande analys byggande på kännedom om integrerade funktioner i ett sociokulturellt nu. En forskning kring miljöupplevelse som här skisseras svarar mot denna behovssituation.

SYNPUNKTER PÅ ARKITEKTURPSYKOLOGISK FORSKNING
pm 1978-12-04
av Maria Nordström, SIB, Lund

Inledning

Den typ av miljöpsykologisk forskning som har fått de största resurserna till sitt förfogande i vårt land har varit studier med en naturvetenskaplig inriktning.

Man har exempelvis strävat efter att förklara preferenser för förevisade bilder av miljöer och reaktioner på olika typer av fysiologisk stimulering utifrån en s.k. psyko-fysiologisk teoribildning. Man har sökt efter generella mönster i försökspersonernas svar på miljöstimuli och förklarat dessa med hänvisning till nervsystemets funktionssätt.

Problemet med denna forskningsinriktning är dels att man tror att man med den kan besvara frågor som uttrycker bedömningar och värderingar genom att behandla dem som om de vore fakta dels att den förmedlar ett synsätt på arkitektur som berövar arkitekturen dess samhällliga dimension.

Det naturvetenskapliga respektive det humanistiska perspektivet

Termen "psyko-fysiologisk" antyder släktskap med psykofysik och det stämmer också att initiativtagaren till den här miljöpsykologiska forskningsinriktningen, vilken ibland också kallas arkitekturpsykologi, har sysslat med psykofysiska experiment. Dessa experiment kan ses som en bakgrund till forskningsområdets nuvarande karaktär. Visserligen antyder valet av termen "fysiologi" i stället för "fysik" att det inom den arkitekturpsykologiska gruppen idag finns ett stort intresse också för de fysiologiska reaktionernas karaktär och funktionssätt men den vetenskapliga modellen och därmed den vetenskapsteoretiska hållningen har inte ändrats.

Den arkitekturpsykologiska forskningen har inte gett sådana resultat att dessa kunnat omsättas i planeringen. Detta praktiska syfte har inte varit så uttalat som det mera teoretiska syftet att pröva hur den byggda miljön som stimulusvariabel påverkar individen som organism eller fysiologiskt system.

När det gällt extrema reaktioner av t.ex. stress har dessa väl kunnat beskrivas av den valda kunskapsmodellen men när det gäller mera "samhällsberoende" förhållanden som exempelvis skönhetsskattningar kan denna modell inte förklara skillnader mellan individer. Den fysiologiska modellen beskriver individen som organism men inte som samhällsvarelse med en sociokulturell bakgrund utifrån vilken han eller hon handlar.

Ordet upplevelse används på olika sätt i dessa olika sätt att studera människan - utifrån det naturvetenskapliga perspektivet menar man reaktionsmönster som uttryck för stimulering; utifrån det humanistiska perspektivet menar man individens egna utsagor eller beskrivningar och uppfattningar om sig själv och sin omvärld.

Uppfattningar om estetisk upplevelse

Bland de forskare som bedrivit arkitekturpsykologisk forskning finns också arkitekter. Sammankopplingen mellan arkitektur och psykologi härrör från arkitekternas i gruppen intresse för individens upplevelse av den byggda miljön och undran om det finns ett generellt sätt att beskriva dessa upplevelser. Att man från arkitekthåll tilltalas av den psykofysiska respektive psykofysiologiska tankemodellen beror bl.a. på att man önskat "knyta upplevelseaspekter till själva den arkitektoniska formen, den som arkitekter kan påverka." Om det fanns ett sådant "omedelbart" förhållande mellan byggnadsform (stimulus) och upplevelse (respons) skulle arkitektens formgivningsproblem reduceras väsentligt.

Detta sätt att se på och förklara estetiska upplevelser har en historisk förankring långt tillbaka i tiden. Här räcker det med att påminna om hur man inom konstvetenskapen, som stått arkitekturen nära, på 1800-talet tog intryck av de framryckande naturvetenskaperna och försökte knyta an till de nya fysiologiska rön som experimentalfysiologerna Helmholtz, Heering m.fl. redovisade. Betoningen på den visuella upplevelsen = perceptionen blev stark inom konstvetenskapen, och man kom att betrakta konst som ett sätt att stimulera synen. Man säger sig vilja syssla med "måleriets egna medel, form och färg, och det sinne, som de vänder sig till, synen" enligt Henrik Cornell i "Karakteriseringsproblemet i konstvetenskapen". Bland de konstvetenskapliga formalisterna framhöll Wölfflin att "konstens historia är seendets historia". I överensstämmelse med denna övertygelse försökte man enligt Cornell grunda "konstens utveckling på en optisk utveckling, på en förändring av själva seendet och dess organ, ögonen."

I Norden tillämpar konstvetaren Gustaf Strengell på 1920-talet detta sätt att uttrycka sig när han beskriver "Staden som konstverk". Han menar att "Rent fysiologiskt kan de vertikalt riktade plastiska (gatu)utsprångens eller taggarnas i (stads)silhuetten inverkan förklaras sålunda att de utövar en starkare attraktion på synsinnet, tilldraga sig uppmärksamheten i högre grad än släta, återhållsamma, ytpartier och lugna delstycken; detta innebär, för åskådningen, en frestelse att stanna vid dem."

Inom arkitekturpsykologin hänvisar man idag till mera komplexa perceptuella mekanismer än vad som fanns beskrivet i början av seklet, men sättet att förklara de estetiska upplevelserna förefaller vara detsamma.

Med hänvisning till den engelske perceptionsforskaren J.J. Gibson, som bl.a. skrivit "Våra sinnen som perceptuella system", förklarar en av gruppens företrädare att de elementära perceptuella upplevelserna av kanter och ytor också är arkitekturens "byggstenar". "För studier av arkitektonisk form, t.ex. byggnadsexteriörer, tycks Gibsons teori vara särskilt tillämpbar av många skäl. Dels är (2) arkitektur i hög grad uppbyggd av ytor, kanter, lutningar, mellanrum etc. (1) dels är arkitektur tredimensionell". Utifrån den här förankringen i perceptionsforskningen ställer man så upp hypoteser om psykofysiska samband: "Antal och slag av ytor, kanter och linjer i den yttre arkitektoniska formen är proportionell mot en estetisk upplevelse så att ett visst optimalt antal av dessa kan tänkas ge upphov till de mest estetiska upplevelserna."

Man menar att estetiska upplevelser är upplevelser av sinnesretning, "t.ex. för synsinnet av stimulering av näthinnereceptorer och synnerver och alltså av biologisk, nervfysiologisk art". Man föreställer sig alltså att det skulle finnas någon särskild typ av estetiska reaktioner utlösta av estetiska stimuli - objekt eller element hos objekt (kanter, ytor etc.). Dessa objekt skulle alltså i sig vara estetiska.

Med detta synsätt skiljer man inte mellan normativa och deskriptiva utsagor. Normativa utsagor är bl.a. bedömningar, dvs. uttalande om hur något ter sig för en person utifrån hans sätt att värdera en företeelse eller ett förhållande. Deskriptiva utsagor är utsagor om hur något faktiskt ser ut. De deskriptiva utsagornas sanningsvärde går att pröva på ett relativt okomplicerat sätt genom att konstatera om det som utsagan uttalar sig om föreligger i verkligheten. Normativa utsagors sanningshalt kan inte prövas

mot ett i verkligheten föreliggande tillstånd eller förhållande utan mot de kriterier som gäller som bedömningsgrund för utsagorna.

Man kan alltså inte säga att objekt är estetiska i sig men man kan anlägga ett estetiskt betraktelsesätt på dem och betrakta dem som t.ex. konstverk. Den engelske filosofen John Hospers beskriver distinktionen mellan normativa och deskriptiva begrepp när det gäller estetik så här: "Esthetic form and surface are not the same as form and surface. Any sensory presentation, no matter how revolting, has some form and surface. 'Esthetic form' and 'esthetic surface' are normative concepts, not merely descriptive; not all forms and surfaces are esthetic". I den sista meningen kan man förtydliga: inte alla former och ytor betraktar vi enligt våra estetiska konventioner som estetiska.

Den ovan beskrivna hållningen till estetik som finns hos företrädare för den arkitekturpsykologiska gruppen kan kallas objektivistisk eftersom man anser att det finns särskilda element eller egenskaper hos arkitektur som gör den estetiskt värdefull oberoende av betraktaren. I enlighet med denna uppfattning, eller som filosofen Göran Sörbom kallar den i sin bok "Konst, värde, värdegemenskap", värdeteori, säger man sig vilja skapa "a milieu of permanent value" oberoende av "private / associations... and/ the social pattern." Man vill finna "the architectonic Gestalt, which, without any representing Symbolism, has a definite expression."

Arkitekten som tekniker

Genom att "reducera" arkitektur till kanter, ytor och lutningar bortser man från arkitekturens sociala dimension - den som handlar om hur byggnader och hus fungerar för människor, formar och formas av vårt sätt att leva och våra föreställningar om boendets livskvaliteter. Man likställer samtidigt arkitekten med vilken tekniker som helst. Arkitekten omsätter vetenskapliga resultat utan att tillföra något själv i sitt arbete. Den arkitekturpsykologiska gruppens planeringsideal beskrivs så här i ett exempel: "Skulle det visa sig att rummets utformning har direkta fysiologiska effekter, som dessutom kan knytas till en verbal beskrivning av miljön, kommer helt nya möjligheter att yppa sig till förståelse av mänsklig upplevelse och mänskligt beteende. --- Genom simulering av en omgivning kan det då redan på planeringsstadiet bli möjligt att tala om huruvida den kommer att bli för monoton eller

ge för hög stress. Kanske kan man därefter genom inredning eller färgsättning förändra komplexitet och helhetsgrad och få fram en rimligare situation." Man tänker sig alltså att de fysiologiska reaktionerna i en miljö fullständigt uttrycker individens upplevelse av den.

Att det tekniska yrkesidealet inte tilltalar alla arkitekter inom gruppen är emellertid klart. I själva verket tycks det finnas en motsättning mellan en del av arkitekterna och de naturvetenskapligt präglade experimentalpsykologerna som bl.a. yttrar sig i att man från arkitekternas sida inte är villig att acceptera forskningsresultat som inte "stämmer" med den egna uppfattningen. Den här motsättningen har sin grund i att det finns ett missförstånd mellan de två yrkesgrupperna: arkitekterna har haft ett "deterministiskt" betraktelsesätt som experimentalpsykologerna uppfattat som ett traditionellt naturvetenskapligt sätt att tänka i orsak och verkan. Arkitekternas "tro" på den fysiska formens betydelse och bristande instinkt i estetiska normers "relativa" sanningsvärde har gjort att de tagit de egna normerna om "god" miljö för sanningar och tilltalats av möjligheten att få dessa bekräftade och bevisade genom naturvetenskaplig prövning.

De estetiska upplevelsernas sociokulturella betingelser

När det gäller formens betydelse för estetisk upplevelse är det riktigt att säga att formen är en förutsättning för estetisk upplevelse. Formaspekten är en viktig del av den estetiska bedömningen, men sättet att uppfatta, tolka och bedöma form varierar som vi vet från konsthistorien från tid till tid. Under olika tider har man haft olika skönhetsuppfattningar och därmed olika sätt att bedöma föremål som estetiska. De estetiska bedömningarna är förbundna med samhällsutvecklingen och därmed med andra kulturella och sociala värderingar än "bara" de estetiska. Ovan har beskrivits hur konstvetenskapen under förra seklet tog intryck av naturvetenskapernas frammarsch och antog en formalistisk eller objektivistisk hållning till konst och estetik. Denna hållning blir emellertid ofruktbar när man empiriskt försöker visa att den stämmer. Estetiska värderingar är ju inte deskriptiva utan normativa.

För att en estetisk analys skall vara intressant krävs att man redovisar de kriterier utifrån vilka man fäller sina estetiska omdömen. Dessa kriterier är samhällsberoende. Arkitektens kriterier på en god miljö utvecklas under hans studietid och under hans arbete med miljöutformning i själva detta konkreta arbetet och i diskussioner med kolleger och andra planerare.

Estetisk utformning och planering är ett ingripande och ett tillrättaliggande av den fysiska verkligheten och sättet på vilket det sker är beroende av samhällets kriterier - representerade ibland av arkitekter och planerare - för "god" utformning. Den amerikanske sociologen Herbert Gans formulerar planeringens normativa karaktär så här: "In so far as he (planeraren) manipulates material objects his planning is physical but the forms and contents that go into the physical environment are as much the product of cultural values and social decisions as they are material objects." För att förtydliga ger Gans ett exempel med planering av en park. "A park is a physical environment but the choice and arrangement of flora, fauna, walkways and facilities are based on decisions about the ways society or the planner defines a desirable park. Consequently, it is much more important to decide whose culture will be reflected in the planner's scheme than what kind of material objects will be incorporated into the park."

För att arkitekter och planerare skall lyckas i sitt arbete måste de känna till de villkor som gäller för de människor som de planerar för och inse att de egna värderingarna och normerna liksom normerna och värderingarna hos dem de planerar för är betingade av kulturella och sociala förhållanden. Detta medför att eftersom de kulturella och sociala förhållandena varit och är olika så är också kriterierna för "god" miljö olika.

Om man håller detta i minnet blir man inte så förvånad som en av arkitekterna i den arkitekturpsykologiska gruppen när han fick veta av ett forskningsresultat att folk inte trivdes i ett modernt bostadsområde, som enligt hans egen bedömning "...inte/var/ avskräckande monotont... trots mycket långt driven standardisering. Den enformighet som otvivelaktigt finns, menade jag, uppvägdes av den fint studerade arkitekturen och helhetsverkan inom området." Att de undersökta hyresgästerna inte skattade miljön som den här arkitekten berodde säkert på att hans sätt att skatta miljön inte var relevant för dem.

Litteraturhänvisningar

Henrik Cornell: Karakteriseringsproblemet i konstvetenskapen. Stockholm 1928.

Herbert Gans: People and Plans. New York 1968.

J.J. Gibson: Våra sinnen som perceptuella system. Stockholm 1969.

John Hospers: Meaning and Truth in the Arts. Hamden. Conn. 1964.

Gustaf Strengell: Staden som konstverk. Helsingfors 1922.

Göran Sörbom: Konst, värde, värdegemenskap. Uppsala 1974.

FORSKNING OM MILJÖUPPLEVELSE -
Utvecklingsmöjligheter ur ett serviceperspektiv

Miljöforskningen är en serviceinriktad disciplin. Den har uppkommit som svar på den fysiska planeringens behov av vetenskapligt underlag för beslut om förläggning och utformning av den byggda miljön. Miljöforskningen studerar därför hur beslut om åtgärder vid byggande och bruk av den fysiska omgivningen påverkar och påverkas av sociala, kulturella, organisatoriska, ekonomiska och ekologiska förhållanden i samhället. Miljöforskningen i stort har alltså ett enormt arbetsfält, där kärnan ligger i kunskapen om samspelet människa-miljö.

Min syn på samspelet människa-miljö är att det initieras och bestäms inom människan - genom hennes upplevelser av "sig själv i förhållande till omgivningen". Människan upplever att miljön har egenskaper som påverkar hennes möjligheter att fullfölja sina medvetna - och omedvetna - intentioner. Hon upplever att hennes sätt att utnyttja miljön förändrar den och ger nya upplevelser både för henne själv och för andra människor.

Med detta synsätt styr upplevelsen både om människan vill och hur hon kan samspela med omgivningen. Därigenom blir forskning om miljöupplevelse central för förståelsen av samspelet människa-miljö.

Studeras samspelet med utgångspunkt från upplevelsen blir forskningen mångfasetterad. Begreppet upplevelse är ju inte någon enkelt definierad reaktion hos människan. Den uppstår på flera olika nivåer i vår cerebrala bearbetning av intryck och kan t.ex. sammanhånga med

- sensorisk förnimmelse (denotativ (noterande) upplevelse)
- kognitiv bedömning av den egna insatsen i en situation - både upplevelse av motivation
bedömning av handlingsstrategi upplevelse av associationer
och av handlingens resultat upplevelse av kompetensutveckling)
- emotionell avstämning med värderingsnormer (estetisk upplevelse)

Mot bakgrund av upplevelsebegreppets bredd är det förståeligt att upplevelseforskningen inte kan ges någon enkel definition vare sig vad gäller

- i vilken situation samspelet studeras
- hur samspelet avläses eller
- hur det utvärderas.

Man kan välja situationer som beskriver miljön i ett helhetsperspektiv eller fokuserar enskilda detaljer i en miljö. Man kan studera upplevelse som statistiskt engångsfenomen, i upprepade statistiska situationer - eller som en process, där upplevelsen utvecklas utifrån tidigare erfarenheter.

Man kan förlägga studiesituationen till laboratorier eller till fältet. Man kan avläsa upplevelsen på sensorisk, kognitiv eller/ och emotionell nivå. Man kan utläsa den som organreaktion, som verbal respons eller som beteende (manifest eller latent). Man kan utvärdera den utifrån normativa synsätt, t.ex. på rationellt beteende eller beskriva den som underlag för ökad förståelse av människans villkor.

Denna bild av upplevelseforskningens splittrade situation motiverar ansträngningar att sammanfatta de nuvarande kunskapsfronterna. Vi bör också diskutera hur vi kan gå vidare för att forskningen skall göra den nytta, som dess serviceinriktade inställning fordrar.

I det kommande skall jag bidra till den diskussionen genom att visa infallsvinklar på olika temafrågor av vetenskapsteoretisk karaktär.

Men först en deklaration om forskningsetik. Man kan med fog frukta att en forskning som penetrerar människors upplevelser är klåfingrig och farlig genom att den kan användas att manipulera folk. Men eftersom den fysiska miljön oundvikligen till en viss gräns "manipulerar" vårt beteende tror jag att upplevelseforskningen kan bidra till att hindra "dold" manipulation genom att visa på den fysiska miljöns styrverkan och utsätta denna för öppnare diskussion.

Jag ser alltså miljöforskningens berättigande i att den kan ge underlag för en fruktbar dialog mellan brukare och planerare. Inte så att frukten blir en "rätt" miljöutformning men fruktbar i den meningen att dialogen kan leda till att klargöra de många och motsägande faktorer i valet och prioriteringen av miljökvaliteter i varje enskild planeringsuppgift.

Jag ser det viktigt att forskningen bidrar till en sådan dialog med väsentlig (valid) och pålitlig (reliabel) kunskap. Detta kan ske t.ex. genom att öppna temadiskussioner kring vetenskapsteoretiska frågor. Det följande är ett försök till en sådan diskussion. Det följer ett mönster som arbetats fram inom institutionen för vetenskapsteori i Göteborg. Där har man ansett forskningsparadigmbegreppet vara centralt för att definiera forskningsterritoriets avgränsning och forskningsarbetets inriktning. Jag kommer att uppehålla mig vid dessa aspekter under följande punkter:

1. VETENSKAPSSYN
 - 1.1 Forskningens relation till praktiken
 - 1.2 Forskningens relation till andra forskningsfält
 - 1.3 Skolbildningar inom miljöupplevelseforskningen
 - 1.4 Idéer om god och dålig forskning
2. FORSKNING SINRIKTNING
 - 2.1 Vilken typ av verksamhet är mest angelägen
 - 2.2 Exempel på överväganden som styr världsbild och människosyn
 - 2.3 Exempel på forskning utifrån denna världsbild

Till dessa synpunkter lägger jag en tredje, som pekar framåt genom att klargöra vilka satsningar som behövs för att forskningen skall kunna utvecklas i den riktning jag anser vara önskvärd.

3. BEHOV AV SATSNING

1. VETENSKAPSSYN

1.1 Forskningens relation till praktiken

Upplevelseforskningens serviceinriktning har helt naturligt medfört att praktiska syften styrt forskningens problemformuleringar. En beskrivning av den fysiska planeringens fokusering på olika miljöproblem under olika tider ger därför också en historisk tillbakablick på forskningens utveckling i relation till praktiken.

Miljöupplevelseforskningen som stöd för praktisk planering började trevande under slutet av 20-talet när man insåg den fysiska planeringens ansvar för sociala och hygieniska missförhållanden. Det centrala syftet med forskningen var att ge brett underbyggd kunskap om möjligheter att planera för olika gruppers sociala behov - man ville också ha beredskap för behovens tidsföränderlighet.

Helhetssynen på forskningen bröts på 30-talet upp i ett stort antal fraktionerande delar. Orsaken var funktionalismens tro på att vetenskapen kunde särskilja olika betydelsefulla kvaliteter i omgivningen (t.ex. ljus, luft, trafikföreling etc.), studera var och en av dessa och lägga ihop särstudierna till en kravbestämning på god miljöutformning. Forskningen sökte generella samband mellan enskilda fysiska kvaliteter och brukarens rationella beteende.

Denna fraktionerande syn på samspelet människa-miljö utvecklades under 40-, 50- och 60-talen till en rationellt inriktad byggnadsfunktionell forskning. Vid sidan härav förekom enstaka studier med bredare syn på fysiska faktorerers inverkan, t.ex. på social samvaro. Den uppdelade synen fick ytterligare uppsving under 60-talet genom byggnadsindustrins rationaliseringssträvanden. Man trodde då att byggindustrin skulle kunna producera en tillräcklig mängd ändamålsenliga och goda bostäder om man bara kunde

- o bygga upp en effektiv produktionsapparat och
- o programmera denna apparat med specificerade krav på den färdiga bebyggelsens bruksegenskaper.

Man avsåg då både sådana behov som var medvetet uttryckta i krav och omedvetna behov som forskningen ännu inte hade uppdatat.

Mot denna bakgrund var det naturligt att en forskning växte fram med siktet inställt på att specificera brukarkrav och formulera dessa så att de kunde användas som underlag för beslut under planeringsprocessen. Brukarnas önskemål skulle t.ex. uttryckas i kravlistor omfattande avstånd mellan bostad-service av olika slag, ytbehov och planlösningar inom bostaden, mängd och typ av utrustning samt olika klimatförhållanden (luft, värme, ljus, ljud).

Detta synsätt var förhärskande under hela 60-talet. Först sedan efterkrigsbyggandet hade prövats i praktiken fann man att människorna inte tyckte om de färdigbyggda miljöerna. Man klagade på sterila, tråkiga, fyrkantiga, hårda omgivningar. Brukarna tycktes mena att alla de fraktionerade brukarkrav som forskningen tagit fram och som byggarna staplat på varandra inte adderade sig till en god totalmiljö.

Under 70-talet har forskare och byggare varit tvungna att konstatera att brukarnas krav på goda miljöer inte på något enkelt sätt ansluter sig till enskilda beslut i byggprocessen utan har en helt

annan struktur. Man har t.o.m. varit tvungen att konstatera att det inte alltid är egenskaper i den fysiska omgivningen som är de avgörande för brukarnas tillfredsställelse. Tvärtom är det ofta så att sociala, kulturella, politiska eller ekonomiska förhållanden i omgivningen styr bedömningen av de fysiska kvaliteterna. Det är bara när fysiska egenskaper i miljön hindrar människors livsform, som dessa egenskaper får stark genomslagskraft.

Dessa insikter föranledde en intensiv satsning på studier av samman-satta miljökvaliteter och deras verkan på - främst sociala - levnadsförhållanden. Utvecklingen går nu mot studier av de komplexa samband som finns mellan sociokulturella och fysiska miljökvaliteter och människors upplevelse. Syftet är inte längre att ge normunderlag för exakt utformning av fysiska förhållanden utan att ge underlag för "ramnormer", dvs. att visa inom vilka organisatoriska, kulturella, fysiska ramar människor kan utvecklas i samspel med omgivningen.

1.2 Forskningens relation till andra forskningsfält

Denna snabba historik ger också en bakgrund till miljöforskningens kontaktytor mot angränsande forskningsfält.

I början gjordes försök till en totalsyn på den fysiska miljön genom att den utvärderades med sociologiska metoder. Det innebar att forskningen fokuserade långtidsanvändning av socialt viktiga enheter i den fysiska miljön (bostäder, grannskapet) och visade hur kraven fluktuerade med olika livssituationer (familjecykeln t.ex.).

I och med funktionalismen tog miljöforskningen över ett naturvetenskapligt synsätt och studerade orsak-verkan-förlopp. Den fysiska miljöns uppgift var att underlätta alla de delaktiviteter som en rationellt verksam människa blev inbegripen i. I den mån olika delaktiviteter ställde skilda krav på samma egenskap löste man detta antingen genom att hierarkisera delaktiviteternas betydelse i den pågående verksamheten eller genom att göra egenskaperna så generella att de tillfredsställde olika kravsituationer.

Först under 70-talet har miljöforskningen funnit att det naturvetenskapliga forskningsfältet måste kombineras med andra. Man vill veta under vilka förhållanden den fysiska miljön har direkt inverkan på brukarna. Forskarna vill också finna sätt att utvärdera den fysiska miljöns relativa betydelse i ett komplext sammanhang, där människan kan handla både rationellt och irrationellt utifrån sin tolkning av vilka kvaliteter omgivningen erbjuder (av både social, kulturell och fysisk art) och där hennes egna handlingar återverkar och påverkar omgivningen både för henne själv och för andra människor.

Miljöforskningen har nu fått anlägga ett humanistiskt synsätt på den dynamiska process, som en människas utveckling innebär. Detta synsätt innebär att miljöforskningen har närmat sig humanistiska forskningsfält: Man har använt t.ex. hermeneutiska^{x)} metoder för att tolka den fysiska miljöns genomslagskraft i människors livssituationer och antropologiska metoder för att visa genomslagskraften på den enskilda människan. Man har också använt semantiska

x) hermeneutisk forskning: forskaren tolkar verkligheten i syfte att ge en beskrivning som människan själv kan ha som utgångsmaterial till sina egna handlingar.

metoder för att beskriva det kulturella inflytandet på olika grupper miljöupplevelse. För att utvärdera har man använt både normativa och deskriptiva synsätt härledda från marxistiska teorier, utvecklingspsykologi, psykoanalys etc.

1.3 Skolbildningar inom miljöupplevelseforskningen

Skolbildningar borde klassas efter

- o det problem man väljer att studera
- o i vilket sammanhang man studerar problemet (kontextens inverkan)
- o hur man väljer ut de verksamma fysiska komponenterna
- o hur man studerar problemet
- o hur man utvärderar resultatet

Eftersom dessa olika delaspekter i viss mån hänger samman definierar man vanligen de forskare som sinsemellan har likartat angreppssätt på flera av punkterna ovan som tillhöriga samma skola.

Utifrån detta grova sätt att särskilja skolor kan man benämna den hittills förhärskande skolan som naturvetenskapligt-positivistisk. Den skolan har anamnat serviceparadigmet på så sätt att den definierar problem, kontext och verksamma fysiska komponenter på samma sätt som byggpraktikern - nämligen som de uppträder under byggprocessens gång. (Man sammanför med andra ord de tre första punkterna ovan.) Studierna inriktas på att finna direkta orsak-verkan-samband mellan fraktionerade delar av den fysiska miljön och människans beteende. Enskilda mätbara delar av den fysiska miljön ses som dos eller stimulus för den respons människan ger.

Stimulus-responsmodellen (S-R-modellen) började användas för handfasta studier av fysiska miljökomponenter, som direkt påverkade människans subjektiva noteringar av omgivningen (denotationer) och hennes förmåga att kunna uppföra sig rationellt. Det gäller t.ex. att se viktiga delar av miljön, att uppfatta tal eller att utföra ett arbetsmoment med ergonomiskt riktig arbetsställning. Utvärderingen var då given i ett rationellt perspektiv. (Man satt inne med färd.) Genom statistisk bearbetning av stora serier av försökspersoner fick man fram vad genomsnittsmänniskan krävde i termer av tillfredsställande luxtal, ljudtrycksnivå, lufttemperatur, stolphöjd, etc.

Man tog också in den mänskliga organismens (O) särdrag som påverkade faktor mellan S och R och utvecklade modellen till en S-O-R-modell. Därigenom kunde man ta hänsyn till olika särdrag hos organismen såsom synstatus, hörsel, kroppsmaßt och andra karakteriserade beskrivningar av människans fysiologiska förmåga. Man kunde dessutom korrelera genomsnittlig förmåga till demografiska data såsom ålder, kön, etc. och fick på så sätt möjligheter att skriva normer anpassade till olika personers krav på den fysiska miljön. Genom denna förfining av S-O-R-modellen fick man dessutom grundmaterial att prioritera miljöutformning för olika svaga grupper, främst rörelsehandikappade, i viss mån synskadade m.m., knappast förståndshandikappade.

Utifrån denna korrelation mellan miljöns fysiska stimuli och människoorganismens fysiologiska förmåga att ge rationell respons har S-O-R-modellen förfinats av miljöforskningen till att omfatta även psykiska reaktioner på allehanda stimuli som av organismen bearbetas fysiologiskt och psykiskt. Man har sökt mäta respons genom reaktioner i olika mänskliga organ likväl som i människans beteende.

Som interna reaktioner har miljöforskningen främst valt att mäta omedelbara stimulusvar inom människan. Hjärtats slagfrekvens, blodtryck, andningsorgans respons, muskelspänningar, ögats pupillstorlek, svettningsgrad eller hjärnbarkens spänningstillstånd. Speciellt har mätningar av spänningsrytmen i hjärnbarken (utläst som vakenhetsgrad) ansetts vara en intressant faktor. Både som respons - då man normativt värderat ett visst vakenhetstillstånd - och som mellanliggande faktor i O, som ansetts förklara olikheter i R. En intressant utveckling av reaktionsmätningar har betonat sambandet mellan manifest reaktion (t.ex. prestation) och vad den kostar (t.ex. i ansträngning).

De naturvetenskapligt arbetande skolorna inriktade på fysiologisk respons kompletteras av skolor där responsen mäts i psykiska termer som behov, tillfredsställelse, motivation, attityd, värderingsmönster, handlingsstrategi, beteendemönster, vanor etc (beteendeforskning). Responser mäts alltså både genom att man frågar människor om deras interna (latenta) beteende och studerar manifest beteende som indikation på stimuli.

Inom den naturvetenskapligt orienterade S-O-R-forskningen kan man också placera den psyko-fysiska skolan, som korrelerar doser av lukt, ljud, etc. till människans sätt att bearbeta dessa stimuli och bedöma deras sammansatta kvalitet och kvantitet (intensitet). Psyko-fysikern studerar grunderna för människans bearbetning av successivt allt komplexare stimuli i syfte att klarlägga mönster bakom människans unika förmåga att "jämföra äpplen och päron", dvs. människans förmåga att ge samlade kvalitativa bedömningar på jämförbara storheter. (När är lukten mer störande än bullret?)

I nära anslutning till den psykofysiska traditionen arbetar den fenomenologiska skolan, som söker översätta objektiva stimuli till subjektiva beskrivningar av dessa. Ett exempel på forskning inom denna skola är färgupplevelseforskningen, som studerar hur olika infallande våglängder tolkas till en färg med bestämda egenskaper i fråga om kulörton, kulörthet och svarthet som kan kartläggas i en tredimensionell upplevelserymd, kallad färgkroppen.

I sin renodlade form avser dessa skolor endast att beskriva upplevelsens kvalitet och kvantitet - inte att värdera den utifrån kulturella värdenormer. Man avser t.ex. att få fram gränsvärden för olika stimuli, som förorsakar språng i upplevelsebeskrivningen: Hur stor våglängdsförskjutning tolererar ögat för att tolka in en färg under olika yttre betingelser? När är lukten stark, och när blir den vidrig?

I sin mindre ortodoxa utformning har psyko-fysisk forskning utvidgats till att värdera kvaliteter hos presenterade stimuli även i kulturella termer av vänlig, hård, kall, gammal, maskulin, etc. I och med att man då utvidgar responsidan så att den reflekterar inte bara ingående stimuli utan också hur dessa sätts in i människans lagrade erfarenhet av tidigare stimulusituationer i olika sociala och kulturella sammanhang får man en osäkerhet mellan S och R som är metodiskt svårt att behärska. Hur vet man att just det studerade stimuli är viktigt för reaktionen? Det kan kanske vara associationer till helt andra situationer än den föreliggande som påverkar R? Här närmar sig den psykofysiska skolan samma problem som den rationellt arbetande generella S-O-R-skolan, där man måste bevisa att utvalda stimuli är avgörande för den studerade reaktionen.

Alla skolor som på olika sätt använder S-O-R-modell har sin begränsning i svårigheten att garantera att just de stimuli som man studerat har relevans för reaktionen. För att komma runt detta problem har utvecklats skolor som tar fram olika "egenskaper" hos O som man normativt^{x)} anser begränsa människors möjligheter att utnyttja sin miljö. Här har både samhällsvetenskapligt och beteendevetenskapligt arbetande skolor utvecklats. Till skillnad från de "kravinriktade" skolorna, som beskriver stimuli utifrån människors behov, fokuserar dessa skolor människors resurser. Man syftar till att hitta svagheter i människors utrustning, som kan överbyggas antingen genom att miljön utformas för att neutralisera dessa svagheter eller så att människans egna resurser kan förstärkas.

I Sverige kom ett banbrytande exempel på ett samhällsvetenskapligt sätt att studera människors förhållande till miljön genom låginkomstutredningens levnadsnivåundersökning med kartläggning av vilka resurser som starkt påverkar människors möjligheter att utnyttja sin fysiska omgivning. Man tog hänsyn både till interna resurser såsom hälsa, kunskap, utbildning och externa resurser såsom pengar, inflytande, boendeform etc. Genom att redovisa samband mellan interna och externa resurser öppnade man diskussionen om den fysiska miljöns möjligheter att ge externt resurstillskott.

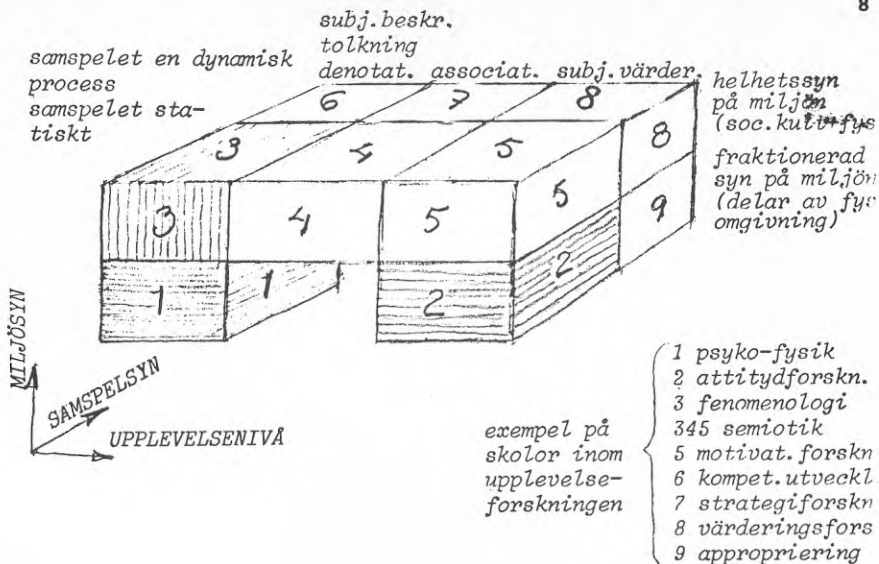
Nu arbetar både samhälls- och beteendevetenskapligt inriktade skolor med resursproblematiken genom att söka hinder i människans egenutveckling. Man betraktar människans möjligheter som begränsade av ramar. Det gäller både ramar som definieras av kulturella normer (hur man bör handla), av sociala förhållanden (vad man kan få ut av andra) och av fysiska förhållanden (hur avstånd till och tillgång på förnödenheter begränsar en).

Sättet att hitta dessa ramar varierar. Inom socialantropologiska forskningstraditioner beskriver man hinder genom att närma sig enskilda människor och följa deras totalsituation. I den psykoanalytiskt inriktade traditionen arbetar man med att få människan att gå in i sin egen erfarenhet och klargöra var hon stött på hinder. Semiotisk forskning använder språkets konstruktion som ledning att finna kulturellt initierade strukturer i miljöupplevelsen. Den pedagogiska forskningen utvidgar detta arbetssätt till grupper av människor och söker ramar på överordnade nivåer (i organisation av verksamheten t.ex.).

Skolbildningar inom miljöupplevelseforskningen kan på ett översiktligt sätt fogas in i nedanstående struktur, där bildens randiga volymer antyder var forskningsvolymen är störst. (En parentes: Bilden ger med nödvändighet en starkt förenklad syn på skolbildningar. Dess uppgift är emellertid inte att ge en invändningsfri beskrivning utan att stimulera till diskussioner om olika skolor och deras förhållande till varandra.)

Bilden är uppbyggd så att den särskiljer tre olika aspekter på skolbildningarna; nämligen dess miljösyn - (ser man miljön i sin helhet eller väljer man ut enskilda miljö-komponenter att relatera till, människans upplevelser), samspel - (ser man samspelet som en dynamisk process eller som ett statiskt förhållande mellan människan och miljön), upplevelsenivå - (studerar man upplevelsen som en subjektiv beskrivning av perceptuerade stimuli eller studeras den genom uppväckta associationer och subjektiva värderingar).

x) normativt = å prioriantaganden om t.ex. kropps-konstitution, tankeförmåga och motivation

1.4 Idéer om god och dålig forskning

Vad är god och dålig upplevelseforskning? Jag anser den frågan vara mest intressant vad gäller forskningens validitet, dvs. att forskning en verkligen tar upp väsentliga och relevanta frågor. Reliabilitet och precision i utförandet och resultatredovisningen är naturligtvis viktig för den enskilda forskningsuppgiften, men de aspekterna får inte överskugga validiteten så att forskaren lockas att enbart utföra väl designade forskningsuppgifter med oklanderlig metodik, som ger helt meningslös kunskap.

Jag anser det därför vara dålig forskning att utan stöd av teorier om enskilda egenskapers genomslagskraft studera lösryckta komponenter i den fysiska miljön och mäta förö克斯personernas reaktioner på dessa. Som exempel på sådan forskning kan jag nämna alla de undersökningar där arkitekter valt ut en för dem viktig delegenskap i miljön (t.ex. utformningsdetaljer hos hus) och bevisar att människor värderar dessa högt i en försökssituation, där alla andra miljöinflytanden av social och kulturell karaktär är bortskalade. Man bryr sig alltså inte om att ta rätt på om de studerade fysiska detaljerna har samma genomslagskraft i verkligheten som i försökssituationen.

Likaså anser jag det vara dålig forskning när man okritiskt övertar någon metod att mäta försökspersonens respons och applicerar den på simulerad eller verklig presentation av fysisk miljö. När man t.ex. utnämmer fysiologiska reaktioner i hjärnan (lustcentrums agitation, vakenhetsgrad etc.) som ett avgörande svar på om den presenterade miljön är bra. Eller när man översätter styrd verbal respons (ibland framtagen för att visa associationsfältens språkliga föränderlighet) som ett fast mått på fysiska kvaliteter. Åter utan att ha besinnat om den styrda responsen reflekterar försöksledarens förutfattade meningar.

Vad är då god miljöforskning? En god utveckling av den har påbörjats genom humanvetenskapernas inbrytning. Därigenom har miljöforskningen inriktats mer bestämt på samspelet människa-miljö som en dynamisk process i ett holistiskt perspektiv.

Holistiskt därför att man ser människan i en komplex helhet och inte sårar ut vissa komponenter som de å priori viktiga. En process därför att människans upplevelse ständigt förändrar miljön. Dynamisk därför att en människa aldrig är statisk, utan ständigt utvecklad av sina erfarenheter. (Samma människa har inte alltid samma förhållningssätt till miljön. Hon är beroende av sin motivation, sinnesstämning etc.) En dynamisk process därför att olika människor möter samma situation på olika sätt - och återverkar på förloppet på olika sätt.

Som jag antydde ovan finns det i min mening god miljöforskning som studerar begränsande ramars inverkan på upplevelseförloppet. Forskningen visar då inte hur samspelet skall gå till utan detekterar vissa hinder som begränsar samspelet. Syftet med denna forskning är att peka på skillnaden mellan oavsiktliga och nödvändiga begränsningar för samspelet.

När jag trycker på denna nya forskning som "god", menar jag inte att all s.k. statisk S-O-R-forskning är av ondo. Det vore att slänga ut barnet med badvattnet. Jag menar att vissa statistiska samband bör undersökas när den dynamiska synen pekat på hinder, som bör penetreras närmare. Man måste t.ex. veta vilka gränser människans sinnesorgan sätter för hennes förmåga att uppleva. Likaså anser jag den typ av S-O-R-forskning, som representeras av psykofysiska och fenomenologiska studier av människans sätt att tolka den utanför stående verkligheten, ger nyttig kunskap om vilka stimuli som är de verksamma. Den forskningen är alltså "god" i dubbel bemärkelse - både genom att den hindrar att "objektiva" stimulibeskrivningar å priori tas som giltiga i samspelet och för att den ger oss bättre kunskap om de verkliga stimulisituationernas komplexitet.

2 FORSKNINGSDIRIGERING

2.1 Vilken typ av verksamhet är mest angelägen

Den inriktning på miljöforskning, som jag ser mest angelägen just nu, syftar därför till att

- o kartlägga den fysiska miljöns betydelse i komplexa sammanhang med olika sociala, kulturella, politiska, ekonomiska rammar
- o visa hur människor tolkar olika situationer, som genom andra mätinstrument funnits väsentliga att penetrera (de kan t.ex. vara frekvent återkommande i olika sammanhang eller upplevas speciellt avgörande för människans egenutveckling).

Båda dessa punkter syftar egentligen till samma sak, nämligen

- o att miljöforskningen skall kunna peka ut situationer där den fysiska miljön upplevs som väsentlig och
- o att forskningen skall beskriva väsentliga fysiska förhållanden i dessa situationer.

Jag ser en sådan "stimuli"-beskrivning som mest angelägen därför att den kan användas på olika sätt i olika forskningstraditioner.

- o Den kan t.ex. ge grund för en S-O-R-forskning, som blir validare genom att S är bättre definierad. Därmed kan diskussionen inriktas på två intressanta punkter:
 - . hur skall man ur etisk synpunkt penetrera O och
 - . hur skall man söka kort- och långtidsintegrerad respons

- o En bättre stimulibeskrivning har kanske sitt största värde i att den ökar människans medvetenhet om de villkor den fysiska miljön ger henne. Den humanistiskt inriktade upplevelseforskningen har påverkat människans egen självförståelse, och den öppnar nu möjligheter att låta människor själva agera på ett sätt som kan påverka samspelet människa-miljö i gynnsam riktning.

För att exemplifiera dessa ganska allmänna rekommendationer för miljöforskningens inriktning skall jag ge ett exempel på diskussioner om världsbild och människosyn, som pågår inom den gren av upplevelseforskningen där man studerar samspelet människa-miljö som drivkraft för utveckling av människans emotionella och kognitiva resurser.

2.2 Exempel på överväganden som styr världsbild och människosyn

Inriktningen på den del av upplevelseforskningen, som valts för att illustrera diskussioner kring världsbild och människosyn, är att kartlägga egenskaper i den fysiska miljön som stöder människans utvecklingsprocess mot ökad omvärldsorientering och "socialisation" (sambällsanknytning) i vid bemärkelse. Forskningen studerar sambanden mellan å ena sidan fysisk och sociokulturell miljö och å andra sidan människans möjligheter att utveckla sina kognitiva och emotionella resurser. (Ett exempel på sådan resursutveckling är appropriation eller förstånds- och känslomässigt besittningstagande av miljön.)

Diskussioner kring den världsbild som möjliggör en sådan inriktning har behandlat

- o forskningsterritoriet (vilken del av verkligheten inmutar forskningen som studieobjekt?)
- o forskningens fokusering (på vilken nivå, ur vilket perspektiv skall territoriet kartläggas)
- o förhandsuppfattningar om territoriet som underbygger forskningens hypotesuppsättning

Forskningsterritoriet omfattar egentligen hela den verklighet människan upplever under hela sitt liv. Vi står ju i ständigt samspel med omgivningen genom våra sinnesorgan som ger oss förnimmelser om fysiska förhållanden, om sociala situationer, om kulturella ramor och värderingar i omgivningen. Förnimmelserna ger oss upplevelser som bygger upp våra erfarenheter och utvecklar våra interna resurser. Hela denna verklighet går inte att inmuta som forskningsterritorium. Avgränsningar måste göras utifrån den resursutveckling som ses mest angelägen att studera. Det kan t.ex. gälla känsliga skeden i människans liv, händelser i omgivningen som upplevs omvälvande för många människor etc.

Forskningens fokusering på studieobjektet måste diskuteras både med avseende på samspelets nivå och studieperspektivet. När det gäller direkta upplevelsestudier måste studienivån ligga på det individuella planet - våra upplevelser är alltid privata. När man fokuserar upplevelsers inverkan på människors resursutveckling kan studienivån ligga både på individuellt och kollektivt plan beroende på hur man ser generaliteten i samspelet. Studieperspektivet sammanhänger med forskarens ställningstagande - arbetar man fram kunskap som sedan skall delges människorna eller arbetar man fram kunskap i aktiv samverkan med de människor studien gäller? Vems intressen fokuserar forskaren?

Förhandsuppfattningar styrs därför både forskningsterritoriets avgränsning och fokusering på problemet. Dessutom styr förhandsuppfattningen också sådana hypoteser som påverkar forskningsprocessen. En central styrning ges av den människosyn forskaren har. Här nedan skall redovisas hur diskussioner kan föras kring människosyn och dess konsekvenser för studiet av samspelen människa-miljö.

Människosyn

Upplivelsesforskningen behandlar definitionsmässigt människan som subjekt och inte som objekt. (Det är bara jag som vet vad jag upplever.) Den har en världsbild där upplevelsen grundas på att människan är en aktiv varelse i ständigt mass- och energiutbyte med sin omgivning. Detta samspel styrs av både omedvetna och medvetna intentioner hos människan - intentioner, som påverkas både inifrån människans behov och utifrån omgivningens stimulans. (Samspelet beror på avvägningar såsom "jag vill - men jag får inte", "jag kan - men jag törs inte", "jag vågar - men jag hinner inte".)

Intentionerna söker människan förverkliga genom att utnyttja sina egna egenskaper i samspel med omgivningens. Intentionerna påverkar och påverkas av människors upplevelser av sig själva i förhållande till miljöns egenskaper. En människas intention resulterar däremot inte automatiskt i att hon alltid samspelar med vissa bestämda egenskaper i miljön. Den situation som råder, dvs. åsikter, värderingar och normer som speglas i den omgivningens företeelser, påverkar henne.

Alla företeelser i omgivningen påverkar naturligtvis inte den enskilda människans upplevelse av situationen - utan bara dem som hon uppfattar.

Vad hon uppfattar beror både på hennes egna och på omgivningens egenskaper. Här ingår de "redskap" människan uppfattar att hon själv har. Exempel på människors egna "interna redskap" är hennes förmåga och strategi att förnimma, tolka, förstå och värdera rådande förhållanden i situationen. Exempel på omgivningens "externa redskap" är sådant som människan ser användbart för att ge bättre överblick av situationen. (Allt ifrån en stol som hon kan kliva upp på för att vidga synfältet till medel för att skaffa information som vidgar vyerna.) Men vad människan uppfattar av den rådande situationen påverkas kanske främst av den "beredskap" hon upplever hos sig själv och hos sin omgivning. Exempel på människans egen "interna beredskap" är hennes inställning och attityd gentemot situationen och hennes motivation att uppfatta vad den innehåller. Exempel på omgivningens "externa beredskap" är sådana miljöegenskaper som har stor genomslagskraft i människors upplevelse. (Allt ifrån omgivningens uppfordrande uttryck till dess begränsande ramar.)

Hur människan sedan väljer att genomföra sin intention genom att utnyttja de möjligheter som hon upplever vara användbara i den rådande situationen ligger utanför miljöupplivelsesforskningen. Däremot lagras naturligtvis människans erfarenheter av hur hon förverkligat tidigare intentioner som "interna redskap" och "interna beredskap" för kommande upplevelser.

Upplivelsesforskningens territorium omfattar därför det samspel mellan människan och hennes omgivning som utvecklas ur hennes upplevelse av sin intentionsram (= vad hon skulle vilja göra om hon kunde, tordes etc.) och ur hennes upplevelse av sin aktionsram (=vad omgivningen inbjuder henne att göra). Med detta synsätt utbildas upplevelsen inuti människan som ett inbördes samspel mellan människans intentioner och hennes uppfattning om den rådande situationen.

2.3 Exempel på forskning utifrån denna världsbild

För att kartlägga samspelet människa-miljö fordras ett komplext studium av beroendeförhållandena mellan avläsbara och svårästa komponenter.

Med den inriktning på miljöupplevelseforskningen som redovisats ovan är det kanske inte önskvärt att ha ambitionen att beskriva hela samspelet. I stället bör ambitionen vara att öka människors förståelse för sina egna invecklade samspel. Forskningen bör ledas till att visa hinder i omgivningen som ramar för detta samspel. Därefter kan vi börja diskutera miljöramarnas stimulans/stöd eller restriktioner/låsningar för människors egen utveckling i förhållande till den totala världsmiljön ur ett ekosofiskt perspektiv.^{x)}

För att en sådan diskussion skall bli tydlig måste man kunna beskriva omgivningens redskap/beredskap i termer som överensstämmer med människans interna redskap och hennes beredskap för samspel i olika situationer. Tidigare forskning om människornas förhållande till sin omgivning har beskrivit människans redskap, i termer av resurser hos människan som "produkt och som process".^{xx)} Produktresurser (människans resurser att sätta in sig själv i situationen) är t.ex. människans förmåga (konstitution, hälsa, kunskap, erfarenhet etc.). Processresurser (människans resurser att bearbeta den rådande situationen) är t.ex. beslutsstrategier (tolknings- och styrmallar, associationsförlopp, vanor etc.). Ett exempel på angelägen forskning är att studera hur dessa resurser kallar på användbara redskap i miljön - nyttiga och informativa egenskaper som är åtkomliga och fattbara i samspeletsprocessen.

Den psykologiska forskningen har också beskrivit människans beredskap i termer av krav hos människan som "produkt och process".^{xx)} Produktkrav (beredskapstillståndet) framgår t.ex. genom attityd som sammanhänger med värderingsmönster, koduppbyggnad, inställning, förhållningssätt, etc. Processkrav (beredskapen att bearbeta den rådande situationen) framgår t.ex. genom motivation som sammanhänger med sinnesstämning, förväntan, handlingsbenägenhet, vakenhetsgrad etc. Ett exempel på angelägen forskning är att studera hur dessa krav kallar på att miljön skall ha beredskap genom att vara anpassbar - ha tåliga och robusta egenskaper som är flexibla och föränderbara i tid och rum.

Ett exempel på hur denna typ av överväganden kan ge hypoteser för forskning om miljöegenskaper som är viktiga för samspelet människa-miljö visas på sid. 13. (Exemplet bygger på filosofin att människan obönhörligen strukturerar sin omvärld i en dialektik mellan produkt och process.)

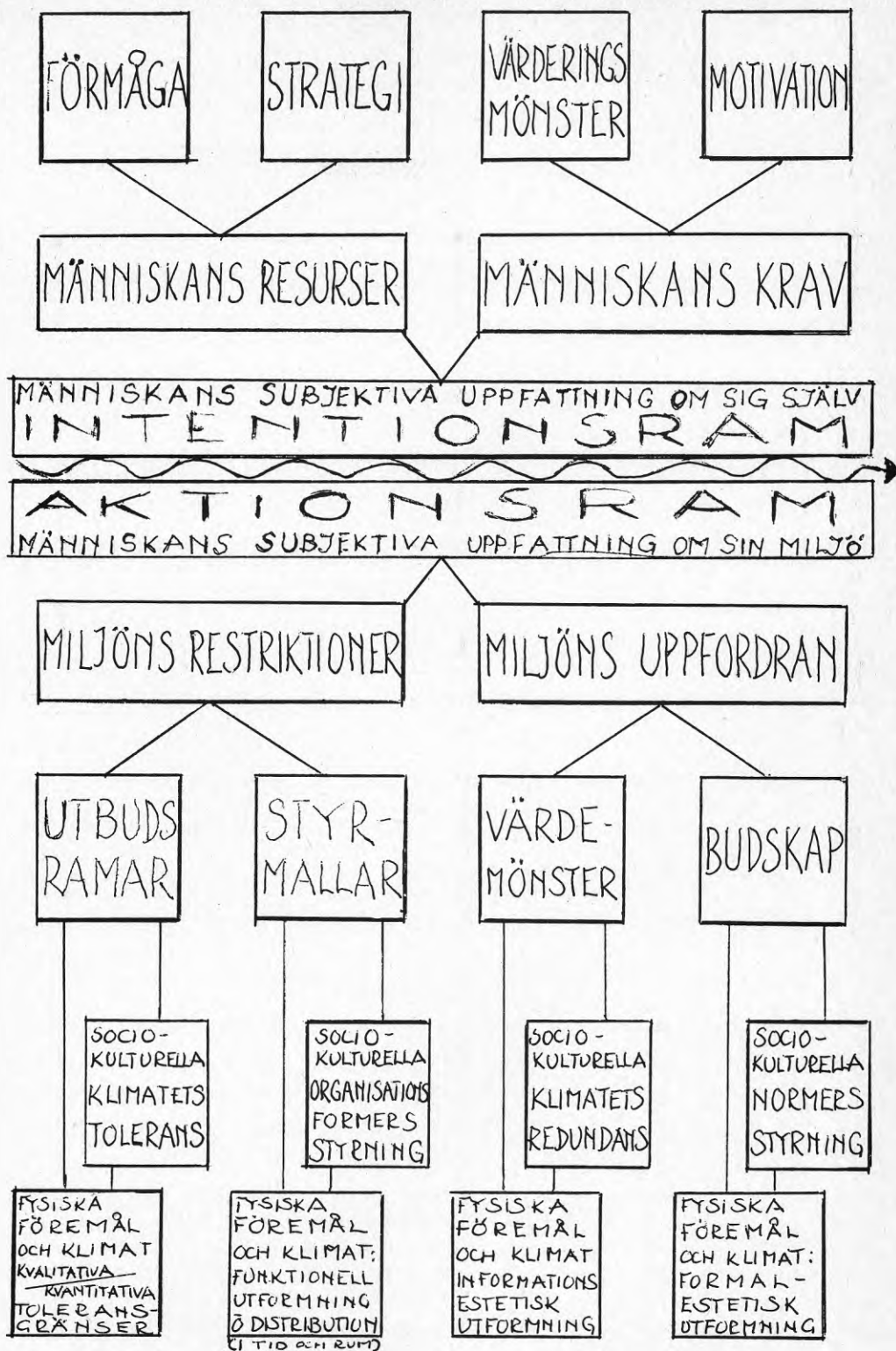
Om man till detta lägger att alla egenskaper i omgivningen skall kunna bearbetas sensoriskt, kognitivt och emotionellt inom människan - och att bearbetningar på olika upplevelsenivåer kan ställa konflikterande anspråk på egenskaperna - blir det uppenbart att forskningen måste utveckla allsidiga beskrivningssystem för den fysiska miljön.

x)

ekosofiskt perspektiv = hur man ska använda jordens resurser på ett förståndigt sätt.

xx)

produkt = människans tillstånd i den studerade situationen,
process = människans bearbetning av situationen.

BILDTEXT

Bilden visar ett exempel på hur intentionsram och aktionsram-tänkandet kan utvecklas till krav på miljön:

Intentionsramen spänner över människans redskap och beredskap för samspel med omgivningen, dvs. över hennes möjlighet att utnyttja sina resurser och hennes önskan att få sina krav och intentioner uppfyllda. Människans resurser bestäms av samspelet mellan hennes förmåga (konstitution, erfarenheter, kunskap etc.) och den strategi hon erfarenhetsmässigt utarbetat för att utnyttja sina resurser (vanor, associationsmönster, beslutstrategier etc.) Människans krav bestäms av samspelet mellan hennes värderingsmönster (attityd, inställning etc.) och den motivation hon känner för att samspela med omgivningen i den rådande situationen (förväntan, sinnesstämning etc.)

Aktionsramen spänner över människans subjektiva uppfattning av omgivningens redskap och beredskap, dvs. över de restriktioner och den stimulans människan upplever att omgivningen ger henne. Omgivningens restriktioner klassificerar människan utifrån sina möjligheter (förmåga och strategi) genom att bedöma vilka ramar och organisationsformer som omgivningen ger för samspelet. Både ramar och organisationsformer har såväl fysisk som sociokulturell karaktär. Fysiska utbudsramar visar t.ex. vilka toleransgränser människans kropp ställer på föremål och klimat (luft, värme, ljus, ljud, föda, utrymme etc.). Sociokulturella utbudsramar visar t.ex. samhällets syn på människors tålighet. Fysiska styrmallar beskriver t.ex. vilka restriktioner för funktionellt samspel som ligger i utformning och distribution av föremål och klimat i omgivningen. Sociokulturella styrmallar beskriver t.ex. samhällets syn på rationella samspel människa-miljö. Omgivningens uppfordran upplever människan utifrån sina intentioner (värderingsmönster och motivation) genom att bedöma vilka värdemönster och budskap som omgivningen förmedlar. Både värdemönster och budskap har såväl fysisk som sociokulturell karaktär. Fysiska värdemönster visar t.ex. informationsrikedomen (informationsetetiken) i framtoningen av klimat och fysiska företeelser (människor, djur, natur, artefakter). Sociokulturella värdemönster visar samhällets syn på informationsetetisk redundans. Fysiska budskap visar t.ex. tydligheten i det språk som bärs fram av fysiska företeelser (normestetik). Sociokulturella budskap visar samhällets syn på budskapets tydlighet genom de oskrivna normer som utbildas.

Bildens syfte är att visa hur människan som produkt kan ställa

- etiska krav på kvantitativa och kvalitativa toleransgränser för luft, värme, ljus, ljud, föda - och kravens samband med samhällets tålighet för olika gruppers livskvalitet.
- funktionella krav på utformning och distribution av artefakter och klimat - och kravens samband med samhällets syn på rationella organisationsformer.
- informationsetetiska krav på utformning av artefakter och klimat - och kravens samband med samhällets syn på informationens allsidighet.
- normestetiska krav på tydligheten i fysiska föremåls språkbudskap - och kravens samband med samhällets syn på styrning av samspelet människa-miljö.

Bilden visar däremot inte hur människan som process utnyttjar miljöns aktionsram. Den visar inte hur hon i olika aktiviteter prioriterar olika egenskaper hos sig själv och i sin omgivning. Inte heller visar bilden hur människan påverkar och påverkas av sin miljö under de samspel hon utvecklar.

För att komma åt denna kunskap måste samspelsprocessen studeras longitudinellt både utifrån dess återverkan på omgivningen och utifrån dess verkan på intentions- och aktionspotentialens förändring. Och sådana studier kan kännas både klåfingriga och onödiga om en kartläggning enligt bildens mönster ger möjlighet att diskutera miljökrav med aktuella brukare som då får bedöma sin egen samspelsprocess. En annan möjlighet att minska behovet av hierarkisering av miljökrav är att endast ställa fysiska krav utifrån fysiologiska toleransgränser och överlåta kravspecifikationer till de människor som lever i en omgivning genom att endast reglera deras sociokulturella organisationsformer.

3 BEHOV AV SÄTSNING

Miljöupplevelseforskningens inriktning mot en användbar helhetssyn på de egenskaper människor i olika situationer anser väsentliga i sin omgivning visar behovet av jämförande samspeletsstudier. Med jämförande studier avser jag sådana som kartlägger samma situation men anlägger olika perspektiv på utvärderingen och därmed hittar olika styrande ramar i miljön. De olika utvärderingsperspektiven bör läggas både på manifest och latent beteende, både på sådant som kan observeras i utveckling av rationellt, variationsrikt handlingsmönster och på sådant som kan tolkas genom mätningar av organrespons och genom verbala upplevelsebeskrivningar.

Vid jämförelsen mellan olika kartläggningar kommer man sannolikt att finna att utvärderingar av samma situation - även de som är gjorda ur samma perspektiv - kommer att ge motsägande resultat. Då kan det vara nödvändigt att söka förklaringsgrunder för uppträdande skillnader. I så fall måste forskningen utökas att också diskutera hur man tolkar situationens inverkan på de intentioner som människor internaliserar och den aktionsstrategi man utarbetar.

Av det ovan sagda framgår att miljöupplevelseforskningen måste satsa på tvärfackligt och parallellvetenskapligt samarbete. Den tvärfackliga insatsen skall framförallt inriktas på att definiera situationer som är viktiga för att studera samspelet - och på att visa relevanta utvärderingsperspektiv. Denna insats måste vara tvärfacklig i den bemärkelsen att samarbetet skall omfatta både forskare från olika discipliner och andra människor som har insikter om situationsurval och utvärderingsperspektiv, t.ex. brukare med praktisk erfarenhet, planerare, förvaltare, myndigheter etc. Den tvärfackliga insatsen i forskningen bör också läggas på att diskutera normativa synsätt på utvärderingsmetoder och avgöra vilka parallella forskningsangrepp som kan sammanläggas till intressant kunskap. Därigenom skulle olika discipliners skilda forskningsansatser bli mindre disparata än idag. Och detta är ett måste om miljöupplevelseforskningen skall kunna bygga ihop en hållbar kunskap för framtida miljöplanering.

Den breda ansats jag skisserade ovan kan emellertid inte komma till stånd om inte forskningsinitierande organ och anslagsgivande myndigheter möjliggör

- o tvärfackliga överblickar av kunskapsbehovet beträffande
 - situationsurval
 - utvärderingsperspektiv
 - normativa synsätt på jämförande utvärderingsmetoder
- o parallellvetenskapliga analyser av
 - kunskapsfronten betr. samspelet människa-miljö i olika discipliner
 - metoder att utveckla samarbete mellan forskare av olika discipliner
 - metoder att involvera brukare i forskningen (t.ex. aktionsforskning kring tolkning, förståelse och värdering av samspelet människa-miljö)

Med det serviceperspektiv som jag lägger på miljöupplevelseforskningen är det därför nödvändigt att satsa på

o inventeringar i syfte att

- jämföra kunskapsbehov/kunskapsfront betr. samspelet människa-miljö
- kartlägga metodkunskap som kan användas för att göra situationsurval, utvärderingsjämförelser och samspeletsstudier i samverkan med dem som brukar, förvaltar och planerar fysisk omgivning

o konferenser i syfte att

- sammanjämka synsätt på angelägna forskningsuppgifter
- utveckla metoder för integrerade samspeletsstudier och för resultatspridning
- översätta kunskap om miljöupplevelsens samband med miljöutformning till alla som vill påverka planering och bruk av den fysiska miljön.

SVEN SANDSTRÖM

Den forskning som brukat samlas under beteckningen arkitekturpsykologi har det gemensamma draget att den söker utröna på vilka betingelser flertalet människor tenderar att uppleva sin byggda livsmiljö mest positivt, under förutsättningen att praktiska behov är rimligt tillfredsställda. Vad man fixerar med sådan forskning kan ibland identifieras med estetiska komponenter, ibland med psykologiska, och i växande utsträckning också med sociologiska. Men uppenbarligen rör det sig om ett upplevelsefält vilket kan förstås och behärras endast om samtliga huvudfaktorer bakom upplevelsen och den emotionella miljörelationen beaktas.

Med hänsyn till detta kan det framstå som utåt vilseledande - kanske också missledande för själva verksamheten - att behålla den ensidiga övergripande beteckningen "arkitekturpsykologi" för hela forskningsområdet. Bättre vore kanske "miljöupplevelseforskning".

De forskningsuppgifter som främst valts ut inom detta område har i stor utsträckning motiverats av antingen en bestämd, avgränsad estetisk tradition eller av påfallande problem från det praktiska fältet. I det förra fallet kan man bakom problemställningarna skymta en omfattande, förvetenskaplig teoribildning med anor från renässans och barock, vars premisser är svåra eller omöjliga att kontrollera. I det senare fallet är utgångspunkten missfunktionerna som sådana - t.ex. yppat missnöje med monoton i bostadsbebyggelsens yttre artikulering, proportioner, färg, etc.

Det vore lätt att med en genomgång av ett representativt urval forskning som finansierats med rådsmedel de senaste tio åren visa hur de två motivationsfälten berör varandra, och hur problempreciseringen i relation till uppgifter som direkt motiverats av missfunktioner ofta tar den estetiska traditionens förutsättningar som en given utgångspunkt. Eller också omedelbart utgår från de utpekade missnöjesobjekten för att kvantifiera reaktioner på företeelser där dessa objekt kan ingå som alternativa led.

Om företeelsernas yttre framträdande och deras egentliga väsen vore identiska skulle ingen vetenskap behövas, är en tes ur Marx' förfat-

tarskap som knappast är kontroversiell. Att välja analysobjekt enbart med anledning av förmodade missfunktioner i en utpekad detalj är att förväxla sken och väsen - även om det tillfälligtvis kan ge utdelning. Proceduren måste vara en annan, och innefatta en ingående analys av hela funktionsfältet. Förutsättningen för att en sådan analys skall kunna ge vägledning är att den utförs på grundval av en faktisk, mångsidig orientering inom de två huvudområden som skär varann i upplevelseaspekten: den byggda miljön, och den upplevande människan. Hög kompetens på det ena området och otillräcklig orientering på det andra måste leda till att forskningsresultat som i sig är stringent underbyggda, får en besvärande osäkerhetsfaktor vad beträffar tillämpligheten. Man finner utan svårighet vetenskapligt oklanderliga hårddataresultat, frambragda genom exemplarisk experimentell forskning, där de enskilda uppgifterna måste ställas över varje tvivel, men där man ingenting kan säga om under vilka faktiska omständigheter de kan tillämpas i praktiskt bruk. Skenbart kan sådana forskningar bygga på oklanderlig kompetens inom de två områdena såtillvida att forskaren behärskar både perceptionens förutsättningar och stimulus egenskaper. Det är kravet på mångsidighet, och tillräcklighet, i den bakomliggande orienteringen som måste ses som den springande punkten.

Inte sällan möter man i de allmänna resonemang som utgör inledningen till presentationer av forskningsprojekt eller forskningsresultat uttryck för en aktuell beläsenhet och orientering i aktuell debatt. Frekvensen av slagord och svepande formuleringar är så allmän och så stor att den bör fungera som en varningssignal: dagsdebattens funktion är snarare att framhäva obeaktade eller eftersatta aspekter på verkligheten än att ge en trogen bild av vad vi faktiskt vet om verkligheten. Även om dagsdebatten kan ge mycket viktiga utgångspunkter, och en värdefull stimulans, för ny forskning, får den inte ensam eller i dominerande grad bestå den bild av människan, miljön eller relationen människa-miljö på vilken forskningen konkret grundas.

Motstycket till slagord och snabba generaliseringar är de verkliga eller förmenta hårddataredovisningar av funktioner och reaktioner i vilka många snävt upplagda experimentella miljöupplevelseforskningar resulterar, och som smälter väl in i en teknologisk rutin. Exakt kalibrering av önskade egenskaper i olika situationer svarar mot en stark efterfrågan, medan det är risk att forskningsresultat som endast kan

ge utgångspunkter för individuella överväganden inför varje särskilt problem uppfattas som hindersamma i hanteringen och lämnas åt sidan i det praktiska gestaltningsarbetet.

Avslutande skall i denna argumentering påpekas, att vi även med en ganska skrupelfri värdering av föreliggande forskningsresultat inte i den vetenskapliga litteraturen kan få fram data som täcker upplevelseområdet i så hög utsträckning att de tillsammans kan utgöra underlaget för en rutinemässig planering. Avståndet mellan de i sig väl genomförda undersökningarna är för stort, och fördelningen över fältet alltför nyckfull. Resultatet av en planering som endast tar hänsyn till vad som föreligger av t.ex. insikter om eller mätresultat rörande benägenheter i värderingen av den byggda miljöns visuella aspekter och som söker tillämpa sådana insikter rutinemässigt på grundval av redovisningarnas kalibreringar, skulle endast av en ren slump kunna bli tillfredsställande. Risken för grava missfunktioner genom att ännu inte kända eller väl utredda faktorer lämnas ur räkningen är så uppenbara att man aldrig i en rent teknisk planering skulle ifrågasätta möjligheten av ett motsvarande förfarande.

Det måste vara en väsentlig uppgift för de organ som står mellan forskningen och brukarna att söka lösa det dubbla problem som skapas genom trycket på forskarna att oförmedlat inrikta sitt arbete på att få fram kalibrerade listor, och genom motståndet från det praktiska arbetsfältet mot resultatsredovisningar som förutsätter individuella analyser och bedömanden i de enskilda fallen, och som lägger ansvaret för tillämpningen på dem som handhar dessa.

Man skulle emellertid driva kritiken mot den av trycket från professionella behov framkallade ensidigheten mot en ny ensidighet om man inte också riktade den mot den interna tendensen i de vetenskaper som ger utgångspunkter för denna forskning, och mot dessas inbördes isolering. Det enda som är väsentligt för miljöupplevelseforskningens resultat är att bilden av människans förutsättningar för miljörelationer i olika dimensioner är realistisk och tillräckligt omfattande, inte att den hämtas från den ena eller den andra vetenskapen. Enbart psykologiska insikter kan orimligen ge en tillräcklig utgångspunkt. Även om man omsider skulle komma till det oväntade slutresultatet att det är den biologiskt givna psykiska utrustningen som bestämmer miljöanpassning

etc, så är det i dagens läge, och med de frågeställningar som ständigt aktualiseras, omöjligt att genomföra en forskning rörande faktiska benägenheter i miljöupplevelsen utan att i denna ge utrymme för bedömning av den sociala och den kulturella faktorns inflytande. Endast om man kan visa att dessa är variabler utan nämnvärd betydelse ur den aktuella aspekten, kan man i redovisningen inskränka sig till att uppge de psykologiska resultaten. Och omvänt: även om sociala och kulturella faktorer framstår som de i sammanhanget adekvata, kan man knappast genomföra en forskning rörande miljörelationerna utan att ta hänsyn dels till vad vi vet om människans generella tendenser och benägenheter, dels till åtkomliga kulturella variabler.

Slutsatsen av dessa synpunkter blir då, att man behöver en allsidig föreställning om människan i hennes miljörelationer, grundad på insikter inom alla berörda kunskapsområden - där psykologi, sociologi, socialantropologi, etnografi, konstvetenskap och de av bebyggelseplaneringen berörda teknologiska och arkitekturvetenskapliga disciplinerna utgör en väsentlig del. Denna insikt måste delas mellan brukare, forskningspolitiska organ, forskningsplanerare och forskare. Medan givetvis avsevärda kunskaper inom flertalet eller några områden finns samlade på olika ställen i denna krets, vittnar massan av resultatsredovisningar mot att det skulle finnas en tillräckligt kongruent referensram som genomgående förutsättning för kommunikationen mellan dem.

Med en sådan måste man eftersträva dels att det på ett generellt plan framarbetas en kritiskt värderande framställning av vår kunskap och vårt förråd av välunderbyggda teorier rörande människan i hennes relation till den fysiska och sociala miljön. Detta förutsätter en fortlöpande bevakning av den internationella forskningen - vilket också är en pågående fast sällan integrerande aktivitet inom de berörda disciplinerna. - Men det förutsätter också en ständig kritisk konfrontation av nya resultat och teorier med tidigare kända sådana, dels inom den aktuella disciplinen, dels inom och mellan alla övriga discipliner som kan bidra med belysning av insikternas värde och giltighet. För närvarande drivs en sådan verksamhet huvudsakligen som uttryck för forskarnas individuella intresse och ambition, utan att egentligen tid och resurser anslås för detta. I stor utsträckning har denna fundamentala syntetiserande och kritiska uppgift endast det privata initiativet att falla tillbaka på. Det behövs ett starkt forskningspolitiskt stöd för att verksamheten skall synas tillräckligt lockande, och för att

den nödvändiga tiden skall kunna anslås. Detta inte minst därför att det bästa resultatet i stor utsträckning kan nås om de mest kompetenta, och ofta mest arbetstygda, specialisterna och generalisterna kan anlitas.

Det behövs forskningspolitiska åtgärder för att befrämja och göra forskningsbevakning och syntetisk resultatbearbetning till en lockande uppgift.

Det behövs publiceringsmöjligheter och fungerande distributionsvägar för att göra dess insatser verkningsfulla.

I det sammanhang som denna diskussion gäller kan emellertid kravet på tillgänglighet av en aktuell och sammansatt bild av de förutsättningar som gäller för upplevelsen etc. inte i sig vara tillräckligt. Dels kan man inte med framgång ställa kravet att varje kompetent forskare skall ha en ideal behärskning av detta kunskapsmaterial - eller justera sin syn på problemen efter de angivelser som en allsidig insikt borde ge. Ensidighet kan vara förbunden med hög grad av forskningsskicklighet. Ansvar för att den överblickande kunskapen - och den forskningsstrategi som bör motiveras av en sådan - verkligen får prägla forskningsprojekten i tillräcklig grad, måste till stor del falla på anslagsgivaren och på den institution vid vilken forskningen bedrivs.

Med hänvisning till detta kan man rekommendera, att varje forskningsprojekt för vilket anslag söks, prövas mot en övergripande bild av hela kunskapsområdet, såväl med hänsyn till uppläggning och föreskickade premisser som med hänsyn till den roll ett resultat kan spela inom helhetsfältet, som komplettering av bilden eller som alternativ.

Det kan förefalla som om en sådan ständig referens till vedertagna kunskaper och en vedertagen bild av människan i hennes relation till miljön skulle innebära en monopolisering av viss kunskap, och ideologiskt också av vissa genomgående positioner. En sådan utveckling måste motverkas genom att det som sagts om "en kritisk utvärdering" som förutsättning för denna ständigt vidareutvecklade bild starkt betonas. En stark aktivitet inom den överblickande forskningsdiskussionen bör leda till att ounderbbyggda felaktiga förutsättningar sorteras ut, och att kravet på adekvat referensram förstärks. Men den kan inte leda till premiering

av en bestämd ideologisk position eller till uteslutande av i sig rimliga alternativ i tolkningen av verklighetsbilden - och alltså inte heller till en premiering av en bestämd huvudtyp av forskning.

+

Den miljöpsykologiska forskningen har under senare år i ganska stor utsträckning överskridit eller suddat ut gränsen till det sociologiska fältet; en omfattande sammansmältning har redan skett både i aspekter och metoder. Däremot kan man inte ännu urskilja mer än början till en växelvis påverkan av de centrala kunskapsområdena. Här borde den moderna socialpsykologin spela in. Med den starka dominans av anglosxisk forskning som gjort sig gällande i svensk debatt har den europeiska utvecklingen inom socialpsykologin kommit i skymundan. I det sammanhanget spelade Strasbourgkonferensen en väsentlig roll genom att visa på nya möjligheter, relaterade till aktuella problemområden.

Som ett led i aktualiseringen av kunskapsbilden, och för att introducera eller intensifiera inflytanden från en annan tanketradition och andra metoder för analys av miljöupplevelsen och dess villkor, skulle det vara önskvärt att på svenskt område starta forskningsprojekt rörande inte minst miljöapproprieringen. De teoretiska utgångspunkter som gäller för en sådan forskning har alla förutsättningar att vinna gehör hos den unga forskargeneration som börjar söka uppgifter och anslag just nu. Inte minst den nära relation mellan en generell samhällstolkning och studiet av individens orientering och integrering i sin miljö som gör sig gällande i den ny-psykoanalytiska och sociologiska diskussionen i Frankrike kan skapa en värdefull utgångspunkt för en förnyelse också i svensk miljöupplevelseforskning. Den breda kontaktytan mellan en inomvetenskaplig referensram och ett samhällsideologiskt diskussionsfält kan ge värdefulla möjligheter att fördjupa kommunikationen mellan förträdare för olika kunskapsområden och ståndpunkter.

Men framför allt är det i dagens läge väsentligt, med hjälp av en integrerande socialpsykologi och på andra vägar, att söka uppnå en så realistisk och täckande beskrivning som möjligt av den fysiska miljöns förutsättningar och effekter i samspelet med de människor som skall använda den. Den hittillsvarande forskningen har i stor utsträckning avsett statiska egenskaper och riktats mot en gestaltning av miljön en gång för

alla. Människan har kommit in i bilden som bärare av motsvarande egenskaper, inte som en dynamisk faktor vars reaktioner och handlande ger miljön hela dess motivering. Det är dags för en forskning som söker den dynamiska interaktionen mellan människa och miljö. En sådan måste vara öppen för möjligheten att vissa statiska egenskaper kan ha en oföränderlig uppgift när det gäller att skapa en tillräckligt god existensram - men den måste ha instrument att penetrera möjligheten att upplevelseförutsättningarna genomgående eller i stor utsträckning ligger i samspelet mellan variabler.

Ett medel i denna allmänna forskningsinriktning måste vara studiet av betydelser i miljön. En byggnadsemiotisk forskning - som hittills bedrivits i mycket begränsad omfattning - kan i och för sig ses både som en väg att fastställa statiska egenskaper och som ett led i prövningen av det dynamiska samspelet i miljön. Slutsatserna beror på bedömningen av betydelsegivarna och dessas förutsättningar. Fastställandet av betydelser är i sig en viktig uppgift som förtjänar stöd. En sådan forskning kan bl.a. ge ett komplement till den beskrivning av miljön som utgår från dess formegenskaper och färg, struktur etc. Samtidigt kan den alltså ge startpunkten för frågor rörande upplevelsens förankring i människors begreppssystem - och möjligen också i deras värdesystem.

En förutsättning för en sådan dynamisk bedömning är emellertid att den historiska faktorn beaktas. Endast genom det jämförande perspektiv som erbjuds genom att betydelser ställs i relation till den tidssituation i vilken de fungerar kan man nå en uppfattning om deras föränderlighet, stabilitet etc.

Man kommer här in på frågor av största betydelse för planeringen av bebyggelseutvecklingen i ett vidare perspektiv. Kunskaper om betydelseförskjutningar, erövringen av nya betydelser och förlusten av gamla måste - tillsammans med rimliga estetiska överväganden - ha stort inflytande över vårt handlande med redan existerande bebyggelsemiljöer. Och de måste i högsta grad påverka planeringen av förnyelse och komplettering i dessa miljöer.

Med hänvisning till detta resonemang kan man finna skäl att rekommendera stöd också åt forskning som inriktas på ursprungliga och i efterhand förvärvade betydelser i olika miljöinslag, åt en bebyggelsehistorisk semiotisk forskning.

Kunskaper som kan genereras genom sådan forskning behövs för att tillsammans med insikter i miljöapproprieringens natur och förutsättningar ge upphov till en rimligt nyanserad och realistisk beskrivning av ett organiskt mänskligt miljöbruk, där upplevelseaspekten kan nå ut till sin fulla bredd och täcka den vitala sektor av liv i samhället som är upplevelseforskningens egentliga föremål.

Återknytande till det inledande resonemanget om omöjligheten att genomföra studiet av komponenter i miljön ur upplevelseaspekt utan att utgå från en rimligt integrerad, vetenskapligt grundad bild av människan, av miljön och av förutsättningarna för människans bruk av miljön: de insikter som måste finnas hos forskningsplanerare och forskare för att lägga upp och genomföra forskningar på detta område, måste i tillräcklig grad också nå brukarna, bebyggelseplanerarna, så att tillämpligheten av resultaten bedöms utifrån de individuella situationerna i en kritiskt prövande process och ett mekaniskt inkalkylerande av tillgängliga hård-data i planeringsprocessen undviks.

+

Sammanfattningsvis pläderas här för:

1. en kontinuerlig verksamhet för överblick och syntetisk bearbetning av forskningsresultat och kvalificerad debatt för att nå en successivt förnyad och reviderad bild av helhetsförutsättningarna för människors miljörelationer.

Denna verksamhet måste innefatta en kritisk debatt mellan specialister-na och mellan avnämare, allmänhet och specialister. För detta behövs dels

a) anslag för den kritiska uppföljningen samt redovisningen av kunskapsläget, innefattande medel både för vetenskapsmännens arbete och för publicering

dels

b) medel att kontinuerligt, när så behövs i populariserad form, föra ut information och debattmaterial till avnämare och allmänhet.

2. en genomgående rutin vid granskningen av - och instruktionerna för - forskningsprojekten, bestående i att forskningsobjekt och metodval kritiskt prövas mot en helhetsbild av kunskapsläget, inte minst med hänsyn till möjligheterna att uppnå ett tillämpligt resultat, respektive att hänföra det möjliga resultatet till vetenskaplig interninformation av värde för helhetsbilden

3. ett upphävande av den stränga specialiseringen av forskningen inom miljöupplevelseområdet. Detta innebär inte att de olika vetenskapernas funktionella metodsystem skall åsidosättas eller att krav skall ställas på integration från andra miljöupplevelserelaterade discipliner i varje enskild forskningsuppgift. Vad kravet närmast innebär är

- a) att forskningarna skall genomföras i medvetande om den valda uppgiftens förhållande till angränsande kunskapsfält - och om innebörden i de komponenter i upplevelsen som utsluts i den aktuella uppgiften
- b) att problemen granskas ingående utifrån en generalistisk aspekt innan avgränsning och metod bestäms - varvid nödvändiga metodiska och aspektmässiga gränsöverskridningar och ev. behov av tvärvetenskapligt samarbete preciseras
- c) att man inför en angelägen forskningsuppgift redan från början överväger möjligheten av flera varandra kompletterande forskningar, eventuellt av skilda team eller forskare

4. en kompensation i nuvarande kunskapsläge vad beträffar den socialpsykologiska miljöupplevelseforskningen med prioritering av approprieringsaspekten, karakteriserad av individens möjligheter till och vägar att uppnå en känslomässig solidaritet och identifiering med sin miljö

5. en satsning på betydelseforskning som en väg till inbrytning i den av kontexten betingade miljöupplevelsen vid sidan av de sensoriska faktorerna i den fysiska miljön. Betydelseforskningen (bebyggelsesemiotiken) kan också fördjupa möjligheterna att bedöma de historiska komponenternas betydelse för miljöupplevelse och miljöappropriering

6. i anslutning till föregående, en satsning också på studiet av den existerande bebyggelsemiljön med hänsyn till innebörder och funktioner i det förflutna och dessas permanens eller förändring i relation till en samtida miljöupplevelse.

7. Vad slutligen beträffar resultatens tillgängliggörande, måste som en konsekvens av det anförda stor vikt läggas vid att undvika mekanisk tillämpning av dessa, att klargöra den osystematiska och slumpmässigt fragmentariska karaktären i den täckning nu tillgängliga resultat ger av hela kunskapsfältet, samt att betona vikten av att forskningsresultat och teoribildning vägs in i en individuell och kritisk diskussion före tillämpning. Detta förutsätter dels

- a) den ovan berörda kontinuerliga, allmäntillgängliga framställningen av kunskapsstoff och vetenskaplig diskussion
- b) medvetenhet hos forskarna om vikten av en omsorgsfull och problemmedveten resultatsredovisning samt faran i framställningen av resultatskalibreringar vilka inbjuder till mekanisk tillämpning inom ramen för en allmän rutinbetonad planeringsprocess.

Lars Sivik
1976

Åsikter om och värderingar av byggd miljö - några kommentarer till attitydmätning i allmänhet och i synnerhet

Under det senaste årtiondet har samhällsforskare och beteendevetare av olika slag funnit och invaderat ett "nytt" område att tillämpa sina metoder och teorier på, den fysiska omgivningen. Begrepp som miljöpsykologi, omgivningspsykologi (environmental psychology) har myntats och har på kort tid särskilt i anglosaxiska länder kommit att stå för en tvärvetenskaplig subdisciplin av stort format, med egna vetenskapliga tidskrifter, en uppsjö av böcker på olika teoretiska nivåer, periodiskt återkommande kongresser och symposier. I Sverige har Byggforskningen både följt och påskyndat denna utveckling och stöder miljöpsykologisk forskning på flera håll (BFR, 1973). Forskningsproblemen inom detta ytterst heterogena område är inte nya och det är heller inte formulerandet av dem. Människor har naturligtvis alltid studerat människors relationer till miljön - somliga avseende miljön i vid bemärkelse, totalmiljön, inkluderande den sociala. Andra har nöjt sig med att kartlägga psykologiska samband mellan enstaka sinnesförnimmelser och miljöförändringar i snävaste bemärkelse, t ex mellan ljushetsupplevelse och belysningsstyrka. Men det är först på senare årtionden de specialister, som kom att kallas psykologer och sociologer, i större utsträckning intresserats för den byggda miljön som den faktiskt ser ut och kontinuerligt utformas och förändras av människan.

Arkitekter och planerare måste förmodligen även tidigare ha varit medvetna om att det är människor med känslor och upplevelser som de skapar för, men detta framgår faktiskt inte så tydligt om man inventerar gängse arkitekturlitteratur där, om man får tro professor Terence Lee (1976), kanske en bok av hundra handlar om mänsklig användning av hus och resten om hur arkitekter gör "professionella" estetiska värderingar av berömda

byggnader. Perin (1970) gjorde en innehållsanalys av jurykommentarer vid arkitekturtävlingar från Progressive Architecture Magazine och drar slutsatsen att begrepp rörande mänskliga behov inte ingick såsom bedömningsbas för arkitektomares bedömningar av kollegornas arbeten. Hon refererar också en liknande studie av Hassid som kunde klassificera 45 bedömningskriterier för utmärkelser åt arkitekturala arbeten, varav endast två handlade om huruvida mänskliga behov var uppfyllda.

Ovanstående kan synas ge en orättvis bild av arkitekten och hans ambitioner, men nog hade den fog för några år sedan och nog är arkitektävlingar av nämnda slag fortfarande viktiga och normgivande. Det vore intressant att se en motsvarande begreppsanalys av utbildningen för nu verksamma arkitekter och miljöutformare. När det gäller åsikter om och värdering av byggd miljö är fackmannen fackman och brukaren av miljön är fortfarande bara lekman.

Men nya tider stundar. Brukarinflytande och medbestämmande är dagens honnörsord (lika lätta att uttala som ordet tulipanaros). Arkitekter och miljöskapare blir alltmer samhälls- och människotillvända och några av de verkliga beslutsfattarna, de som håller i pengarna, inser till och med att hänsyn till brukarnas önskemål kan vara lönsamt på kort sikt.

Men var får man reda på hur en människa ser ut, vad hon har för behov och önskemål, vad hon vill göra och vad hon gör? Jo, man vänder sig till beteende- och samhällsforskningens skrifter och rön - och vad finner man? Några finner en uppsättning motstridande teorier och motstridande skolbildningar, de finner forsknings- och undersökningsmetoder som är lätta att kritisera och resultat som i de fall de är säkerställda oftast visar på självklarheter, och så klassar de allt vad vetenskapen har att erbjuda såsom obrukbart. Andra är alltför ivriga och använder med okritisk övertro sociologiska och psykologiska metoder och deras resultat utan att anlita den egna hjärnans förmåga att integrera forsknings-

och utredningsinformation med egna erfarenheter. Båda reaktionerna är bekväma. Ett tredje förhållningssätt, att på ett kritiskt sätt vara öppen för och leta efter information om andra människors sätt att vara och uppleva världen, är betydligt svårare.

I det följande göres en översikt över några både specifika och principiella tillvägagångssätt för att ta reda på människors attityder och åsikter. Det bör kanske först påpekas att enligt författarens världsbild är estetiska värderingar av människogjord miljö subjektiva. Vissa värderingar delas av flera, kanske alla, men de är fortfarande subjektiva. (Jag gör detta påpekan därför att jag just bland arkitekter och konstnärer mött flera som har uppfattningen att somliga sitter inne med "sanningen" om vad som är vackert eller fult - t ex avseende konst och arkitektur).

Med föreställningen om subjektiva värderingar uppkommer frågan för den som skall skapa t ex boendemiljö åt andra: Är mina värderingar om vad som är bra eller dåligt, vackert eller fult, representativa för dem som skall bo här? Svaret kan bli : 1) Jag vet vad människor vill ha, de är alla likadana (eller likadana som jag), 2) Jag vet att människor är så olika att det inte går att tillfredsställa alla, så jag kan lika gärna göra vad jag tycker är bäst, 3) Jag vet inte vad människor vill ha, men det gör detsamma för jag är expert (alt. vet vad som är bäst för dem) och har mandat att bestämma, 4) Jag vet hur mina överordnade vill ha det, 5) Jag vet inte vad människor vill ha, men jag vill ta reda på så mycket som möjligt om det. Läsaren förstår kanske att jag har förkärlek för personer under punkt 5, dvs de som vill anstränga sig att ta reda på vad andra tycker och känner och som vill använda denna kunskap som beslutsunderlag - observera, inte som facit - det är inte självklart vad man gör med kunskapen.

Innan vi går in i djungeln av metoder att ta reda på andras värdering av ting och företeelser, skall vi ett ögonblick återvända till begreppet miljöpsykologi (environmental psychology). För att man inte skall ställa felaktiga förväntningar på personer som sysslar med miljöpsykologi skall påpekas att ämnet kan angripas från flera håll, med olika utgångspunkter och metoder och framför allt med olika omedelbara avsikter. Vi kan t ex göra en uppdelning mellan a) studier av värdering av miljöer, b) studier av människa/miljöanpassning - i den betydelse som avses med begreppet ergonomi, c) vetenskaplig teoribyggnad om människa-miljö-interaktion. Omgivningspsykologiska studier ur den första aspekten, som här skall diskuteras, avser förstås att vara till hjälp vid erfarenhetsåterföringen för den som skapar miljöer. Ingen kan i längden klara ett arbete utan feedback. Arkitekten har också alltid haft tillgång till sådan, dvs en värdering av sitt arbete - men frågan är vem det är som har värderat, kollegor eller brukare.

Attityder

Värdering av företeelser och objekt kallas inom beteende- och samhällsvetenskapen för attityd och vänder man sig till facklitteraturen om attitydforskning finner man en överväldigande mängd publikationer - innehållande det mesta av socialpsykologisk forskning. Begreppet är alltså ytterst tänjbart. Under rubriken attitydforskning finner man exempelvis undersökningar om olika beteendemönster, stereotypa vanor, fördomar och etnocentrism, frånvaro i arbetet, arbetsmoral. Vanliga temata för attitydundersökningar rör förstås allmänna opinioner och politiska ställningstaganden, rasdiskriminering samt, inte minst i vårt samhällssystem, konsumentattityder till produkter och varumärken. Vidare använder man attitydbegreppet vid studier av interpersonella beteenden, synonymt med begrepp som attraktion, beteendedisposition, värdering och intention.

Med detta som bakgrund är det inte förvånande att forskarna har svårt att enas om en generell definition av begreppet i fråga. Många försök har gjorts, av vilka de flesta dock främst passar för den specifika forskningsinriktning man har. En bred men tämligen ospecifik definition är följande: "An attitude is a mental and neural state of readiness, organized through experience, exerting a directive or dynamic influence upon the individual's response to all objects and situations with which it is related" (Fishbein, 1967). Ett gemensamt drag för attityddefinitioner är att de anger en polaritet för eller emot något och Bogardes definition ansluter sig till våra intressen genom denna formulering: "An attitude is a tendency to act toward or against some environmental factor which becomes thereby a positive or negative value". Thurstone (1932), portalfiguren när det gäller attitydmätning, definierar på liknande sätt begreppet som "the affect for or against a psychological object". Jämförelsen med urgamla populära begrepp såsom det Goda och det Onda, det Vackra och det Fula kommer osökt och kanske är den centrala kärnan i den anförda facklitteraturen mindre förvirrad än vad som kan synas vid den första anblicken.

Enligt en utmärkt diskussion av attitydteorier och attitydmätning av Fishbein och Ajzen (1975) torde således ordet attityd bäst definieras som en endimensionell bipolär variabel från "tycka mycket om" till "inte tycka om". Emellertid ingår i alla teorier om begreppet även andra dimensioner vilka tidigare varit dåligt uppmärksammade och därför varit starkt bidragande till många motsägande resultat. En sådan är "belief" (ung. faktaåsikter), dvs vad man tror sig veta, den information man har om "attitydobjektet". Denna kognitiva aspekt kan också ses som bestående av variabler - dels vad personer tror och dels hur stark övertygelsen är, dvs med hur stor sannolikhet han kan tro att han har rätt - och härmed kommer hela beslutsforskningen in i bilden. (Jmf Sjöberg, 1976).

En annan kategori av hithörande psykologiska variabler handlar om viljeaspekten, intentioner att handla i en-

lighet med attityden, hur starkt vill man, med hur stor (subjektiv) sannolikhet tror man att man kommer att utföra en viss handling.

Ytterligare en aspekt, som otillräckligt har uppmärksammats men som är av största vikt vid studier av attityder till just boendemiljön, är hur viktig personen upplever att en viss attitydfråga är - för honom själv, för andra, för samhället osv. Vi kommer något att ta upp detta längre fram i samband med några egna studier.

Slutligen bland kategorierna av dimensioner i den (behavioristiska) attitydforskningen har vi själva handlingen, beteendet och den stora frågan som fått så varierande svar är: Hur väl kan attityden - om den kan mätas - förutsäga beteendet?

I detta sammanhang med uppsortering av begrepp kanske också borde nämnas dem som i arkitekturforskningssammanhang på senare tid uppmärksammats, nämligen de semantiska och semiotiska, de som rör föremåls betydelser. Med faktoranalytisk metod har man oftast kunnat reducera en mängd till synes olika betydelsevariabler till ett fåtal så kallade betydelsefaktorer (Osgood, 1957; Küller, 1973, m fl). Bland dessa utfaller den värderande attitydfaktorn som en dimension som (för det mesta) förmodas sakna samband med de övriga (t ex kraftfullhet, komplexitet, aktivitet osv). Attitydproblemet blir alltså i detta större betydelsesammanhang ett specialfall.

Attitydteorier

En mera ingående analys av olika attitydteorier faller utanför intentionen med denna uppsats, teorierna spänner som tidigare nämnts över hela den traditionella psykologin med sina olika riktningar från psykoanalys till ren behavioristisk inlärningsteori. De psykoanalytiska teorierna handlar förstås i högsta grad om både värderingar och åsikter, speciellt deras uppkomster och rötter i barndomen. De handlar om samspelet mellan värderingar och åsikter, individens känslor och uppfattning om andra personer; sociala samman-

hang, men också om den fysiska miljön. Även modern personlighetsforskning handlar om attityder, liksom forskning om informationsinhämtande och beslutsforskning.

Bland specifika attitydteorier som ställer upp modeller för individens förhållningssätt till sina olika värderingar skall här bara nämnas gruppen av s k konsistensteorier, som ur något varierande aspekter studerar huruvida individens system av åsikter och värderingar av sammanhängande företeelser är i balans, är kongruenta eller är dissonanta (Heider, 1958; Osgood & Tannenbaum, 1955; Festinger, 1957). Alla utgick från att människan strävar efter att få så lite motsägelser som möjligt mellan sina relationer till andra människor, mellan sina åsikter om saker och ting, känslor för olika företeelser, handlingar osv. Den som är intresserad av attitydteorier hänvisas till någon grundläggande bok i socialpsykologi. På engelska finns vidare ett flertal böcker med titlar som Attitudes, Attitude change o likn, alltifrån tunga handböcker till populärare översikter i pocketupplagor (ex Lare, Miles & Earle, 1973; Summers, 1971; Fishbein & Ajzen, 1975; Thomas, 1971; Warren & Jakoda, 1973).

Metoder

De metoder att mäta åsikter och värderingar som genererats av den teoretiska attitydforskningen har i mer eller mindre förvanskade former anammats av miljöforskare; både av dem som intresserar sig för landskapsvärdering och av dem som studerar byggd miljö. I en litteraturöversikt av attitydforskning mellan 1968 och 1970 fann Fishbein och Ajzen mer än 500 "olika" metoder för observationer av faktiskt beteende och fysiologiska mått. Jag begränsar mig främst här till verbala metoder av olika slag, med språket har människan åtminstone möjlighet att ge uttryck för sina känslor och åsikter på ett någorlunda sant sätt. Vad hon sedan väljer att göra kan vara något annat. För behavioristen är attityden en s k inskjuten, fiktiv variabel för vilken det icke-språkliga beteendet är det sannaste uttrycket, t ex faktiskt val av bostad, men det

är lätt att misstänka att han har större chans att egentligen komma åt andra saker än folks attityder. (Människors val att bo i Rosengård och Skärholmen speglar inte alltid deras preferenser för bostadstyp).

I grundläggande böcker om attitydskalning - dvs uppbyggande av en specifik värdeskala rörande attitydobjektet ifråga, där individers eller grupperns läge kan inprickas - återkommer namnen på tre attitydskalekonstruktörer (Thurstone, Likert och Guttman). Jag skall nedan vid sidan om dessa även nämna två andra som fått och förtjänat uppmärksamhet i detta sammanhang, nämligen Osgood (med medarbetare) samt Kelly. I litteraturen om skalning möter man ytterligare en lång rad namn förknippade med kanske långt mer sofistikerade teorier, i många fall kanske bättre teorier och metoder, men oftast är det dock fråga om vidareutveckling av de förstnämndas tankar.

Thurstoneskalan konstrueras utifrån ett stort antal påståenden om vad individen tror om, känner och betar sig inför attitydobjektet. En särskild bedömargrupp skall sedan i ett förförsök bedöma varje påstående, hur väl man tror påståendet karaktäriserar en individs beteende gentemot attitydobjektet. På grundval av detta göres sedan ett urval av påståendena vilket sålunda kommer att utgöra en mera lätthanterlig attitydskala. Konstruktionen är mödosam med tanke på att ovannämnda procedur bara ger en skala som gäller ett attitydobjekt och denna teknik har därför nästan helt kommit ur bruk. Däremot använder man sig ofta av samma typ av attitydpåståenden utan att göra förförsöken. För Thurstone var attityden en endimensionell värderande dimension, utmed vilken en individ hade ett visst värde. Detta värde sågs som en egenskap hos individen.

Likertskalan (Likert, 1932) utnyttjar också påståenden om "attitydobjektet". En grupp förbedömare, som skall utgöra ett representativt urval av den tilltänkta populationen och som måste ha en ordentlig inbördes spridning av sina attityder till objektet ifråga, får ta ställning till påståendena som sådana; så undersöker man resultatet genom att varje påståendes poäng från gruppen sätts i relation till total-

poängen. Därefter identifieras de personer som har extremast värden, högsta och lägsta. Man väljer sedan påståenden (items) som har den högsta differentieringsförmågan mellan de två extremgrupperna.

Inte heller Likertskalan är särskilt vanlig i sin ortodoxa form, men även här ser man ofta påståenden av Likert-typ som är konstruerade utan förförsök.

Guttmanskalorna är också omständliga att konstruera. För att dess frågor och påståenden skall bilda en skala krävs att de skall kunna rangordnas; vissa påståenden skall således ha en sådan kraft att endast få personer i en grupp vill instämma i dem, medan andra påståenden gentemot attitydobjekt är mer generella så att fler är villiga att instämma. Kravet gäller för påståenden som skall medtagas i skalan, att de personer som instämt i ett negativt påstående om objektet också skall instämma i alla som avses vara mindre negativa än detta.

Även om de ovan nämnda skaltyperna nästan aldrig användes i ursprunglig form har de ändå legat till grund för den senare något vildvuxna utvecklingen inom området. Men teori och metod verkar ha gått skilda vägar. Teorierna har blivit alltmer sofistikerade i och med att andra psykiska komponenter än den rent värderande har kommit in i bilden, medan mätmetoderna, såsom de framstår i den breda floden av attitydundersökningar, har blivit allt enklare och teorilösare.

En metod, som är enkel att använda, men som i de flesta fall lyckats bibehålla sin teoretiska förankring, är Osgoods semantiska differentialer. Bidragande orsak till en våldsam popularitet under sextiotalet var förmodligen just den lätthet med vilken det gick att sätta upp skalor som praktiskt taget alla människor utan synbar svårighet förstod och kunde svara på. Det var bara att sätta kryss i en av (vanligtvis) sju rutor (skalsteg) mellan två motsatsord, vilka utgjorde skalans ändpunkter.

Ex: vacker () () () () () () () ful

Det teoretiskt tilltalande med metoden ur attitydmätningssynpunkt var att man i motsats till de tidigare nämnda skalme-

oderna utgick från flera sorters skalor, inte bara den värderande. Namnet semantiska differentialskalor syftar just på identifieringen av olika uppsättningar av betydelser för olika människor om olika begrepp och föremål. Metoden - som egentligen hade flera föregångare - presenterades av Osgood och medarbetare (1957) i boken *The Measurement of Meaning*.

Tillvägagångssättet vid urvalet av betydelseskolorna att användas för ett visst ändamål, t ex för undersökning av byggd miljö (jmf Küller, 1972) eller rörande olika färgers betydelseassociation (Sivik, 1970) är att man samlar ihop och utgår från ett mycket stort antal adjektiv (ord ur andra ordklasser är också tänkbara ibland). Dessa användes i ett förförsök varefter resultaten analyseras med avseende på skalornas samvariation (korrelationer) med varandra, alla mot alla. Detta ger en stor och överskådlig matris av korrelationskoefficienter som dock lätt kan reduceras med hjälp av datateknik och något program för sk faktoranalys. Därvid får man fram ett färre antal faktorer vilka man benämner betydelse-dimensioner, därför att var och en av dem kan tolkas som en sorts medelbetydelse för en grupp av enskilda betydelseskolor. Faktorerna kan beräknas såsom sinsemellan oberoende (ortogonala) eller något samvarierande (oblika). Som exempel på faktorer (betydelsedimensioner) kan nämnas Osgoods egna: Evaluation, Potency och Activity, vilka han själv ansåg vara universella. Han har dock fått medge, efter att ha sett resultaten från sin enorma skara av efterföljare, att det går att identifiera flera tydliga och varandra oberoende faktorer, i synnerhet om man studerar specifika ämnesområden; när det gäller färgbetydelser tillkommer t ex varm-kall-dimensionen. Küller har i sitt semantiska miljöbeskrivningstest åtta stycken faktorer osv. Ur varje faktor kan man nu välja ett litet antal representativa betydelseskolor och därmed har man sitt experimentverktyg som kan användas för att beskriva olika begrepp och föremål, olika grupper och, om man så vill, olika individer i förhållande till gruppen eller till varandra. Det kan nämnas att det skrivits mycket om SD-

metoden, om teoretiska implikationer, om fördelar och nackdelar (t ex Heise, 1969), om tillförlitlighet och semantiskt kontextuellt beroende (t ex Sivik, 1974 a, b). Det verkar som om metodens popularitet är i avtagande, kanske på grund av att den använts i sammanhang där andra metoder skulle ha varit bättre och att den således drabbats av kritik som skjutit över målet. Detta är ett generellt problem som vi återkommer till.

Ytterligare en strukturerad metod som har en tilltalande teoretisk bakgrund och som har goda tillämpningsmöjligheter inom omgivningspsykologin är K.A. Kelly's Role Construct Repertory Test (Rep-testet, 1955). Medan Kelly's Personal Construct Theory är välkänd inom personlighetsforskningen har hans metoder rönt föga uppmärksamhet med undantag för England, där Rep-testet i olika utformningar har livliga förespråkare (t ex Stringer, 1974). Om man säger att miljöpsykologen försöker ställa upp teorier för samspelet mellan människa och miljö så menar Kelly att detta bara är en intensifiering av något som alla människor gör hela tiden. Varje människa är en vetenskapsman som på sitt sätt oavbrutet utforskar verkligheten och mer eller mindre medvetet formulerar upplevelser om omgivningen och kommande händelser. Teorin är således kognitiv såtillvida att vi uppfattar och tolkar omvärlden med hjälp av egna privata föreställningar och begrepp (constructs) om den. Hela systemet av en persons "constructs" (begreppssystem) utgör hans personlighet. Begreppen kan enligt teorin vara överordnade eller underordnade, smala eller vida i sin tillämpning som beskrivning av omgivningen, de kan vara centrala för jaget eller perifera. Vissa personer anser sig behöva ganska få och enkla termer för att beskriva världen, medan andra har flera och komplexa begreppssystem för att beskriva bara ett litet avsnitt av den. Vill man nu ha reda på en människas sätt att beskriva och värdera sin miljö så måste följaktligen detta ske i hans egna termer, hans egna begrepp. Det gäller alltså att försöka få fram dessa spontant, utan att, som i tidigare nämnda metoder, bjuda honom färdiga ord och variabler som han

kanske inte alls brukar använda i sammanhanget. Detta kan ske genom att man presenterar tre s k "element", t ex kök, korridor och vardagsrum, och ber försökspersonen ange på vilka olika upptänkliga sätt två av dessa element är lika inbördes och olika det tredje. Begreppen man så får fram ställs upp i en lista och med någon skattningssmetod får försökspersonen bestämma hur stor tillämplighet var och en av de beskrivningsbegrepp han hittat på har för de "element" som skall bedömas. En av komplikationerna som kanske bidrog till metodens blygsamma utbredning var svårigheten med databehandlingen. Man stod där med en stor uppsättning individuella svarsmatriser. Individuella skillnader kunde förstas beskrivas, men knappast kvantitativt och olikheterna mellan personer avseende rapporterade beskrivningsbegrepp kunde lätt ges alternativa tolkningar. Oftast ville man ha ackumulerade resultat för grupper och då har man sökt kategorisera begreppen före skattningen - men då är man ju snart tillbaka till Osgoods semantiska differentialer där skalorna tvingar begreppsstrukturen på individen. Emellertid kan man identifiera grupper av människor, menar Stringer, vilka använder en begreppsstruktur vid miljöbedömningen som helt skiljer sig från arkitekters - och psykologers. Nu kan man förstas också ifrågasätta om all upplevelse av omgivningen ens för den verbalt begåvade går att uttrycka i ord - denna kritik drabbar flera verbala metoder, även ostrukturerade intervjuer som vi återkommer till, men den drabbar denna metod i synnerhet.

Kelly's fokuserande på individens särdrag, i teori och metod i attitydsammanhang leder tankarna över till den mest personliga av metoder, samtalen eller den ostrukturerade intervjun. Den skicklige intervjuaren har här den största chansen att få del av sin samtalspartners inre upplevelser av sin miljö - samtidigt som den oskicklige har den största chansen, jämfört med mer strukturerade metoder, att bli totalt vilseledd. Därmed har antytts hela komplexet av för- och nackdelar med detta slag av informationsöverföring, komplicerad för att den inbegriper psykologi, sociologi och andra human-logier och

enkel enär vi alla håller på med den dagligen. På senare år har det kommit flera utmärkta och tankeväckande rapporter i bokform om människor och deras inställning till sin boendemiljö. Materialet som ibland presenteras som reportage har samlats in genom att man talat med folk, bött i området, varit med i byalag och aktionsgrupper. Bland de mest uppmärksammade var rapporten om Skärholmen (Gordon & Molin, 1972) och Förortsliv (Daun, 1974).

Ovan har endast berörts några få men typiska, strukturerade, verbala attitydmätningmetoder. Innan vi går vidare till kritiken av dessa skall i förbigående nämnas att det förvisso finns många fler varianter, både språkliga och andra. Vilken större översigtsbok som helst i ämnet ger flera tips, men kanske mest för den redan initerade då många av metoderna är tekniskt avancerade; multipel scalogramanalys eller flerdimensionell skalning, t ex, utgör en grupp av metoder som på matematisk väg, utifrån skattningar av skillnader och likheter, räknar fram "psykologiska avstånd" mellan de studerade företeelserna. Indirekta metoder att sluta sig till människors attityder finns det många av. Man studerar helt "enkelt" beteenden som förmenas ha relevans för det man vill åt. Projektiva metoder kan också räknas hit; försökspersonen får berätta vad han ser i och hur han tolkar olika bilder. Slutligen kan nämnas de metoder som av somliga räknas som de mest tillförlitliga, men som av andra anses vara helt irrelevanta, nämligen mätning av fysiologiska reaktioner vilka då skulle vara korrelerat till det psykiska skeende som är attityder: pupillstorlek, hjärtverksamhet, EKG, EEG och liknande.

För den som vill hitta översikter av metoder som används i värdering av landskap och byggd miljö rekommenderas en nyligen utkommen bibliografi av S. Hultman innefattande referenser till ännu utförligare kommenterade forskningsöversikter, främst av amerikanskt ursprung.

Metodkritik

Jag nämnde inledningsvis att den allmänna attityden till attitydmätning spänner från okritisk övertro till saklöst förkastande, det gäller "lekmän" såväl som attityd-

forskare inom facket. Det är svårt att avgöra vilkendera av dessa extremistsynpunkter som gör mest skada, båda spelar nämligen motståndarna till medbestämmande i händerna. Alla psykologiska metoder (och andra metoder också för den delen) är behäftade med fel av olika slag. Inom psykologin har man emellertid sysslat med en självrannsakande metodforskning som varit sanerande.

Inom det område som vi här behandlar har påvisats ett flertal olika kategorier av felkällor av typen försöksledareffekter, jagsägartendens "demand characteristics" och andra förväntans-effekter. Vidare finns det felkällor som är karaktäristiska för penna-papper metoder; tendens att sätta kryssen i mitten på skalan, eller bara på extremvärdena. Det finns förstås också för vissa personer hundra sätt att missförstå även den enklaste instruktion. Om dessa felkällor utgör allvarliga faror med strukturerade metoder vad skall den illvillige då inte kunna säga om de ostrukturerade, där möjligheterna till vilseledande information och allmän otillförlitlighet är obegränsade.

En närmare undersökning av här omnämnda feleffekter visar att de inte alltid ligger i metoden som sådan utan beror på vad frågorna gäller. Oftast är "attitydfrågan" i dessa "felsökningsundersökningar" av så perifert intresse att respondenten inte har någon bestämd mening och då ökar naturligtvis slumpfelen och förväntans-effekter. I andra undersökningar, speciellt av äldre socialpsykologisk modell, har college-studenter av auktoritära lärare med formulär tillfrågats om sina sexvanor eller andra på den tiden hemliga aktiviteter - och man har påvisat att de inte kryssat sanningsenligt!

Men nu till den allvarligaste kritiken av attitydmätningsskritiken. En överväldigande mängd vetenskapliga rapporter och studier har ägnat sig åt att påvisa att attityder generellt inte är kongruenta med motsvarande beteende. Detta har man (d v s behaviorister) blivit förvånad över eller tagit som anledning att förkasta uppgiften om attityden såsom otillförlitlig eller lögnaktig. Det behövs väl inte så mycket sunn förnuft eller kännedom om människor och samhälle för att t ex

förklara varför 70 % av svenska folket (utan att ljuga) säger att de vill bo i villa medan bara 30 % faktiskt gör det. Man har i forskningen envist hängt upp sig på att svaren på alla sorters skattityd-frågor skall förutsäga faktiska handlingar. Denna föreställning finns fortfarande kvar idag, trots att man tvingats erkänna att handlingar bestäms av flera sorters psykologiska faktorer plus en mängd yttre förhållanden som sociala och ekonomiska mm, man rekommenderar nämligen att "förbättra" attitydskalorna genom att göra dem mera specifika och beteendeanknutna (Fishbein & Ajzen, 1975). Är inte attityden eller värderingen av en företeelse i ett givet ögonblick och i en given situation intressant i sig? Visst söker vetenskapen generella lagar - men finner man nu inga sådana på det vis man först tänkt sig, behöver man ju inte kasta ut barnet med badvattnet.

En annan sorts kritik mot strukturerade och kvantifierade metoder gäller påpekandet att det inte finns någon medelvärdes-Svensson. Detta memorandum har förvisso fog för sig, man ser dagligen exempel i massmedia på halsbrytande slutsatser av olika undersökningsresultat - inte minst psykologiska. Det har skrivits flera lustiga böcker om hur man ljugar med statistik. Men det bör också påpekas att kritiken ofta felaktigt drabbar och utdömer metoderna för datainsamling och statistik såsom sådana - när den egentligen borde drabba dem som tolkar resultaten eller dem som använder metoderna på felaktigt sätt eller i felaktiga sammanhang.

Allmänna val i ett demokratiskt land är en attitydundersökning som ingen ifrågasätter. Den metoden skiljer sig principiellt inte från andra strukturerade attitydformulär med flervalfrågor. Egentligen ger ett valresultat - åtminstone i Sverige - ganska dålig upplysning om vad väljarna egentligen tänker i olika frågor, djupgående samtal med var och en skulle ge mycket bättre upplysningar, någon som man förstås inte har resurser till. Med detta vill jag föra fram det mycket enkla budskapet att vi förstås skall välja och anpassa

metoden efter vad vi vill undersöka och har möjligheter att undersöka. Påpekandet är verkligen trivialt - men ändå ser vi så ofta exempel på det motsatta förfarings-sättet - det att man utgått från en metod. En viktig fråga man alltid bör ställa sig själv när man står inför forsknings- och utredningsresultat är: Vilket är den alternativa kunskapskällan? En klok och balanserad tolkning av undersökningsresultat som vägs ihop med eget kunnande måste vara förmer än enbart det egna tyckandet. Men en balanserad tolkning innebär inte att man läser medelvärdet rakt upp och ner. Man skall känna till hur undersökningen gått till, hur frågan var ställd, hur många och vilka som svarat och - mycket viktigt - man skall tolka svarsfördelningen och inte medelvärdet.

I en undersökning av Torell & Westin (1974) om värderingar av komponenter i boendemiljön, som utförts inom författarens BFR-projekt, belyses värdet av svarsfördelningar mera explicit genom att svarsutfallet för varje fråga har grafiskt illustrerats, dels för hela undersökningsgruppen, dels för undergrupper - i detta fall höghusboende resp låghusboende. I denna studie betonades även en annan betydelsefull aspekt nämligen människors inställning till hur viktig de anser varje fråga vara. Detta ger en information som både på individnivå och gruppnivå kan ställas i relation till vad man anser om det frågan gäller. T ex: Vad anser du om utsikten från fönstren i din bostad? resp Hur viktigt anser du det vara att ha fin utsikt? Förutom viktighetsaspektens egenvärde (mycken möda har ibland lagts ner på för brukarna ovidkommande saker och tvärtom) så ger den en värdefull bakgrundsinformation för bedömning av tillförlitligheten hos attitydsvaren. De flesta typer av metodfel har som tidigare nämndes påvisats just då den svarande är tämligen oengagerad i frågan.

Slutkommentar

I denna uppsats har främst kommenterats strukturerade metoder att kvantifiera åsikter och värderingar - något som kanske ger läsaren uppfattningen att författaren anser detta vara den bästa vägen till kommunikation med brukaren, men så är det verkligen inte. Den bästa metoden att få en riktigt nyanserad information om en miljö och få med-upplevelser med dem som bor där är att själv bo där, näst bäst är djupgående samtal och så vidare. Ju hårdare strukturering av intervjun ju torftigare information. Men den ena sortens metoder utesluter inte den andra, tvärtom är de varandras komplement. Sålunda bör man, om man nu är intresserad av brukartyckande, först gå ut och prata med folk, löst och ostrukturerat, för att styra så lite som möjligt. Detta kräver stor skicklighet, känslighet och intuition hos "intervjuaren" och inte hinner hon/han heller med så många. Man kan också tala med människor i grupp - spontant bildad eller speciellt sammansatt - och detta kräver kanske ännu mer av "gruppledaren". Nästa steg är att utifrån denna information och egna (helst medvetandegjorda) förutsättningar göra intervjuerna något mer strukturerade, t ex genom att sätta upp en checklista av olika saker som man vill ha synpunkter på. Informationen som man får av dessa sk mjukdataintervjuer är nyanserad, men vi känner inte dess representativitet för en större grupp. Är det nu så att vi vill ha reda på den får vi alltså gå till de mera strukturerade metoderna. Flera frågor kan nämligen mycket väl lämpa sig för standardiserade intervjuer och brett upplagda enkäter. Det går att göra dessa tämligen okänsliga för metodartefakter under förutsättning att man känner metodernas styrka och begränsning, att man vet att rätt tolka informationen - och viktigast - att man först har skaffat sig en djupare förståelse för problemen, dvs vad som kan ligga bakom siffrorna och diagrammen.

Människors kontinuerliga omskapande av sin miljö på gott och ont är naturligtvis en socialpsykologisk process med en oerhörd mängd av olika aspekter. Somliga människor

har i högre grad än andra satts till att omskapa omgivningen (eller själva påtagit sig det ansvaret). Det är ett uttryck för miljöskaparens värderingar om han är sig selv nok eller ej.

Referenser

- BFR, Forskning om människa - närmiljö, en problem-
diskussion. Programskrift nr 19, Stockholm:
Statens Råd för Byggnadsforskning, 1973.
- Daun, Å. Förortsliv. En etnologisk studie av kulturell
förändring. Stockholm: Prisma, 1974.
- Festinger, L. A theory of cognitive dissonance. Evans-
ton, Ill.: Row, Peterson, 1957.
- Fishbein, M. (Ed.) Readings in Attitude Theory and
Measurement. New York: John Wiley, 1967.
- Fishbein, M., & Ajzen, J. Belief, Attitude, Intention,
and Behavior. Addison-Wesley Publ. Co. Inc.,
1975.
- Gordon, H., & Molin, P. (Eds.) Man bara anpassar sig
helt enkelt, en forskningsrapport om människor
i Skärholmen. Stockholm: Pan/norstedts, 1972.
- Guttman, L. A basis for reading qualitative data. American
Sociological Review, 1944, 9, 139-150.
- Heider, F. The psychology of interpersonal relations.
New York: Wiley, 1958.
- Heise, D. R. Some methodological issues in semantic differ-
ential research. Psychological Bulletin, 1969,
72, 6, 406-422.
- Hultman, S.-G. Miljöupplevelse, landskap, skogsbruk. En
kommenterad bibliografi. Stockholm: Skogshög-
skolan, avd för landskapsvård, Rapport nr 5,
1976.
- Kelly, G. A. The Psychology of Personal Constructs.
Vols. 1 & 2. New York: Norton, 1955.
- Küller, R. Semantisk Miljöbeskrivning. Stockholm: Psykologi-
förlaget, 1975.
- Lake, D., Miles, M., & Earle, R. (Eds.) Measuring Human
Behavior. New York: Teachers College Press,
Columbia University, 1973.
- Lee, T. Psychology and the Environment. London: Methuen,
1976.
- Likert, R. A technique for the measurement of attitudes.
Archives of Psychology, 1932, No. 140
- Osgood, C. E., & Tannenbaum, P. H. The principle of
congruity in the prediction of attitude change.
Psychological Review, 1955, 62, 42-55.

- Osgood, C. E., Suci, G., & Tannenbaum, P. H. The Measurement of Meaning. Urbana, Ill.: University of Illinois Press, 1957.
- Perin, C. With Man in Mind. Cambridge, Mass.: M. I. T Press, 1970.
- Sivik, L. Om färgers betydelser. Stockholm: Svenskt Färgcentrum, Fackskrift C9, 1970.
- Sivik, L. Measuring the meaning of color: Reliability and Stability. Göteborg Psychological Reports, 1974, 4, No. 12.
- Sivik, L. Measuring the meaning of color: Problems of semantic bipolarity. Göteborg Psychological Reports, 1974, 4, No. 13.
- Sjöberg, L. Kritisk psykologi och psykologisk kritik. Rapport från Psykologiska Institutionen, Göteborgs Universitet, 1976, No. 5.
- Stringer, P. Individual differences in repertory grid measures for a cross section of the female population. In Canter, D.V., & Lee, T.R. (Eds.) Psychology and the Built Environment. London: Architectural Press, 1974, pp. 96-104.
- Summers, G. F. (Ed.) Attitude Measurement. Chicago: Rand McNally & Co., 1971.
- Thomas, K. Attitudes and Behaviour. Middlesex: Penguin, 1971.
- Thurstone, L. L. Attitudes can be measured. American Journal of Sociology, 1928, 33, 529-554.
- Torell, G., & Westin, A. Värderingar av komponenter i boendemiljön - en beskrivande analys. Göteborg: Psykologiska institutionen, stencilerad rapport, 1974.

Karakterisering som ett medel att förstå och gestalta miljöer

av *Boris Schönbeck*

Jag skall nu ge en hastig skiss över vad jag menar med karakterisering, och hur denna metod kan användas som ett medel att förstå och gestalta miljöer.

Grundtanken är helt enkelt, att om vi - och jag menar vem som helst av oss - lär oss iaktta den formvärld vi har runt omkring oss, och vad dess karakteristiska drag betyder av liv, då får vi också möjlighet att i form uttrycka våra egna känslor. Detta kräver förstås övning och återövning, dels i att iaktta omgivningen tydligare och tydligare, dels i att uttrycka känslor i form.

Vad det gäller är således, att öka sin känslighet för de olika stämningar och betydelser som formerna uttrycker, lära sig tränga in i, utforska och tolka dessa, vare sig vi skildrar existerande former eller skapar nya.

Karakteriseringen är sålunda ett medel, inte ett mål, och kan som andra medel brukas på olika sätt. Vi får själva välja de stycken av liv vi önskar karakterisera eller skildra. Vi kan välja att skildra karakteristiska uttrycksformer från exklusiva skikt i samhället, och vi kan välja att karakterisera enkla och vardagliga miljöer. Vi kan också ställa kontrasterna emot varandra, så att det karakteristiska på det sättet framträder tydligare.

Vi talade om dessa saker på ett "arbetsseminarium kring arkitekturteoretiska frågor", 1-2 dec.1977 i Lund. Seminariet ingick som en del i en arkitekturteoretisk kurs, som jag är ansvarig för vid Chalmers Arkitektursektion. Den löper över flera terminer och innehåller flera teman; deltagarna kommer från olika orter (Lund, Göteborg, Stockholm, Umeå). I Göteborg hade vi arbetat med arkitekturens och miljöns värden och symboler inför den här träffen. Lundaseminariet fördjupade den arkitekturestetiska diskussionen genom de frågor som ställdes om vem eller vilka som fastställer miljöns värden.

Denna fråga är i hög grad också aktuell för den som sysslar med arkitektur och miljö inom ämnena perceptionspsykologi eller arkitekturpsykologi, fastän på ett annat sätt än för den som arbetar med karakterisering. Om perceptionspsykologen försöker mäta de värden som en "genomsnittsperson" upplever i en miljö, så försöker den som karakteriserar miljön förstå den genom att skildra den. Om problemet för den som mäter är att veta vad man mäter och om resultatet kan utnyttjas för något praktiskt syfte, så är problemet för den som skildrar en miljöns egenheter, problem och värden i stället att å ena sidan

lära sig skildra intryck, känslor, värden, och å andra sidan göra gällande att denna skildring uttrycker något som är gemensamt för flera, och därför kan ha vetenskaplig mening.

Vi dryftade den här typen av frågor under en del av seminariet. Vi frågade oss - vilka möjligheter har vi i själva verket att förstå miljöns egenheter och människornas upplevelser av den? Och, vilka möjligheter har vi att lägga en kunskap om dessa frågor till grund för att gestalta nya delar av miljön?

Jag berättade om våra försök i Göteborg att utveckla karakteriseringen som ett medel att förstå och gestalta miljöer, att vi höll på att arbeta fram en provupplaga till en skrift i karakterisering, och att jag nyss gjort en skiss till en inledning. Jag blev senare ombedd att, som ett led i en utblick över pågående verksamhet över det här diskuterade området, ställa denna skiss till förfogande och gör det här nedan under förbehållet att den bedöms som en skiss. Den handlar om karakterisering och vad som menas med det får väl framgå av skissen och den korta redovisning av innehållet i övrigt som kommer att ske. Skriften riktar sig till yrkesfolk, studerande och forskare inom byggnadskulturens vida fält: arkitekter, konstvetare, etnologer m.fl. Men den vänder sig på samma gång till den intresserade allmänheten. Jag vill bara inleda med några ord om vilka kunskapsteoretiska synpunkter som ligger bakom vårt sätt att arbeta; bl.a. varför vi i samma skrift vänder oss både till lekmän och fackmän. Den kunskapsteoretiska redovisningen är naturligtvis också kortfattad och skall betraktas som preliminär i det här sammanhanget, den anger bara några tankar om en inriktning. (Den som vill granska mina mer omfattande kunskapsteoretiska argument och studier hänvisas till min avhandling: Arkitekturen i vetenskapernas värld. Idéhistoriska och kunskapsteoretiska studier. Stencil. Göteborg 1973).

Kunskapsteoretiska synpunkter

=====

Föremålet för vår behandling är alltså upplevelsen av arkitektur och miljö: den intuitiva, estetiska upplevelsen, de associationer den väcker, bebyggelsens och dess omgivnings formvärld som form och som bärare av symboler för mänskligt samhälleligt liv. Verkligheten existerar självständigt och oberoende av vår upplevelse, men vi förstår att människor och grupper med skiftande kulturell och social bakgrund inte upplever verkligheten på samma sätt, vi tror dock att det finns vissa likheter och drag, som är gemensamma för all mänsklig upplevelse och vår ambition är att förstå både upplevelsens allmänmänskliga inslag och dess från kulturskikt till kulturskikt skiftande färgningar.

Vi ställer nu intresset för saken i centrum för våra ansträngningar och för att våra undersökningar skall få en praktisk betydelse försöker vi förankra dem i och relatera dem till den breda vardagliga verkligheten. Vi försöker alltså att jämföra våra egna iakttagelser av ett område eller fenomen med andras, och försöker på olika sätt knyta an till människors relativt likartade eller relativt skiftande upplevelser av miljöer. Till olika inrättningars, institutioners och ämnens skiftande böjelser att gripa sig an miljöupplevelse och miljögestaltningen. Och till de intressen som styr hur arkitektur och miljö produceras: finansierarna, kommunerna, statsmakten, byggmästarna och materialleverantörerna, opinionsbildarna i tidningsvärlden, arkitekterna, byggjobbarna och allmänhetens olika lager, barn i skolor på alla nivåer. Det betyder att vi försöker förankra vårt intresse för miljöns estetiska aspekter i ett brett samhällsperspektiv.

Om vi inte i varenda fall lyckas återföra vår kunskap om de delar av verkligheten vi behandlar för tillfället till hela denna sammansatta verklighet, så måste vi i alla fall vara medvetna om, att om vi genom kunskap vill ingripa i vardagens flyende händelser, då måste vår kunskap i sista instans också förstås och införlivas av dem som utformar och reagerar på vardagslivet, dvs av alla.

Vi kan formulera detta i två krav: för det första att vi ställer problemet i centrum och bortser från tillfälligt framväxta ämnesgränser.

I det här fallet, som gäller karakterisering, skriker vi över gränserna mellan ämnet arkitektur i dess olika yttringar och ämnena historia (socialhistoria), etnologi, sociologi, konstvetenskap, språk och lyrik, m.m., vad som behövs för att behandla problemet. Vi får då finna oss i att vi är sämre på att behandla vissa delar av problemet, men kan trösta oss med att vi säkert kan hoppas på att förr eller senare rekquirera hjälp bland kollegorna inom andra ämnesgrupper, bara vi kan så mycket eller litet att vi kan förklara vad vi behöver hjälp med.

Det andra kravet följer av sig självt: Vi måste undvika tala och skriva på (yrkes) hemligt språk och i stället uttrycka oss på vanlig svenska, både för att kunna utveckla samarbetet med kollegor inom andra ämnesgrenar och för att kunna knyta an våra begränsade upptäcketer till den vidsträckta verklighet som vi tidigare målat fram.

Vi utnyttjar således det vanliga språkets enkla eller mångtydiga möjligheter att beskriva upplevelserna av omvärlden. Vi ser dessutom, vid sidan av teckningen och andra bildande konster, detta som den enda möjlighet vi har att återberätta och återuppliva intryck och känslor och en god möjlighet att därigenom göra dessa tillgängliga för vetenskaplig behandling.

Däremot är det ingen lättframkomlig väg, eftersom vår skolutbildning i allt väsentligt är inställd, inte så mycket på att ur våra egna iakttagelser bilda begrepp, utan snarare tillhandahålla ur tidigare erfarenheter redan vunna begrepp, för att lära oss handskas med dem på olika sätt.

Vi har alltså över lag blivit dåligt övade i att samtala om och skriva om våra omedelbara iakttagelser, intryck och känslor. Inte desto mindre är det angeläget att lyfta upp denna sida av utbildningen till en höjd som ligger i nivå med den mer begreppsmässiga skolningen.

Så till frågan om vem eller vilka det är som fastställer miljöns värden. Vi ser inte oss själva eller de yrkesmän vi vänder oss till med denna skrift som något slags experter, som författar normer eller som kommer in i byggprocessen när man skall formgiva eller färga fasader och rum och talar om vad som är rätt och fel. Som framgått vill vi hellre bidra till att grundlägga en större känslighet och djupare förståelse för estetiska värden i vid mening både hos dem, som skapar, och dem, som mottager och lever i miljöerna.

Vi tänker oss vidare, i en framtid, att de som berörs av en planeringsåtgärd garanteras bestämda möjligheter att med sin då delvis nyförvärvade känslighet utöva en mer eller mindre avancerad positiv eller negativ kritik. De planerande har gjort sin karakterisering utifrån sina förutsättningar och sin fantasi, och med denna som utgångspunkt lagt fram ett förslag. De som granskar är inte bara (som nu ofta) utsatta för reklam och annan kulturkommersialism, utan är något skolade och kan bedömma planernas karakterisering och förslag med sina kunskaper om platsen osv, och med sin förmåga

att leva sig in i karakteriseringen och förslagen. Förslagsställarna är fackfolk som ställer ett förslag om miljöns värden; lekmännen måste vara tillräckligt skolade för att det inte skall bli en chimär, att det är de som skall fastställa dem.

Det är naturligtvis, som alltid, oerhört viktigt att utbildningen granskas och nagelfars. Att hålla sig till ett språk, som alla fattar och förstår riktigt ordentligt är en av de viktigaste förutsättningarna för att detta skall kunna ske framgångsrikt.

Som en slutpunkt på dessa konskapsteoretiska synpunkter vill jag framhålla vår uppfattning, att arkitekturen som ämne ännu befinner sig i ett stadium där det är fruktbart att hypoteserna i sina detaljer är mjuka, skissartade och formbara. Detta gäller kanske alldeles särskilt kunskapen om arkitekturupplevelsen.

Utkast till en provupplaga

OM ÄVENTYRET ATT UTLÄSA BETYDELSER I BYGGNADER OCH MILJÖER.

Ett försök att åstadkomma en handbok i konsten att skildra eller karakterisera något (som du vistas i eller har framför dina ögon).

Skiss till en inledning

=====

Om värdet av (enkla eller tillgjorda) byggnader och (giltiga eller likgiltiga) miljöer.

Som alltid är det svårt att börja. Ett sätt är att föra läsaren direkt in i handlingen genom ett exempel. Låt oss t.ex. skildra en vacker äng; i lyriskt stämda ordalag beskriver vi ängens värden: blommorna och gräset, fåglarna, skogsgläntan i bakgrunden. Barn som kommer och leker och gör ängen till sin. Det handlar om absoluta värden. - Så hoten: ängen skall avyttras till tomter för försäljning, osv. Motsättningen dramatiserar naturvärdenas betydelse, men skildringen (karakteriseringen) förklarar och förtydligar dem genom de associationer m.m., som den väcker. Karakteriseringen blir ett viktigt medel i miljökampen. Men den har också en mera absolut och tidlös betydelse, den hjälper oss upptäcka, iaktta och bli medvetna om estetiska och konstnärliga värden. Den hjälper oss förstå vilka kulturyttringar och vilket samhälle som konsten och miljön uttrycker. Den visar, att miljön är vår stora historiebok, som är öppen för alla att läsa i, tyda och tolka, och tolka om, så länge den finns kvar. - På så sätt får både enkla och rikt utstyrda byggnader ett pedagogiskt värde.

Om den ena miljön i allmänhet anses mera giltig och gällande än den andra, kan detta bero på hur vi lärde oss historien i skolan till exempel. Och om vi är likgiltiga för vissa miljöer, så kanske det kan bero på saker som i och för sig inte hänger ihop med hur husen och omgivningen ser ut och fungerar som sådana, utan istället hänger ihop med sociala och kulturella förhållanden, t.ex. med att vi uppskattar det vi vårdar och att vi lärt oss vårda det vi äger och inte så mycket det vi inte äger. Därför kan vi ibland vara tämligen likgiltiga för vissa byggnader och miljöer, som vi förknippar med att andra äger eller

ägt, till exempel sekelskiftets landshövdingehus i Göteborg. Sådana reaktioner är förklarliga, men knappast längre försvarbara, eftersom byggnader och miljöer också har värden, brister och förtjänster, som är oberoende av sådana förhållanden och som vi under gynnsamma betingelser kan tillgodogöra oss.

Det är viktigt att lära sig se och uppleva byggnaders och miljöers värden utan att färgas av de sociala omständigheterna kring dem. Och det är lika viktigt att lära sig läsa ut vilka betydelser som olika byggnader och miljöer står för under olika tider och för olika grupper eller klasser. Vi ser det som ett dialektiskt förhållande mellan byggnaden (miljön) och dess granskare. Alltså

Om värdet av att kunna samtala med byggnadsmaterialet, eller, att se vad alla inte ser.

Små barn ser, av naturliga skäl, ovanligt fördomsfritt på sin omgivning. Ser vi på teckningar som barn gjort kan vi få en viss föreställning om hur de ser, vi kan ofta få se hur de återger hus med mänskliga drag och miner. Det är som om de kunde samtala med husen liksom med djur och blommor, som kommer i deras väg. De är befriade från mängder av gängse föreställningar, som de vuxna bär på och har svårt att se igenom. Vill vi inte låta fördomarna färga det vi ser, skall vi således se lite som barn gör. Vi får försöka öva upp vår känsla för materialet: t.ex. träet, hur det växer och åldras på olika sätt beroende på sina växtbetingelser, hur det kan bearbetas och fogas samman osv, och på samma sätt med sten eller med tegel. Så ser vi hur materialet fogas samman till väggar, rum och kroppar, hur det genom massornas fördelning ger dessa något av ett liv, hus som står och lutar sig mot varandra och genom sina fysionomier liksom småpratar med varandra i en gata, eller kanske sveper kappan hårt omkring sig i sin enslighet om det som ett storstadshus råkat hamna på landsbygden bland bondehus och gårdar. Så ser vi hur byvägen eller storstadsgatan fylls med människor och verksamheter, vi iakttar vad de har för sig, och då ser vi hur gatan är som en sal, torget är som en scen, där människorna uppträder. Och vi ser hur dessa uterum kan hämma eller främja människornas samvaro, beroende på vad de innehåller av verksamheter och hur de är organiserade och utformade. Vi förstår, att när bebyggelsen och miljön i övrigt är naturligt vuxna, då finns det en överensstämmelse mellan miljöns egna mönster och det liv som det uppfylls och är skapat av. Dessa relationer är känsliga och måste nogta beaktas, när någonting i miljön skall läggas till eller tagas bort.

Vad det vore bra om arkitekter såg, innan de ritar. - När de ritar något nytt, eller ritar något gammalt.

Självfallet är det dessa förhållanden och mönster vi menar att det vore bra om arkitekter och deras uppdragsgivare observerade och tog hänsyn till när de står i färd med att planera en byggnad eller ett område av något slag: de fina och omtaliga sociala nät som det kanske tagit nära nog sekler att utbilda, och de byggnadstraditioner som växt fram som resultatet av månghundraårig och tusenårig övning av hand och öga. Vi har här tillgångar av ovanliga mått, men som med dagens överutvecklade förstörelsemedel kan spolieras snabbare än vi hinner med att fatta.

Hur går det då till på våra arkitektkontor runt om i landet?
Hinner man med att ta hänsyn till och spara våra kulturrikedomar?

Tyvärr gjorde arkitektkåren ett historiskt misstag när de några decennier in på vårt århundrade i kamp mot en överdrivet uppblåst aristokratisk arkitekturuppfattning och som avantgarde för modern produktionsutveckling kastade det mesta av tradition och historia på sopbacken. Tyvärr kom detta att innebära att våra beställare av hus och miljö fått för sig att det inte finns några värden i den stora mängden av sedvanligt utformade byggnader före 1930 i Sverige. Och tyvärr har detta inneburit att känsligheten för de finstämda mönstren och rika nyanserna i bebyggelse, miljö och socialt liv, dvs i arkitekturhistorien tagen i vid mening, har trubbats av bland arkitekterna själva. Det är ett misstag som har åderlätit vårt land på enorma kulturtillgångar och som tar decennier att reparera. Vi kan inte få tillbaka det som en gång förstörts, men vi kan och måste återfå vår känslighet för miljöns och livets uppbyggnad och mönster, lära oss iakttaga och bedöma deras grundläggande drag och deras finaste skiftningar och övertoner, deras problem och värden. Och vi måste sprida kunskapen om detta synsätt. Till alla som yrkesmässigt arbetar med hus och miljö, till alla som är berörda av dem, och det är alla. Till skolbarn i alla åldrar, och till beställare av byggnader och miljöer. - Då måste och då får arkitekterna och andra som ritar och planerar vår miljö tid att ta hänsyn till och spara våra rika kulturtillgångar. De kommer också att förändra sina nyskapelser i det samma, de kommer nämligen att upptäcka hur de ser sammanhängen i tillvaron på ett nytt sätt. De upptäcker teman, melodier och variationer som de inte sett förut, och de märker hur de kan knyta an till budskapet, föra det vidare, variera temat, berika det genom nya grepp eller bryta temat, men på ett meningsfullt sätt, så att helheten blir lugnare, mäktigare, eller på annat sätt rikare.

"Visst är det bra med socialt liv, bara det håller sig inom bildens ram."

Säg nu att det plötsligt blev vanligare att beställare och arkitekter började göra upptäcksfärder i bebyggelsen och stadslandskapet, att de började ta reda på hur det fungerar som är, innan de bestämmer och ritar vad som skall komma i dess ställe. - Hur kan man då tänka sig att de skulle bära sig åt? Ja, sedan funktionalismens doktriner nu börjat förlora sitt grepp över sinnena och man således blivit något friare i sin vilja att gestalta, då är det troligt att de tar fram sina skissblock, penslar och akvarell för att teckna sig fram till en förståelse för skalan, grundtonen, övertonerna och hela meningen och melodin i bebyggelsen av fiskelägen, bondbyar eller obemärkta kvarter i små och stora städer. Så kan vi få se hur det växer fram nya gamla drag i bebyggelsen, både de vidrigast tänkbara stilimitationer och de mest känsliga och originella kombinationer av gammalt och nytt. Vi ser kanske också hur man slår vakt om vissa miljöer, hur man där gör de mest långtgående ansträngningar att bevara det bästa och hur man kräver att nytillskotten skall sek med det mest varsamma handlag och det skickligaste konstnårsöga som går att få. Och vi kan inte invända någonting mot att man anstränger sig på vissa håll, det måste ju bara vara bra, men vi värjer oss naturligtvis mycket bestämt om det sker på bekostnad av omsorgen om andra områden. För i så fall ser vi nämligen hur priset på de attraktiva områdena stiger i förhållande till de mindre attraktiva, både som en följd av allt nedlagt arbete och den lockelse de utövar. - Om nu all omsorgen är ett resultat av de ansträngningar som de i området boende arbetat för och gjort uppoffringar för och som också kommer dem till godo, då måste vi fort-

farande stödja sådana initiativ, eftersom det är deras egen kraft som omvandlats till förbättringar av byggnader och miljöer, som kommer framtiden till godo och detta utan att det tagit kraften ifrån någon annan. Men om nu planerande myndigheter som kommunikationsdepartementet, länsstyrelsen eller länsmuseum, för att inte tala om på olika sätt förutseende spekulanter, sänder ut sina spejare för att karakterisera landets kultur och de slår sina ringar kring fattiga men "intressanta" miljöer, då är detta ofta inledningen till en omvandlingsprocess, som börjar med en prisstegring och slutar med att en penningsvag befolkningsgrupp flyttar ut från sina hem och en kapitalstark dito flyttar in i utsökt renoverade och restaurerade bostäder. Och skulle det inte gå fullt så illa, utan folk från trakten har vissa möjligheter att bo kvar, då får de stifta bekantskap med samhällets krav: normer, lånevillkor, skyddsbestämmelser.

För i sina ansträngningar att få bibehålla vad man har kärt möts de av argument som: "inte kan man väl tillåta folk gå hur långt som helst?" och "vi måste ju tänka på att det också ska passa för kommande generationer". Och det säger man utan att tänka på att just dessa miljöer, eftertraktade fiskelägen eller bondbyar, har utformats av generationer av folkgrupper, som byggt för egna behov utan några överdrivna påbud från överheten.

Nog får vi erkänna att vi som arkitekter, forskare av olika slag, myndighetspersoner eller beställare betar oss som något ytliga turister, - världsvant reser omkring och klassificerar och värderar människor och miljö i olika fack. Vi erkänner gärna att bondbyarna, de små industriorterna, fiskelägena, inte kommer till sin fulla rätt med mindre att det finns något kvar av jordbruk, industri eller fiske, men vi gör det ofta därför att vi tycker det är pittoreskt och passar bra in i bilden, sällan därför att vi solidariserar oss med folket på platsen.

Vill vi inte förstå karakteriseringens syfte på djupet, då kommer den bara att bli ett förfinat medel till att klassificera och särskilja den ena från den andra och därmed upprätthålla klassgränserna. Vill vi i stället tjäna sociala och demokratiska mål får vi bemöda oss i att tränga djupare in i karakteriseringens rika möjligheter att tjäna dessa mål. - Om vi nämligen fördjupar våra berättelser och skildringar av hus och miljö kommer vi att finna att grunden för vad vi ser utgörs av mänskligt och socialt liv, hur bakom fiskelägets tätliggande hus och bryggor döljer sig en ytterst förnuftsmässig produktionsordning, hanteringen av fisken och allt vad därtill hör, och hur bakom den till synes enkla byggnadstekniken finns en under lång tid utbildad arbetsfördelning och arbetsgemenskap, som man inte rubbar med mindre än att detta får återverkningar på bebyggelsens utformning. Rycker man undan grunderna för ett samhälles tidigare näringsfång, då förlorar det också sina naturliga källor att skapa uttryck för detta samhälle. Form växer ur inre ändamål. Berättelsen, skildringen, karakteriseringen kan gärna börja med en återgivning av vår omedelbara upplevelse av någonting, men den bör inte stanna vid detta. Skall den engagera oss djupare i en fråga måste vi gå in och studera det liv som finns på platsen, ta reda på ekonomiska och sociala förhållanden - etnologiskt; sätta oss in i platsens uppkomst- och utvecklingsvillkor - historiskt, etc. Vi kommer då att märka hur å ena sidan livet upprepar sig med större eller mindre variationer i tiden och hur detta utgör en viss trygghet för platsens invånare och därför inte bör störas av alltför omvälvande, utifrån eller uppifrån kommande förändringar och krav. Men vi kommer också att märka hur det å andra sidan spirar tankar på någonting nytt, drömmar och

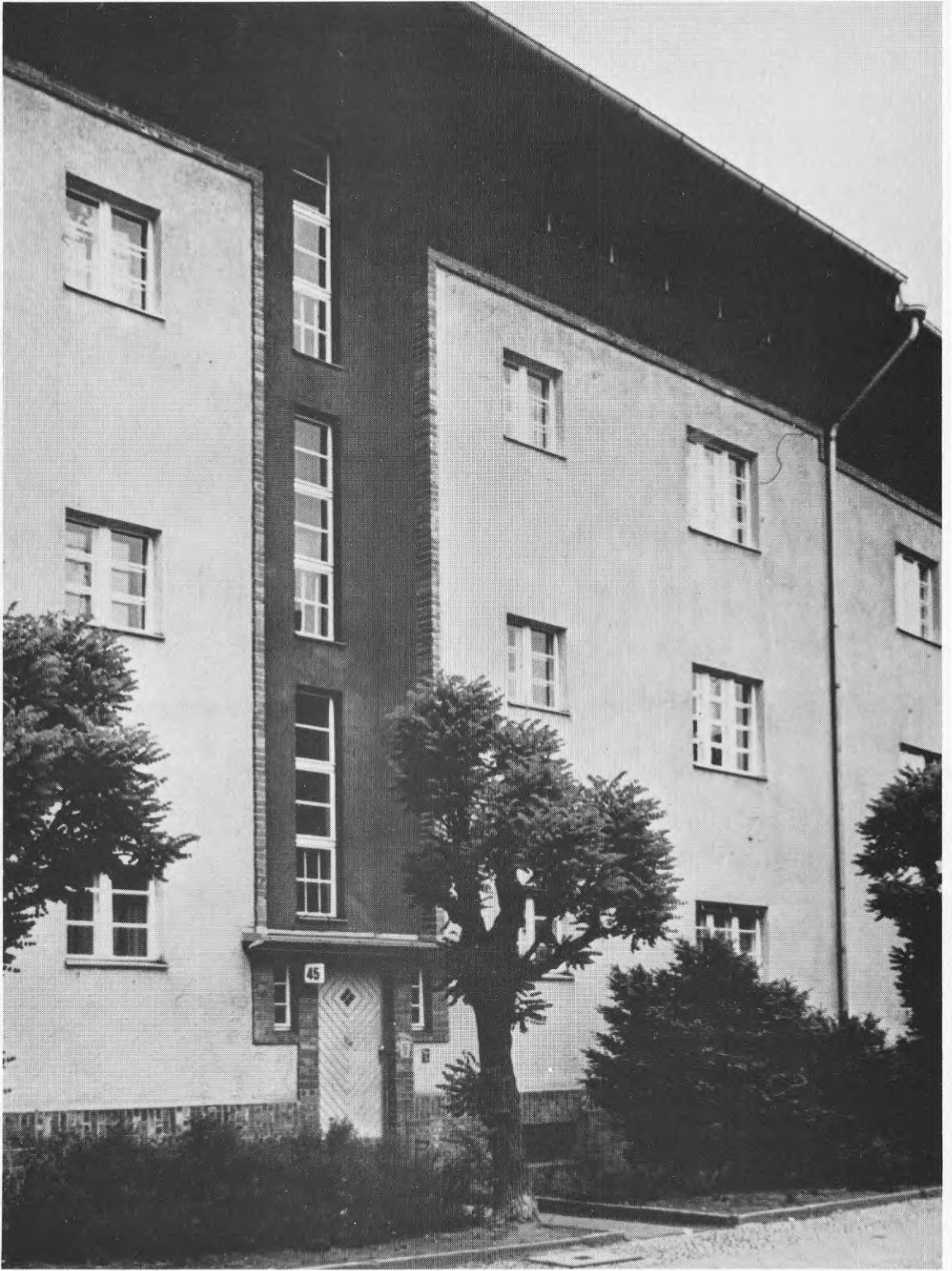
Bild 1

Bild 2

Ljus, plastik, liv, förändring. Arkitekturupplevelsen är ofta ytterligt sammansatt. För att kunna lära oss gestalta måste vi lära oss förstå delarna och helheterna som form och betydelser. Skildra karaktärer snarare än mäta storheter.

Bostadshus med understruken skulptural verkan; ljusa slätputsade fasadelement kontrasterar plastiskt mot sammanhållande djupblåfärgad takvåning, som griper ner i varje trapphus. Grossiedlung Britz i Berlin av Bruno Taut 1926.

Cromwell Road i London. Ögonblickets lugn mellan trafikens vågsvall. Obestämd, mångtydig miljö, tillfälligt behärskad av ljusets naturbestämda spel.

Piazza S. Ignazio, Rom. Arkitekturmotivet behärskar helt detta rum. Kyrkointeriörens teaterliknande motiv har med Raguzzini, 1728, fått sin början i förplatsens dramatik: byggnadskropparna verkar som kulisser av lätta jättefjärilar, som med utbredda vingar tillfälligt omsluter och övervakar platsen.

Bild 3

Vi är dåligt övade att skildra intryck, känslor, värden. Låt oss pröva vår känsla för olika formelement. Här Frödinge kyrka i Småland, 1739. Omväxlande långsam (fönstren) och snabb rytm (knutarna). Fönstren söker rå över fasaden. Spån på timmer. (4)

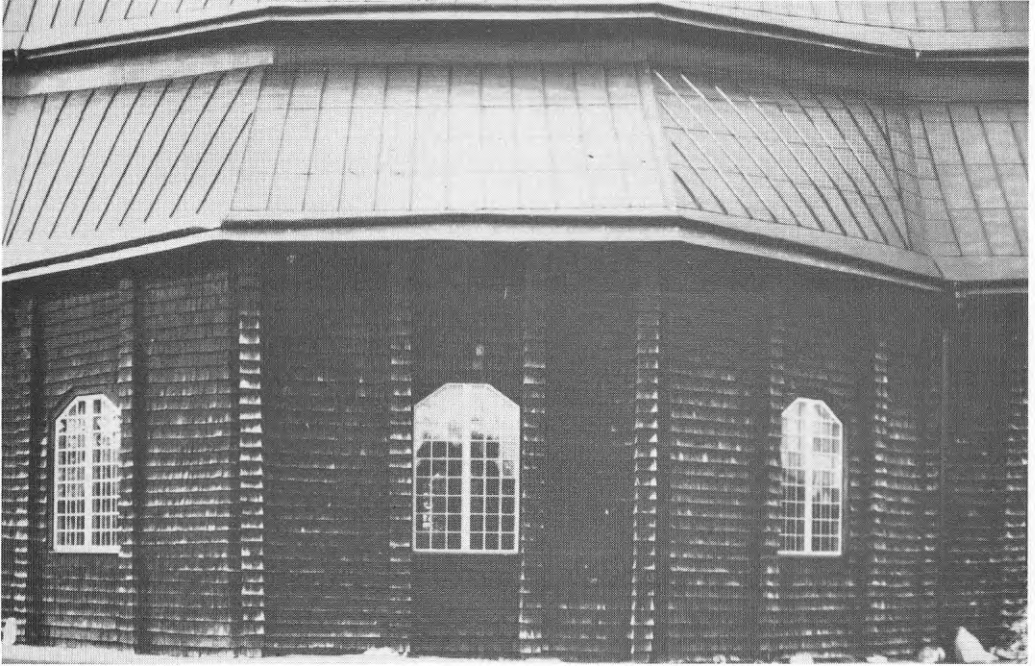

Bild 4

Bild 5

Tung stenvägg med kontreforer, genombruten av lätta arkadbågar, fönster och nischer i växlande tempo. Märk övervåningens långsammare rytm. Medeltida sal i Lyon. (5)

Putsslät mur, till synes tunn som plåt med därur utklippta öppningar till fönster, vertikalt betonade och fördelade i grupper om tre och två, ett och ett. Orytmiskt, men sammanhållna av den horisontella, lugnt trappade konturen i flera plan. Villa i Wien 1926. Arkitekter P Engelmann och filosofen Ludwig Wittgenstein. (6)

Bild 6

Bild 7

Naturgivna material formar allmogens arkitektur, lugnt och tryggt, men knappt. Också ekonomi i de konstnärliga uttrycksmedlen råder: vägg av timmer i fyra breda och låga fack, taket av torv däröver. Småland. (7)

Bild 8

Konstruktionens formgivande element framhävs tydligt vid stora uppgifter som katedraler eller hallar. Marknadshallarna i Covent Garden i London bärs upp av slanka pelare och bågar. Tak svävar lätt över rum som skyddas med kraftfulla utsprång. (8)

Smäckra gjutjärnskolonner lyfter spänstigt upp nätet av spröjsar och glas, ljuset silar stilla ner till nu övergivna bänkar och stånd. Blomstermarknad vid Covent Garden i London. (9)

Bild 9

Bild 10

Materiell form uttrycker det liv som är eller varit dess upphov. Men medan samhället förändras vittnar husen om det samhälle som varit. Kan vi se igenom våra sociala fixeringar men ändå berätta om dem när vi värderar arkitektur?

Gaturummet är vårt gemensamma vardagsrum. Det hotas dock ständigt av större eller mindre imperiebyggares ekonomiskt motiverade planer. Torget Iroon i stadsdelen Psiri i Aten. (10)

Dagens maktstarka institutioner skyllar inte med arkitekturens klassiska repertoar, men uttrycker ändå sin ställning i sitt formspråk. Tyngden och auktoriteten understryks av byggnadens konstruktiva ide. Utbyggnader av sten och glas, men av metallisk, pansarliknande form hänger tungt i dubbla par mellan stöpelare av likaledes metalliskt komplicerad profil. Bredden (mellan pelarna) understryker tyngden, persinggittret betonar den artificiella karaktären. Skandinaviska Enskilda Banken i Göteborg. (11)

Bild 11

Bild 12

De fyra vindarnas tempel, Castle Howard i Yorkshire, England 1725 av J. Vanbrugh. Promenadmål för den i parken flanerande sällskapskretsen kring familjen Howard. De aristokratiska attributen känns lätt igen: kolonner, tempelgavlar, urnor, skulpturer. (12)

Höjdgatan i Landala, Göteborg (nu rivet). Arbetarstadsdel från 1880- och 1890-tal med arkitekturelement lånade från antik och aristokrati. Stadsdelens folk identifierade sig dock med sin stadsdel. Samhället transformerar ofta tidigare epokers symbolik för nya syften. Byggnader kan brukas oavsett sina tidigare klassymboler, då ägoförhållanden och dispositionsrätt förändras. De berättar då bara sin historia desto mer ingående. (13)

Bild 13
TEKNISKA HOGSKOLAN I LUND
SEKTIONEN FÖR VÄG- OCH VATTEN
BYGGMOTEKET

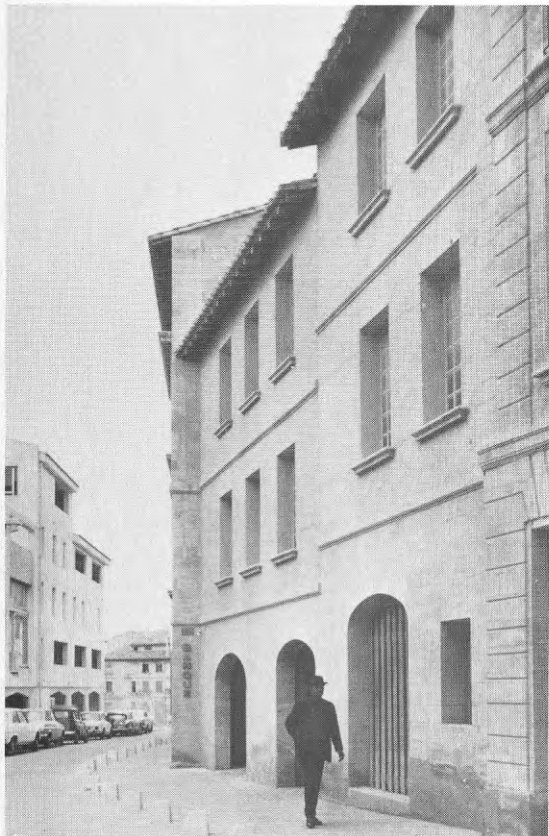

Bild 14

Bild 15

Sedan vi börjat lära oss karakterisera och ta hänsyn till byggnaderna, miljön och livet runt omkring oss, hur långt skall vi då gå på anpassningens väg? Kan vi samtidigt tillägna oss traditionen på platsen och berika den med sakligt grundade och fantasifullt organiserade nya inslag? Om vi finner skäl att ansluta väl, kan vi då, och vågar vi då utnyttja traditionens hela stilrepertoar? Karakteriseringen får ej vara ett medel att släta ut sin och traditionens egenart!

Quartier de la Balance i Avignon 1969. Rekonstruerade byggnader till höger, nya till vänster, i fonden äldre byggnader. (14)

Quartier de la Balance. I förgrunden förebilderna. (15)

Enligt min uppfattning konstnärligt sett lyckat exempel på samtidig anslutning och sakligt betingad frigörelse från traditionen. Tomtbredden är dubbel gentemot granntomterna, detta markeras i bottenvåningens rustika horisontaler, samtidigt som burspråken ansluter till och talar om den gamla bredden. Kontrasten mellan teglet och fönstersnickerierna är traditionell, formen är däremot fri. Amsterdam, 1920-tal. (16)

Foton: Boris Schönbeck

Bild 16

önskemål om allt möjligt hos denna befolkning och vi ser hur den, i den mån som den får möjlighet att realisera sina behov och krav, förändrar sin miljö i överensstämmelse med förändrade sociala vanor m.m. Vi kan säga vad vi vill om dessa vanor och deras förändringar, vi kan påstå att de är folkets genuina behov eller vi kan säga att de är tydliga återspeglings av t.ex. reklamen. Det är i varje fall här vi måste börja samtalen med den befolkning vi som arkitekter, forskare, politiker och andra skall tjäna. Vi får inte se bort ifrån att liv och form hänger ihop. Och detta kan vi lära mer av ur historiens rika exempelsamling.

Kortfattad innehållsbeskrivning

Historia

Sedan vi på det här sättet kommit in i handlingen och fått en uppfattning om vad det är frågan om är det naturligt att gå vidare genom att söka lära av andras erfarenheter, både i frågan om deras framsteg och misstag. Vi söker därför till en början spåra karaktäriseringens historia och förhistoria: Vitruvius' historia om karyatiderna, 1500- och 1600-talens förkärlek att strö värdeomdömen kring sig, 1700-talets mer nyanserade resebeskrivningar, och så Ruskin, Sitte m.fl. under 1800-talet, för vilka karaktäriseringen blir ett medvetet använt medel för gestaltning. Men deras tankar skingras och förfars lätt, när en ny tid och en ny stil kommer framrusande på 1920-talet, funktionalismen.

Konstvetenskapen hade börjat att ta form som en självständig disciplin under 1800-talet. Karaktäriseringen utgick i hög grad från dess problemställningar. Ruskin var en av dess förgrundsgestalter och dess metoder var välbekanta, inte bara för Sitte och andra arkitekturteoretiker mot 1800-talets slut, utan också för arkitekter i gemen. Hur kom det sig då, att denna spirande vetenskap nästan helt förlorade sin betydelse för funktionalismens arkitekter? Och hur kommer det sig att vi i dag åter börjar se att de båda disciplinerna tenderar närma sig varann? Det är naturligtvis i det här sammanhanget inte befogat att söka lämna något som helst fullständigt svar på dessa frågor, men det kan varaintressant att nämna några omständigheter, som är betydelsefulla när vi genom karaktäriseringen får ett givet fält för samverkan. (Samverkan med ytterligare andra yrken och ämnen blir givetvis inte mindre aktuell för att vi nu betonar en samverkan, som vi hoppas komma till stånd med konstvetenskapen.)

Det är väl närmast uppenbart att funktionalisterna, som ville frigöra sig från tyngden av alla historiska stilar inte hade någonting att hämta av konstvetenskapen, som man kanske då lite ytligt såg den bedrivas, oftast med exempel från renässans, barock eller någon annan för arkitekternas skapande arbete likgiltig stil. Arkitekterna såg då för mycket till de exempel som konstvetenskapen använde och för lite till de mera allmängiltiga problem, som den sysslade med och som kunde vara användbara i gestaltningssammanhang även då arkitekterna begagnar sig av ett formspråk som inte så där påtagligt knyter an till exemplen. Nu hoppas vi att karaktäriseringen skall hjälpa till att grundlägga en djupare förståelse.

Konsthistorikerna, å sin sida, beaktade naturligtvis inte heller en del omständigheter. Här kan man peka på att allt för liten uppmärksamhet ägnats åt rummet, som vi i alla fall betraktar som arkitekturens särmerke när vi reflekterar över arkitekturens ställning bland de så kallade bildande konsterna (måleri, skulptur, konsthantverk osv). På samma sätt kan vi peka på, att dess praktiska ändamålsbestämning som att ge bostäder, samlingslokaler etc. eller dess uppbyggnad som teknisk konstruktion inte heller beaktats tillräckligt som de väsentliga faktorer de är för arkitektens val av ett för uppgiften passande och följsamt formspråk. Naturligtvis finns det också här mycket viktiga undantag, men ännu i dag behandlas de konstnärliga och estetiska frågorna ofta alltför isolerade från sitt sammanhang med just dessa faktorer. Även av dessa skäl är det viktigt att förstärka samverkan mellan arkitekter och konstvetare. Dels måste vi hjälpas åt att komma åt och förstå de nämnda sammanhangen. Det betyder för vår del att vi betonar förbindelsen mellan liv och form, teknik och form osv i våra karakteriseringar. Dels måste vi hjälpas åt att söka reda på, lyfta fram eller aktualisera redan publicerat material i dessa frågor.

Teori.

För den sakens skull söker vi orientera oss bland mera moderna teoretiker, som trängt in i problemställningarna kring karakteriseringen och betydelse läran. Vi har konstvetare som Panofsky, Günter Bandmann och Elias Cornell här, men eftersom vi sätter problemet i centrum och inte är bundna av några absoluta ämnesgränser vill vi givetvis dra nytta av de erfarenheter, som gjorts även på annat håll. Vi har naturligtvis hela den så kallade semiologin, men om vi betänker att det skall handla om arkitektur och byggnadskultur, och om vi lägger an våra principiella synpunkter om att ämnet skall hanteras på ett lättfattligt språk, då reduceras förmodligen detta enorma område till hanterbara former.

Vi vill ju med och genom karakteriseringen dels försöka se igenom en hel del av våra fördomar och se vad vi ser, dels samtidigt försöka iaktta hur våra fördomar styr vårt seende. Detta om oss själva som seende, kännande och upplevande människor. Men hela tiden vill vi ju också studera hur vi som producerande varelser utformar vår omgivning så att den avspeglar det liv vi för, med alla dess motsättningar: hur bestämda ekonomiska och sociala mönster ligger bakom utformningen av bestämda miljöer eller hur motsättningar i klassmässigt eller socialt avseende kan förklara motsättningar i miljöfrågor. I dessa avseenden har vi en hel del att lära av vissa moderna etnologer.

När vi nu hämtar erfarenheter från områden, som själva har sina problem och sina gränser relativt väl utstakade och som i stort sett ligger utanför det som vi är intresserade att arbeta med, då måste vi förstås vara särskilt noga med att inte utan vidare tilllämpa något, som är upptäckt i helt andra situationer eller uppfunnet för helt andra syften än de, som är aktuella för oss. Vi bör naturligtvis utnyttja de erfarenheter som passar in i vårt sammanhang och vara medvetna om att något av det vi kan iaktta hos andra ämnen är tillräckligt generellt för att vi skall kunna utnyttja det, medan annat är alltför speciellt.

På liknande sätt har varje miljö och varje karakterisering av den både sin allmängiltighet och sin säregenhet.

Arkitekturupplevelsen varierar naturligtvis med varje objekt vi stöter på, men den har också vissa från gång till gång återkommande drag, som vi kan ta fasta på, som ett sätt att överblicka, karakterisera och jämföra våra upplevelser. Skulle vi utreda dessa allmän-giltiga drag det allra minsta skulle vi naturligtvis behöva ett stort utrymme till vårt förfogande, jag kommer därför här bara att ge en väldigt ytlig bild.

Alldeles oavsett om det gäller en bostad, ett bostadsområde eller en monumentalbyggnad av något slag som vi skall besöka eller leva i, så kommer vår upplevelse av vägen till och från objektet att påverka vår upplevelse. Även om upplevelsen av vägen inte nödvändigtvis påverkar upplevelsen av själva objektet så kommer dock de båda upplevelserna att förbindas med varandra på något sätt, i större eller mindre mån. - När vi så befinner oss inför vårt område eller vårt hus, då har vi en möjlighet att överblicka åtminstone en del av det, uppleva dess ansiktsuttryck och begrunda vad som väntar oss i det inre.

Vi kan naturligtvis inte se vilket mänskligt liv som i detalj förs bakom kulisserna, men vi är känsliga för de stämningar som hus och landskap väcker. Vi kan få en känsla av en högdragen och otillgänglig arkitektur eller en vardaglig och vänlig, och vi hoppas eller fruktar kanske denna stämning också finns bland människorna i huset eller området. Vi kan i vissa fall ana oss till vad huset brukar användas till och vi kan till och med skönja hur det är konstruerat och byggt. Nu är det ju inte alltid vi reflekterar eller ens undermedvetet reagerar på sådana saker innan vi går in i ett hus eller ett område. Men det är troligt att många av oss gör det så ofta att resonemanget ter sig rimligt. Vi kan naturligvis göra en mängd andra förbehåll och vi kan göra lika många utvikin-gar, när vi redogör för arkitekturupplevelsen. Men det sparar vi till den egentliga texten och i stället förkortar vi framställningen ytterligare.

Vi har talat om hur man söker sig till ett ställe, hur vi står inför det, och vi kan nu konstatera att vi kan delges en hel del upplevelser när vi går in och givetvis när vi kommit in i interiören och ser hur allting fungerar och hur människorna och vi själva använder oss av arkitekturen. Den medverkar i våra handlingar och vi är delvis beroende av dess begränsningar, men också av dess möjligheter. När vi använder den tillfälligt, eller när vi genomlever ett helt liv i dess hägn.

Detta om upplevelsen, av det enskilda arkitekturmonumentet eller av några vinklar och vrår i byggnadskulturen som helhet. Vår uppgift är nu att skildra det rum, den bostad, det hus, det kvarter eller den stadsdel som vi av någon anledning skall befatta oss med. Vi vill beskriva dess karaktär i dess sammanhang med dem som utnyttjar lokaliteterna, med omgivningen och tiden, och vi vill skildra det säregna och det allmängiltiga så som jag antytt ovan. Vi kan göra karakteriseringen mer eller mindre omfattande, vi kan mera bestämt inrikta den på vissa drag eller aspekter, beroende på varför vi gör en karakterisering. - Anledningen kan variera från en personlig åstundan att återge en upplevelse till att vi fått ett uppdrag att rita nya hus i gammal miljö och att vi är övertygade om att karakteriseringen är ett viktigt hjälpmedel, när vi försöker lösa detta uppdrag. Men om den skall kunna bli tillgänglig som ett hjälpmedel för andra än de som redan begåvats med denna metod, då är det lämpligt att den sker i viss ordning, åtminstone till en början när den lärs ut. Efter hand som vi lär oss karakterisera blir vi friare att göra metoden livfullare, med allt rikare erfarenheter som bakgrund.

Ett exempel

I den här sammanträngda texten har vi emellertid inte plats att berätta om karakteriseringens olika stadier, vi får nöja oss med att ta ett fritt valt exempel på hur karakteriseringen sker, och detta så kortfattat som möjligt. Vi hoppar sålunda över hur vi lever oss in i den miljö vi vill skildra och hur vi i vissa fall vistas och lär känna folket där. Vi går inte heller in på hur vi upplever det vi upplever, att vi inte bara upplever med våra sinnen utan också med vår erfarenhet, våra känslor och vår vilja och att vi låter oss påverka av vad andra tycker och tänker. - Vi förutsätter att vitagit hänsyn till dessa frågor, när vi mer eller mindre ingående lärt känna en viss miljö och nu vill återge våra intryck. Säg att vi som exempel valt en saluhall, som skall byggas om och byggas till genom att byggas samman med omkringliggande bebyggelse (om detta nu är en realistisk uppgift i vår tid med friliggande bilomgärdade supermarkets). Säg att vi berättat om hur den ligger i staden, hur olika man närmar sig och umgås med den, som det är och som det varit m.m., som vi inte har möjlighet att gå in på här. Fritt och upplevelsemässigt skildrade historiska och sociala förhållanden etc, som vi vill beakta när vi bygger om.

Säg att vi nu riktar in vår skildring på hur den gamla hallens väggar och pelare fungerar som teknisk konstruktion, hur de reser sig högt över våra huvuden som i en gotisk katedral och lämnar golvet fritt för stånden och de handlande, hur taket spänner lätt från vägg till pelare och låter dagsljuset flöda in och söka sig ner längs den ornamentrika gjutjärnsskogen, givande ett mjukt och behagligt ljus. Vi kan naturligtvis uppmärksamma många detaljer i hur hallen fungerar som teknisk konstruktion och karakterisera hur tyngden fördelas jämnt på de slanka pelarna och hur de visserligen tål trycket, men att man förstärker varför de stöds av likaledes slanka horisontella stänger, som går mellan pelarna och tredjedelen av höjden uppifrån och nedifrån räknat.

Vi har emellertid inte plats att dröja oss kvar vid detta, men jag vill i alla fall peka på hur vi genom karakteriseringen av konstruktionens verkningssätt tvingas leva oss in i den så långt att vi får en god grund att stå på när vi talar med konstruktören och söker komma till klarhet om eventuella skador på stommen och vad man bör göra åt dem. Här dröjer vi oss i stället kvar vid hur vi återger konstruktionens helhetsverkan, eftersom den i detta sammanhang är mest betydelsefull, när vi tar ställning till hur vi bygger om och till.

Det är sålunda inte detaljerna i sig som är viktiga att framhålla utan helheten och hur detaljerna spelar in i denna. Ur historisk synpunkt är det 1800-talskonstruktionen och 1800-talsstilen som överväger i vårt helhetsintryck, ur social synpunkt är det handeln över disk, ur arkitektonisk synpunkt i snävare mening är det varken 1800-talsintrycket eller handelns form, men väl den mjuka ljusföringen, den uppåtsträvande slanka lätta konstruktionen, och stånden, som tycks möblera golvet lika fritt som om de vore ute på torget. Handeln kan ta andra banor, men vi kan låta stånden leva kvar med något ändrad funktion, om vi vill att hallen själv skall berätta något om sin historia (sedan kan vi finna skäl för och emot, och även begripa varför handeln över disk upphör, och vi kan försöka eller inte försöka motarbeta detta, allt genom den del av karakteriseringen, som mer handlar om de sociala frågorna och som vi inte går in på här).

Om vi nu bygger till denna hall och vi av vissa anledningar gör det på ett sådant sätt att vi bara förlänger hallen med en eller flera pelaravstånd, vad skall vi iaktta då? Om vi förlänger den ytterst lite, då kanske vi bara fortsätter med det gamla formspråket på ett eller annat sätt, som vi inte går in på nu. Men om vi förlänger den så pass att det blir en markerad förändring av rummets utsträckning, då kanske vi mera bestämt beslutar oss för att bygga med ett formspråk som passar vår tids byggande bättre än den dekorerade 1800-talspelarens, för att möjligen göra bygget billigare och för att visa vad som är vårt och vad som är 1800-talets bidrag till historien. - Vi kanske funderar på att bära upp taket med förtillverkade betongbalkar eller så tänker vi kanske på någon vacker bågkonstruktion som vi sett någonstans i arkitekturtidskrifter eller på våra studieresor.

Men det är här vi måste besinna oss på vår karakterisering och utgå från förutsättningarna på platsen. På hur vi skildrade ljuset i hallen, och på den uppåtsträvande lätta konstruktionen. Varken ljusets införing i hallen eller den graciösa konstruktionen är bundna till den stil som 1800-talsbyggarna tillämpat. Vi kan med någon ansträngning mycket väl bibehålla både den gamla hallens ljusföring och konstruktionsprincip i en ny teknik, eller om vi har skäl, bibehålla endera. Viktigast är att vi genom karakteriseringen lär oss se igenom ytan så att vi förstår det djupare liggande mönstret i det vi iakttar, så att vi kan knyta an till de drag vi finner positiva och bryta mot de vi finner negativa, och hela tiden så att vi berikar byggnadskulturen med gamla och nya värden i växelverkan.

Vi reflekterar vidare över hur helhetsintrycket i hallen byggs upp, och vi skildrar inte bara hur ljus och konstruktion samverkar utan också hur färgsättningen och materialet i väggar och golv bidrar till stämningen och resultatet i övrigt. Vi går på utsidan och vi ser hur ljuset tas in av stora lanterniner och vi ser också i övrigt hur byggnaden är uppbyggd. Vi ser hur lanterninerna är grupperade och indelade och ter sig, och vi beskriver dem för att också de deltar i hela byggnadens fysionomi och uttryck, som vi måste knyta an till eller bryta mot på något sätt. Vi kan knyta an till skalan och rytmen och för att kunna göra det måste vi alltså beskriva deras karaktär, om rytmen är snabb eller långsam, glättig eller vemodig osv. Och genom vårt sätt att skriva framgår det också i någon mån varför vi får dessa intryck av skala och liv. Vi hämtar sålunda en hel del av inspirationen till bygget direkt ur vad vi iakttar på platsen och detta hellre än att i första hand tillämpa vad vi har sett i tidskrifternas rika flora av exempel eller vad vi har med oss i bagaget från våra studieresor, även om vi inte på något vis vill förringa värdet av att både resa och tillämpa erfarenheter från dessa resor. Vi måste bara, som alltid, förhålla oss kritiska och mera se till den bakomliggande meningen än applicera det vi sett i obearbetad form.

Vi har nu varken gjort någon karakterisering eller beskrivit hur man karakteriserar något. Det får anstå till provupplagens text. Likaså får en diskussion av vilken betydelse som vår förhandskunskap har på karakteriseringen anstå tills dess, liksom också ett mer ingående resonemang om hur man framför sin berättelse till läsaren, vad man kan lära av författare t.ex. Men vi har i inledningskrivelsen och genom vårt exempel antytt hur en karakterisering kan gå till och vad den kan gå ut på.

Tillämpning

Vi har inte resonerat om vilka exempel som skall ingå i skriften, och utrymmet tillåter inte heller något ingående resonemang om detta. Men jag vill i alla fall tala om, att exemplen kommer att uppta den största delen av texten och att de kommer att behandla högst olika situationer, från den där vi vill fördjupa förståelsen för vårt fattiga och rika kulturarv, till den, där vi söker finna inspiration för gestaltningen av nya hus i ett orört landskap.

SAMMANFATTNING

Bakgrund och syfte.

Den forskning som bedrivs i världen över inom disciplinen 'miljöpsykologi' är mycket omfattande och i viss mån oöverblickbar. Samtidigt som forskningen är voluminös är det för arkitekter, planerare och miljökritiker ofta föga användbara resultat som presenterats.

Metod.

För att belysa nuläget och framtidsutsikterna inom miljöpsykologiforskningen anordnade Statens råd för byggnadsforskning den 18 mars 1977 ett forskarseminarium.

Resultat.

Nedanstående texter anger dels nuläget och dels några framtida utvecklingsvägar för miljöpsykologin och miljöupplevelseforskningen.

EDRA HARRIET RYD

EDRA = Environmental Design Research Association.

Det existerar en klyfta mellan forskningen kring människa-miljösystem och praktiker. Projekterare kan inte använda forskningsresultat, dels för att forskare inte gärna sysslar med så komplexa problem som praktikern gör, dels för att forskningsresultaten inte presenteras på sådant sätt att de lätt och snabbt skulle kunna omsättas i praktiken och dels, något som är kopplat till det nyss nämnda, kan inte projektörer tillämpa forskningsresultat, kanske på grund av att forskare och projektörer/praktiker talar två olika språk.

Det existerar dessutom en klyfta mellan besinningsfulla och aningslösa forskare. De besinningsfulla har ett samhälls- och serviceinriktat paradig, medan de aningslösa har ett traditionellt naturvetenskapligt paradig.

All meningsfull forskning kring den fysiska miljös dubbla roll som både orsak till och resurs för beteendet, måste inordnas i teoretiska ramar så utformade att både forskare och tillämpare kan avgöra vilka forskningsresultat som låter sig fogas samman till konsistent kunskap om större problemkomplex. Man måste beskriva i vilken kontext samspelet människa-miljö sker, vilket kräver att man redovisar vilken bild av människan man projicerar på samspelet.

APPROPRIERING AV RUMMET SVEN SANDSTRÖM

Appropriering innebär dels att individens begrepps- och värdesystem "fylls på", det approprierade blir en del av individen, och dels att individen investerar sin person, sitt ego, i det approprierade. Egot har ju utvecklats i en dynamisk sociokulturell process, vilket leder till att rena, fysiologiska perceptionsstudier inte är tillräckliga, utan dessa måste kompletteras med humanistiska studier grundade på uppfattningen att människan är en historisk varelse.

Approprieringen sker till stor del genom omedvetna akter och reaktioner. Approprieringen kan i viss mening uppfattas som en handling, men dess natur är i första hand emotionell. Medan perceptionen endast förutsätter ett mottagande jag, en fungerande biologisk människa med normala hjärnfunktioner, så förutsätter approprieringen ett ego, alltså att individen har en moralisk, historisk och social existens. När individen utvecklat sitt förhållande till omvärlden sker det genom en tillägnelse av omvärldens innebörder. Individen inte bara projicerar sin egen individualitet på bostaden, utan han/hon bygger också upp denna individualitet genom att inkorporera valda aspekter på omgivningens form och innehåll. Personens identifiering med sådana aspekter på den fysiska världen börjar att växa fram ur totaliteten av hennes erfarenheter av fysisk omgivning under de personlighetsformande utvecklingsåren. Att komma åt approprieringens förutsättning och innebörd genom strikt empiriska metoder och med mätning som enda beskrivningsmetod framstår ofta som ytterst svårt.

STRASBOURGKONFERENSEN 1976 BO EDBLAD

Arkitekturpsykologerna står inför en kris. Åratal hårt arbete har inte lett till relevanta och hanterbara resultat, troligen för att man arbetat efter förebilder hämtade från naturvetenskaperna. Vad som nu krävs är införandet av ett nytt forskningsparadigm. Människa-miljö-sammanhanget måste utredas i hela sin komplexitet, även om det blir svårt. Individen approprierar mer eller mindre sin miljö. Detta är en ständigt pågående process som beror av motsättningar mellan olika samhällsgrupper och förändringar av både materiell och socio-kulturell art. De övergripande sammanhangen påverkar vår upplevelse. Miljöpsykologernas studier måste utgå från det dialektiska förhållandet mellan de psyko-sociala processer som styr individernas upplevelse av miljön och de vardagliga miljöer där upplevelsen äger rum. Man kan inte skilja individen från sitt sociala sammanhang.

SYNPKTER PÅ ARKITEKTURPSYKOLOGISK FORSKNING MARIA NORDSTRÖM

Problemet med naturvetenskapligt inriktad miljöpsykologisk forskning är dels att den tror att den kan besvara frågor om bedömningar och värderingar genom att behandla dem som mekaniskt mätbara storheter och dels att den förmedlar ett synsätt på arkitektur som berövar arkitekturen dess samhällseliga dimensioner. Inriktningen kan kallas 'objektivistisk', eftersom man anser att det finns särskilda element eller egenskaper hos arkitektur som gör den estetiskt värdefull oberoende av betraktaren. Det naturvetenskapliga perspektivet resulterar i uppfattningar som att de fysiologiska reaktionerna i en miljö fullständigt uttrycker individens upplevelse av den.

Mot det naturvetenskapliga perspektivet kan sättas ett humanistiskt, vilket utgår från att människan är en samhällsvarelse med en socio-kulturell bakgrund utifrån vilken han eller hon handlar. Individens upplevelse av miljön måste, enligt detta perspektiv, framtolkas ur individens egna utsagor eller beskrivningar och uppfattningar om sig själv och sin omvärld.

Estetiska värderingar är enligt det humanistiska perspektivet normativa och inte deskriptiva, som det naturvetenskapliga perspektivet hävdar. Normativa utsagors sanningshalt kan inte prövas mot ett i verkligheten föreliggande tillstånd eller förhållande utan mot de kriterier som gäller som bedömningsgrund för utsagorna. Detta innebär att de estetiska värderingarna varierar från kultur till kultur och från tid till tid.

Miljöforskningen är en serviceinriktad disciplin med utgångspunkt från kunskapen om samspelet människa-miljö. Detta samspel initieras och bestäms inom människan - genom hennes upplevelser av "sig själv i förhållande till omgivningen". Upplevelsen styr både om människan vill och hur hon kan samspela med omgivningen. Upplevelseforskningens territorium omfattar det samspel mellan människan och hennes omgivning som utvecklas ur hennes upplevelse av sin intensionsram och ur hennes upplevelse av sin aktionsram.

Miljöforskningens syfte är inte längre att ge normunderlag för exakt utformning av fysiska förhållanden utan att ge underlag för "ramnormer", dvs. att visa inom vilka organisatoriska, kulturella, fysiska ramar människor kan utvecklas i samspel med omgivningen.

Miljöupplevelseforskningen måste satsa på tvärfackligt och parallellvetenskapligt samarbete.

Miljöforskningen ska kunna peka ut situationer där den fysiska miljön upplevs som väsentlig samt kunna beskriva väsentliga fysiska förhållanden i dessa genom att kartlägga den fysiska miljös betydelse i komplexa sammanhang med olika sociala, kulturella, politiska och ekonomiska ramar samt genom att visa hur människor tolkar olika situationer, som genom andra mätinstrument funnits väsentliga att penetrera.

SVEN SANDSTRÖM

Miljöupplevelseforskning söker utröna på vilka betingelser flertalet människor tenderar att uppleva sin byggda livsmiljö mest positivt, under förutsättningen att praktiska behov är rimligt tillfredsställda. Man behöver en allsidig föreställning om människan i hennes miljörelationer, grundad på insikter inom alla berörda kunskapsområden - där psykologi, sociologi, socialantropologi, etnografi, konstvetenskap och de av bebyggelseplaneringen berörda teknologiska och arkitekturvetenskapliga disciplinerna utgör en väsentlig del. Denna insikt måste delas mellan brukare, forskningspolitiska organ, forskningsplanerare och forskare. Man måste framarbete en kritiskt värderande framställning av vår kunskap och vårt förråd av välunderbyggda teorier rörande människan i hennes relation till den fysiska och sociala miljön. Det behövs forskningspolitiska åtgärder för att befrämja och göra forskningsbevakning och syntetisk resultatsbevakning till en lockande uppgift. Det behövs också publiceringsmöjligheter och fungerande distributionsvägar för att göra dess insatser verkningsfulla. Det är nu önskvärt att starta forskningsprojekt rörande 'miljöapproprieringen', 'den dynamiska interaktionen mellan människa och miljö', 'byggnadssemiotik' och 'bebyggelsehistorisk semiotik'.

LARS SIVIK 1976

Människors kontinuerliga omskapande av sin miljö på gott och ont är en socialpsykologisk process med en oerhörd mängd av olika aspekter. Människor har alltid studerat människors relationer till miljön och metoder och avsikter har varit olika. Då estetiska värderingar av människogjord miljö är subjektiva bör man som forskare på ett kritiskt sätt vara öppen för och leta efter information om andra människors sätt att vara och uppleva världen. "Då jag inte vet vad människor vill ha, vill jag ta reda på så mycket som möjligt om det". Den bästa metoden att få en riktigt nyanserad information om en miljö och få med-upplevelser med dem som bor där är att själv bo där, näst bäst är djupgående samtal, därefter följer motoder med hårdare struktureringar

av intervjuer. Alla dessa metoder kompletterar varandra.

Värdering av företeelser och objekt kallas inom beteende- och samhällsvetenskapen för attityd och begreppet är ytterst tänjbart. Ett gemensamt drag för attityddefinitioner är att de anger polaritet för eller emot något. Alla psykologiska metoder är behäftade med fel av olika slag. Vi måste vara öppna för detta samt välja och anpassa metod efter vad vi vill undersöka och har möjligheter att undersöka.

Några metoder för attitydmätning bygger på skalning; de väsentligare benämns Thurstoneskalan, Likertskalan, Guttmanskalan, Osgoods semantiska differentialer. En strukturerad metod utgör Kelly's Role Construct Repertory Test.

KARAKTERISERING SOM ETT MEDEL ATT FÖRSTÅ OCH GESTALTA MILJÖER BORIS SCHÖNBECK

Våra upplevelser av arkitektur och miljö kan förbättras genom att vi övar oss i att iaktta omgivningen mer och mer medvetet samt i att uttrycka känslor i form. Genom att vi ökar vår känslighet för de olika stämningar och betydelser som formerna uttrycker kan vi förhoppningsvis se igenom många av våra fördomar och se vad vi ser och dessutom samtidigt iaktta hur våra fördomar styr vårt seende.

Genomförandet av karakteriseringar, skildringar, av miljöer avses öka förståelsen av den. Karakteriseringarna ska utnyttja det vanliga språkets enkla eller mångtydiga möjligheter att beskriva upplevelserna av omvärlden.

När bebyggelsen och miljön är naturligt vuxna, då finns det en överensstämmelse mellan miljöns egna mönster och det liv som det uppfylls och är skapat av. Dessa relationer är känsliga och måste noga beaktas när någonting i miljön ska läggas till eller tas bort. För att öka förståelsen av miljöer måste deras karaktärer skildras snarare än mätbara storheter.

Miljöerna transformeras genom historiens lopp, form växer ur inre ändamål, och denna process sätter sina spår. Dessa spår utgör väsentliga nycklar till förståelsen av miljöerna. Och det är denna förståelse som utgör grunden för en god gestaltning av miljön.

**Denna rapport hänför sig till forskningsanslag 770479-9
från Statens råd för byggnadsforskning till
Avd. för formlära, KTH, Stockholm**

R56:1979

ISBN 91-540-3036-6

Statens råd för byggnadsforskning, Stockholm

Art.nr:6600956

**Abonnemangsgrupp:
Ingår ej i abonnemang**

**Distribution:
Svensk Byggtjänst, Box 1403
111 84 Stockholm**

Cirkapris: 40 kr exkl moms